

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

II.-dik és III.-dik füzet. 1874. Február és Mártzius.

I.

Mutatvány Zollmann- „Bibel und Natur in der Harmonie ihrer Offenbarungen“ című művének magyar fordításából.

E l ő s z ó.

Örökségképen szállanak, ivadékokról-ivadékokra, bizonyos alapnézetek — az Istenről és a világról, az életről és a halálról. Aligha mondhatnók, hogy a tanítás és tanulmányozás utján válnának sajátjaikká; — mert mélyebben gyökereznek bennök, mint a hittani vallástételek. Az anyai tejjel szivják be, a levegővel lehelik magokba.

Mínthogy az ember, nem csupa állat; annál fogva, nem is tarthatja elégnék azt, hogy csupán hajléka legyen, azaz hogy csupán testére nézve, érezze magát jó állapotban; hanem, érezi a „lelki hajlék“ szükségét is. Építheti ezt, saját tetszése szerint — fővenyre vagy kösziklára — mert ez, egészen tőle függ; de a „lelki hajlék“-ot, egyáltalában nem nélkülözheti. A

„lelki hajlék“ nevezete alatt, együttesen, összefoglalva fejezzük ki, a népeknek és időszakoknak, a lelki jólétre vonatkozó, összes alapnézeteiket.

Nem tekintve szorosan az időszámításra, ezer év oltá élték, a legkiválóbb kulturnépek, a keresztyén alapnézetek székesegyházában.

A mult századnak tartatott fenn a kísérlet, nagy mérvekben kimutatni, hogy ezen székesegyháznak nemcsak a csúcs-ivei, ékitményei és néhány oszlopai, nem tarthatók többé; hanem hogy, épen maga az alapja is, merőben tarthatatlanná vált.

Ezen székesegyházra — a nagy hangon hirdetett jóslat szerint — iszonyu süjjesedés várakozik, éspedig, oly mélyre leható, hogy még a napsugarak sem érhetik el soha — romjait. Annálfogva, minélelébb menekülnie kell abból, aki nem akar alá süjjesedni, a tudatlanság és butaság sötét éjjelébe.

Ily értelmű szavak hangoztatnak, különösen a természet-tudományok nevében, melyek a közelebbi félszázad alatt, csakugyan óriási lendületet nyertek. A természettudományok eredményei, okvetlenül halomra döntendik, a keresztyénségnek, a világról és az emberről szóló alapnézeteit. Ezt hangoztatják, az anyag elviség — materialismus — és az érzék elviség — sensualismus — következetes szóvivői, és az a nagy tömeg, mely gépszerűleg mondja utánok — a kimondott szót.

Egy másik nagy tömege, a most élő, különböző sorsu és állapotu, miveltekből és miveletlenekből álló nemzedéknek, mindenesetre fentartandónak nyilvánítja ugyan a lényeges t, a keresztyénség szellemét, már t. i. azt, ami ezen nevezetek alatt, némi kétes homályban lebeghet szemei előtt: azonban, az ezen lényegesnek, s az ezen szellemnek természetes alapját — amint a szent történelem, s okirataink mutatják azt ki — minden tétova nélkül, elesni engedi. Különben megbocsáthatatlan bünt vélne elkövetni, a jelenkori természet-tudományok megdönthetetlen eredményei ellen, melyek felől, a napi sajtó útján, vagy az időszaki folyóiratokból, vagy a népszerű természettudományi művekből olvasott, vagy hallott valamit. Merőben hiányzik pedig az a mérfok, melynél-

fogva, határozottan külön választhatók lennének, a lelkiismeretes, tudományos vizsgálódásnak teljesen megállapított eredményei, azoktól, amelyek, még csakis hypothezisek által föltételeztettek, de amely hypothezisek, nem is a természetvizsgálat útján állítottak fel.

Semmivel sincsenek kisebb homályban az emberek, egyfelől, az ő saját hitöknek tartalmára, másfelől azon összefüggésre vonatkozólag, mely létezik a hit és a természetvizsgálat között; nem tudják, hogy a lélek — ha ugyan, csakis a levegőben nem akar függeni — alapját és működési terét, a természetben keresi. Valóban, ha a keresztyénség szelleme nem élő és éltető lélek: akkor az, nem egyéb, minden tartalom nélkül való üres agyrémnél.

Az a nagy tömeg, mely az afféle ámitások átoksulya alatt áll, legtávolabbról sem képes fölfogni, azon materialisztikus irányzat horderejét, mely jogosultságát egyenesen és egyedül a természettudományoknak köszönheti. Ez az irányzat szentesítette, természettudományi megállapíttatását és jogosultságát, azon franciaországi bölcsészetnek, a mult században, melynek gyakorlati eredménye és végcélja, a köztársaság rémnapjaiban, Robespierre- és végre Babeuf social-demokrata föllépéseikben, s különösen ez utóbbinak ily tartalmu programjában nyilvánult: „semmi egyház, semmi állam, semmi házasság, semmi tudomány, semmi magán vagyon.“

Nem mondom, hogy a jelenkori materialisztikus irányzat minden képviselői, teljes és tiszta öntudattal törnének ezen cél felé, mert hiszen a bányász is, a bekövetkezhető romlásnak minden előzetes sejtelme nélkül ássa, töri a bányát, és a reászakadt iszonyu romok alá temtetetik; de azt már határozottan elmondhatom, hogy legtöbben közülök, nem tudják: mit cselekesznek?

A hitnyomozó törvényszékek és az államegyházak — az ő hatalomszavuk mellett — nem tarthatnak ezen irányzattól. Az államok, majd kényszerítve érzendik magokat, — ha ezen irányzat fejlődése és terjedése nagyobb mérveket ölt — hogy önfentartásukról, komolyan gondolkozzanak. De mi lesz a polgári társadalommal?! Ez egyenesen zsákutcába fog ezen

irányzat miatt szoríttatni, a honnan ez egyetlen mentőszer, s ez egyetlen jelszó mellett szabadulhat meg: „visszafordulás.“ Nagyon jól tudom, hogy ez a jelszó, gunyos visszatetszéssel találkozik, a jelenkorbeliek füleikben! Ámde ez, a dolgon mitsem változtat. Ily visszafordulás nélkül a társadalom, azon örvény széléhez jut, melynél az elvvé vált s a saját eszményképétől megfosztatott s csakis a merev valóságot és önkényt követelő „Én“-nek, és ezzel együtt, a „test föl szabadulását“-nak zürzavarába, hanyat-homlok sodortatik. Az Istentől elszakasztott ember, merőben állattá lesz; és pedig, olyan állattá, mit a „Bestia“ névvel szoktunk jelezni. Ez, az én szilárd meggyőződése; vagy ha jobban tetszik: hitem, hypothezisem. Később még erre visszatérek, majd a maga helyén. Most más cél áll előttem: kiválasztani, a vallásos elemet, a bibliai természet-vizsgálatban; és ezzel egybevetni a jelenkori természet-vizsgálódás „exact eredményei“-t.

Szerencsénkre, jelenkorunknak nem minden természet-vizsgálói, s legkevésbé, az ő legkitünőbb tekintélyeik ellen kell harcolnunk; hanem csakis, azon materiálisztikus irányzat ellen, mely olyan nagy zajjal jár, mintha a természettudományok minden teljessége fölött, kizárólag rendelkezhetnék. Az ezen irányzat követői, és az ő nagy zajjal hangoztatott jelszavuk mellett: „nagy Isten vagy te oh anyag!“ annál tiszteletre méltóbb vonásokban magasulnak ki előttünk, oly férfiak, mint A g a s s i z, L i e b i g és egyebek, akik e téren elősmert elsőrendű tekintélyek, és akik szintén férfias és határozott eréllyel harcoltak, ezen tévtan ellen.

Szó sincs róla, hogy az igazsággal szemben, semmit nem tehetünk, mindazon erkölcsi következményekkel is, melyek az anyagelviség tanából kifolynak, és mindazon rémképekkel is, amelyektől komolyan féltjük társadalmainkat. Sőt, ha csakugyan helyesek volnának az anyagelviség tantételei: ezen esetben, el kell fogadnunk, az azokból kifolyó következményeket, ha mind a világ romba dőlne is. Ámde valamint az ember, önmagában, csak egy: épen úgy, az ő nézetei és meggyőződései is, csak egyéniek lehetnek. Az nem lehet, hogy

valaki, fejével pogány maradjon; és csak szívével legyen keresztyén. A keresztyénség, az embert, az ő egész teljességében, magának követeli. Az igazságnak mindenekfelett kell állania. Fölötte kell állania, a babonának és az előítéletnek; a kényelemnek és a jólétnek, fölötte, magának az életnek is! Nagy örömünkre szolgál, hogy ily meggyőződések mellett, őszintén nyújthatjuk jobb kezünket, ellenfeleinknek! Ezek a meggyőződések, nem mások, legalább is egyidejűek a keresztyénséggel; melynek alkotója, az efféle meggyőződésekért, végső cseppjéig kiürítette, a legkeservesebb halál-poharát, és a melynek hív követői között, sokan szenvedtek vértanúságot, az igazságért.

Igazság tehát, — mindenek fölött!

Azonban, szabad legyen itt mindjárt — midőn a materialismus természettudományának „exact eredményei“-t, tüzetes vizsgálat alá vetni készülök — egész őszintességgel bevallanom, hogy én azokat, megbízhatóknak, teljességgel nem tekinthetem; nem pedig azért, mert egyáltalában nem tudok kitérni azon meggyőződés elől, hogy a materialismus, feneketlen örvényhez vezet. Ennek harcosai, azon hittel táplálják magokat, hogy az ő világnézetöknek elterjedése, az emberiséget, a jólétnek magasabb fokára fogja emelni. E fölött, most nem vitatkozom. Hit áll, a hittel szemben. Csak azon tényt, kívánom mellékesen megjegyezni, hogy mindenik fél, a bibliai hívő szintugy, mint a materialista, okszerű összefüggésbe hozza az igazságot, a jóléttel; és hogy, egyelőre mindenik határozott ellenszenvvel viseltetik, minden, ugynevezett igazság ellen, melyet a romlás kutfejűl kellene föliszernie. — Elvégre is kétségtelen az, hogy vannak velünk született fogalmak; és még eddig, senkinek nem sikerült, bármilyen mélyen hatolt is le a természet vizsgálatában — egyszerűen megállapodnia — csupán a tények rideg sorozata mellett, anélkül, hogy azok erkölcsi horderéjét is, mérlegelje. Én mindamellet, rajta leszek, ezen munkálat folyamán, hogy ezt a horderőt, a lehető legalsóbb fokra szállithassam. A ki ezt fölismeri: tőle függ, hogy javára fordithassa; akik pedig tagadják, mint a mate-

riálisták, — kik összes világnézletöket, az exact tudományok közvetlen eredményeiként kürtölik: kénytelenek, öntudatlanul és elleneállhatatlanul, ennek szabályozó uralma alatt érezni magokat.

A bölcsészeti kérdéseket illetőleg, melyeknek megoldásához különben, vajmi csekély illetékkal járult a jelenkori materialismus, — B ü c h n e r -nek, az „Erő és anyag“ című művében közzétett, természet- bölcsészeti tanulmányaira, kívántam kiváló figyelmet fordítani. Már csak azért is, mert ez népszerűleg írott, és nagyon elterjedt bölcsészeti mű. Már 8-dik kiadást ért. Azonban méltán kérdésbe tehetni: vajjon, felületességéért-e? vagy felületessége dacára??

MÁSODIK FEJEZET.

Hit és tudat.

Egybevetni akarván, a természettudományok exact eredményeit, és az ezekből szükségesképen kifolyó következményeket, a keresztyén világnézlettel: mindenekelőtt, és pedig, erőteljes hangsulyozással kell megjegyeznünk, hogy egyáltalában el nem ismerhetjük és el nem fogadhatjuk azt, hogy oly absolut ellentét volna a hit és tudat között, mint a materiálisták hirdetik.

Ujabb időkben, ismételve, kellő érvekkel megbizonyított, hogy a hit és tudat között, nemcsak hogy homlokegyenest ellentét nincsen: sőt, egyik a másikat, kölcsönösen föltételezi. A materiálisták, az e célból felhozott érvekkel szemben, semmi ujabb és tartható érveléssel nem tudtak előállani. Egyébiránt, az már magában is igen sajtáságos dolog, hogy a keresztyén hit mellett, szükség van efféle érvelésekre és bizonyítgatásokra; holott, egyenesen ez tartotta fenn, legalább is egy ezredévólta, a tudományok minden mivelhető nemeit; s ez ápolta és munkálta azok folyvást fejlődését,

Gondolom, hogy ezek hallattára, minden oldalról harsogva ismételtetnek a Galileire, és az ő elítéltetésére vonatkozó hivatkozások! . . . Ámde, a Galilein elkövetett

bűn, egy pillanatig sem terhelheti a keresztyén hitet, hanem, igenis terheli azt a babonát, mely a keresztyén hit nevében pompázott; terheli azt a tévhitet, mely a betűdogmára támaszkodott. — A keresztyén hit, mélyebben gyökerezik bennünk, mint, akármiféle kigondolható dogma. — Terheli általában és kizárólag, azt a pártot, mely őszintén és voltaképen, soha nem hitt az Evangéliom igazságaiban; mert ha hitt volna azokban, hitt volna azok erejében is. — Különben még eddig senki nem mutatta meg, hogy a vallással, és így — az embernek Istenről való ismeretével, s Istenhez való viszonyával — valami köze lehetne, akár azon egyetemesen elismert ténynek, hogy a föld forog a nap körül, akár megfordítva, annak, hogy a nap forog, a föld körül! De a materialisták, már megszokták úgy tekinteni, nemcsak a keresztyén vallást és a természettudományt, hanem, amit ezekkel rendszeresen azonosítanak, t. i. a hitet és tudatot, mint egymáshoz, teljességgel nem is közelelhető két ellentétet. — Ez egyik megállapított s fenhangon hirdetett tantételök; és ennek helyesen megállapított mivoltában — **h i s z n e k**.

Ismételjük, ezt a hangsúlyozva kimondott szót, a materialistákra vonatkozólag, hogy — **h i s z n e k**, — dacára azon mélyen érzett meggyőződésünknek, hogy ezzel, vakmerő fel ségsértést követtünk el, a természettudományi materialismus ellen. Ám próbálják meg ugyanis, fölvenni a hitnek leegyszerűbb és legtöbbször használtatni szokott értelmezését, miszerént: a hit, valamely dolog bizonyosnak tartása, egyénileg elégséges okok alapján. — Már csak ezen értelmezés szerént is, bajosan fogná akárki, a természettudományok exact eredményeinek nyilváníthatni azon tantételt, hogy „a hit és tudat, egymással soha ki nem egyeztethető két ellentét.” Meglehet, hogy a materialistáknak vannak errenézve, egyénileg elégséges okaik, Azonban az ő okaik, nekünk teljességgel nem elégségesek. És e részben, a gondolkozó tekintélyek, évezredek ólta, mellettünk állanak. — Ha egyenkint megszámlálnók, az évezredek ólta nyilatkozó szavakat: a többség, mindenesetre mellettünk nyilatkoznék,

már pedig a mai időkben nagyon sokat adnak a többségre; sőt ha előbb a szavazatok súlyát mérlegelnők is és csak aztán számitanánk: még ezen esetben is, ugyanazon eredmény merülne föl. E szerint tehát, mindazon okok, melyek alapján elfogadják a materialisták azt a tételt, csakis egyéni jellegűek. Következésképen hisznek a materialisták is, miután: valamely tételnek, egyénileg elégséges okok alapján való elfogadása: — hit.

Minden lehető tudat, föltételezi a hitet. Ha éjjel szétnézek: látom, tudom, hogy sötét van. De mégsem vagyok bizonyos benne, hacsak előzőleg oly föltevésekre nem támaszkodom, amelyek rendesen, nem jönnek ugyan öntudatomra: de azért, gondolkodásomnak előre föltett alapjait képezik. Például, föltennem kell, hogy nem vagyok vak. És ezen föltevéshez, lehetnek egyénileg elégséges okaim. Visszaemlékezem az estvére, mikor még láttam; s tudom, hogy az-ólta, szemeimen, semmi lényeges változás nem történt. Azonban, ha szinte vannak is, ily egyénileg elégséges okaim: mégsem juthatok biztosabb, azaz, a hittől elszakasztott tudathoz; mert még mindig nincs kizárva rám nézve, az a lehetőség, hogy csalódtam az estvére való visszaemlékezésben: s annak öntudatos érzetében, hogy szemeimnek látképességök, változatlanul megmaradt. Hátha velem is az történt, a mire volt eset, hogy tudtomon kívül megvakultam?! Még ha gyertyát gyujtok is, teljesebb meggyőződést akarván szerezni, afelől, hogy csakugyan látok: még maga ez a tény sem nyújthat abszolút bizonyosságot előbbi állapotom mivoltát illetőleg. Mert azt lehetne fölhozni ellenem, hogy az elébb még, csakugyan vak voltam; de esetleg abban a pillanatban visszanyertem szemeim láterejét, mikor a gyertyát meggyujtottam. Ugy hogy az a fentebbi nyilatkozatom is, hogy „sötét van“ csakis esetleg találkozott a valódi tényállással.

Kétségtelen az, hogy érzék-szerveink mellett, csalódhatunk. Ezt a természettudomány is elismeri. A mi szemeink, azt mondhatják nekünk, hogy a nap forog a föld körül. Ez azonban, még akkor sem lesz bizonyossá, ha másik rendbeli

érzék-szervünk, épen azt mondaná is. Még ha tapintásom, szemimmal egyezőleg úgy nyilatkoznék is: hogy a föld mozdulatlanul áll: mind a kettő mellett, csalódhatok. Már pedig, ha kétrendbeli érzék-szervünk, egymással teljesen egyezőleg sem nyújthat bizonyosságot valami föl: akkor hárman, négyen, öten együttvéve sem nyújthatnak. E szerént tehát, a különböző érzék-szerveknek egymással egyező nyilatkozatuk mellett, legfelebb, nagyobb valószínűség merülhet föl előttünk, de abszolút bizonyosság, semmi esetre. Mert ha csalódhatunk, külön-külön, mindenik érzékszervünk mellett: együtt mindnyája mellett is csalódhatunk. Csalódhatás közegeihez adván csalódhatás közegeit, nem a csalódhatatlanság jön ki végeredményül, hanem a csalódhatás magasabb fokozata. Még az sem nyújthat bizonyosságot, valamely tételre nézve, például: hogy ugyanazon meghatározott időpontban sötét van — ha több ember — teljesen egyhangulag, a mellett nyilatkoznék is. Mert itt is áll: ha egyesek tévedhetnek: többen is, sőt együtt mindnyájan is tévedhetnek. Az ő észleleteiknek egymással való egyezése, valami nagyszerű esetlegességen alapulhat. — Egy szóval, az emberre nézve, semmi abszolút, azaz: önmagán alapuló, s teljesen bevégzett tudat nincsen. Az az alap, a melyen járunk és működünk; az az ok, amelynek alapján tudunk valamit, elvégre is, valamely dolog bizonyosnak tartása, egyénileg elégséges okok alapján, más szóval: hit.

De hát hogyan? Hát csakugyan, sehol, semmi bizonyosság, és sehol, semmi szilárd pont nem volna?! Komolyan foglalkozva ezen gondolattal, az ember feje szédül, meghatva az öt érzék-szervei fölött való kételyek, meghatva még az ezen kételyek fölött is támasztható kételyek által! Ez már, az örültség gondolata! Gondoljunk a mi egymáshozvaló viszonyainkra, a barátunk barátjáhozvaló ragaszkodására, a feleségnek férjéhezvaló hűségére, a szüléknek gyermekeik iránti elfogyhatatlan szeretetökre, amelyekben hiszünk, minden ingadozik körülöttünk, sehol semmi biztos alap nem marad lábaink alatt! Az ember süjjedezik. Semmi sem bírja fenntartani. Sötét éj-

szaka borul reá, s nincs egy fény sugar, amely azt áttörhetné!! — Schiller azt mondja: „a hit és bizalom között van a békesség. Aki semmivé teszi a bizalmat: saját anyjának szive alatt gyilkolja meg a leendő ivadékat.“ — Az ember mindent kétségbe hozhat, saját lételét is, sőt saját gondolatait is! Milyen nagyoknak képzelik ma már magokat, a kételyek formálásában, még azok is, akik csak úgy, néha-néha szoktak gondolkodni!! Volt idő, mikor az emberiség hőseiként tüntek föl, a B á c ó-k és K á r t é z-o k, kételkedni és kételyeiket nyilvánosságra hozni merészelve, egyik-másik tárgy felett. Ma már közönségessé és könnyűvé lett a kételyek formálása s terjesztése! A szellemi világ elsőrendű bajnokai azonban nem abban keresik többé dicsőségöket, hogy kételyeket támaszszanak; hanem, hogy a hittől, egész valójokban izról-izre áthatva le hessenek. Az ember valódi nagysága és dicsősége, sohasem a romlásban, hanem alkotásban nyilvánul.

Mi adhat tehát szilárd álláspontot? Mi hozhat reánk fény sugarat? Mi teszi lehetővé, még továbbra is, az életet ránk nézve? Mindig a hit! A hit, annak lehetetlen voltában, hogy az ember, lételre és gondolkodásra hivatott legyen, anélkül, hogy a valóságnak többé-kevésbé megfelelő észleletekhez és ismeretekhez eljusson, s ezek alapján ismét tovább építkezzenek. — Az emberiség föladata abban áll, hogy mindig újabb meg újabb vizsgálat alá vegye, eddigi észleleteit és ismereteit, s mindig újból, minden oldalról meghányja-vesse eddig szerzett tudatát. Folyvást azon hittel tápláltatván ezen miveletnek mindig újból kezdése és az ezzel való foglalkozása közben, hogy elvégre, mégis valami bizonyossághoz kell jutnia. — E a hit, veres fonalként van beszöve az ember életébe. Ha kiszakasztod ezt az ember életéből: az ember megháborodik. Megháborodik, mert a hittörzséről szakasztottad le életét. A természettudomány azt tanítja, hogy a földön minden világosság, a napból, a világosság végforrásából árad szét. Az ember életére nézve minden világosság végforrása — a hit. Végtelenül több ez, mint valamely dolog bizonyosnak tartása, egyénileg elégséges okok alapján.

Jól tudta ezt a zsidókhoz írott levél szerzője, midőn — egész általánosságban értelmezni akarván a hitet — így szólt: a hit, az olyan dolgoknak valóságok, melyeket reménylünk. Hit nélkül nincs jövője a jelennek, nem lévén mit reménylenie. Az ember belemerül a minden eszményképnélküli valóságba; és még csak reménye sincs aziránt, hogy a színvonalra magát felküzdhesse. A hit — így folytatja tovább a felhozott levél szerzője: — bizonyos utmutatójok azon dolgoknak, amelyek nem láttatnak. Tehát utmutatójok, bizonyítékok, bizonyágtételök azon dolgoknak, amelyek nem láttatnak: t. i. amelyek kívül esnek ami érzék-szerveink körén. Ismételjük még egyszer a felhozott szentiratbeli helyet, azon szép szavakban, melyekkel az eredeti szöveget Luther, németnyelven visszaadá: a hit, bizonyos bizalom, aziránt, amit reménylünk és semmit nem kételkedés afelől, amit nem látunk. A zsidókhoz írott levél szerzője, az eredeti szövegben, ezt a két fogalmat kötötte össze: πιστις és ἔλεγχος. A materialisták észjárása előtt, ez a két fogalom, úgy távolodik egymástól, mint a nappal és az éjszaka. A materialismus felfogása szerint: „a hitnél minden bizonyíték megszűnik; és ahol kezdetét veszi a bizonyíték: ott megszűnik a hit.“ Az idézett levél szerzője, egészen más nézetben van: — mint már fentebb kimutattuk — bizonyítékokról csakis ott lehet szó, ahol hit van; ahol megszűnik a hit: vele együtt a bizonyíték is megszűnik. Magok a materialisták is hisznek, mert bizonyítékokat használnak. A hit bizonyos utmutatójok azon dolgoknak, amelyek nem láttatnak. Mélységes értelmű szavak! Ezeket helyesen értelmezvén, elmondhatjuk: hogy a láthatatlanbanvaló hit, már — önmagában véve — bizonyíték a láthatatlan mellett. Ha elismered a hit lételét: avagy, tagadhatod-e a láthatatlan lételét is? Láthatatlan lévén a hit, kívül esik ami öt rendbeli érzék-szerveink hatáskörén; sőt azokontul találja fel működése teréts alapjait. Ha semmi egyéb nem volna, csak amit érzék-szerveinkkel megfoghatunk: akkor soha nem hatolhatnánk tul azok hatáskörén.

Létezhetnénk ugyan, talán: de gondolkodni, hit nélkül, lehetetlen lenne ránk nézve.

Ezek alapján itt mindjárt hozhatnánk fel egy bizonyítékot, az Isten személyes lételének megmutatására. Mondhatnók ugyanis: minthogy az ember életébe, azért van beoltva a hit, hogy ezáltal minden lehető ismeretnek megszerzésére képesíttessék; ugyde ez legkevésbé sem függ magoktól az ismeret tárgyaitól, sőt a tárgyakat pusztán magokban tekintve, soha nem lehetnénk menttek az egymástérő kételyektől s tévedésektől: annál fogva, annak alapokát, hogy mindenben és folyvást mégsem tévedhetünk, egy személyes jóakaratnak lételében kell keresnünk; ez nem akarja, hogy folyvást tévedjünk; ez háritja el előlünk, a minden megszűnésnélkül való tévedésnek lehetőségét. Ugyanazért, mindenkinek, aki előtt még van valami bizonyos; aki még nem hozott kétségbe mindent, talán saját lételét is, egy szóval: minden józan értelemmel bíró embernek hinnie kell, egy, a világon felül álló, szeretettel teljes jóakaratban. Az efelől való hitnek meg kell lennie a materiálistákban is. Már akárhogy csürjék-csavarják a dolgot, de mindaddig, míg ismeretekről, s exact eredményekről beszélnek; míg az ó-kori skeptikusokkal egyenesen azt nem állítják, hogy semmiféle ismeretnek és tudatnak nincs semmi értéke és alapja: hinniök kell, a szeretetnek Istenében. Azonban az eféle bizonyítékok felhozása, nem tartozik ami mostani feladatunk keretéhez. Most másról van szó; t. i. arról, hogy a tudat, hit nélkül, merő képtelenség. Minden őszintén gondolkodó természetvizsgáló elismeri ezt, például C z o l b e is, dacára az ő anyagelviségi álláspontjának. Ezt mondja ugyanis*) „ha azt hiszik a természetvizsgálók, hogy minden előzetesen megállapított nézet nélkül, csupán érzéki észlelések nyomán formálhatnak fogalmakat, ítéleteket, következtetéseket: akkor, az ő álláspontjuk, csakis az öncsalódáson alapulhat.“ És így tehát, a természetvizs-

*) Neue Darstellung des Sensualismus. 1855. 6. l.

gálók tudata is, föltételezi a hitet. A bibliai értelemben vett hit minden kétségen kívül határozott ellentéte a hitetlenségnek; de korántsem azért, mintha a hitetlenségnek is nem volnának saját hitcikkelyei. Mert például: a hitetlenség maiglan is hiszi, az apostolok bátorságának, az ő előbbi féltékenységökből lett származását; az egyháznak minden szükséges támogató erők nélkül történt megállapíttatását, a gondolkodó erőnek, a gondolkodás nélküli agyból való kifejlődését, az ember lételét, mint lényegileg állat lételét, az öntudat szilárdságának, az anyag cseréből való kifolyását, az atomok egykori nyugvásokból mozgásba jövetelét, és abszolút önállóságukban kölcsönösen egymáshoz vonzódásukat... de igen hálátlan munka lenne, mindazon hitcikkelyeket, egyenkint elősorolni, melyeket a hitetlenség, az ő nagy bölcseségében gyártani tud.

A gondolkodni tudó és teljes öntudattal biró ember élete, az ő szívének — egész valóját átfolyó — vérével táplálkozik.

A keresztyén embernek ez a szívbéli hite nem egyéb, mint a néhol életképességgel, másutt elaléltsággal, de minden kivétel nélkül, mindenütt létező hitnek helyes irányban és mindig teljesebb mérvben való fejlődése. Ez, a szó sajátlagos értelmében vett hit. Ezen hitnél fogva, egy egészen új, eddig nem ismert, azonban sejtett s fokozatosan fejlődő élet merül föl a szívből. Á goston azt mondja: az ember szíve, sehol nem talál nyugalmat, míg végre azt Istenben föltalálja. Amit a pogány keresett, az ismeretlen Istent (Csel. XVII. 23.) a keresztyén magáénak mondhatja. Az ő hitének központját Istennek szent szerelme képezi, aki gyűlöli ugyan a bűnt, de magát a bűnöst szereti. Az Istennek szíve érintkezik az ember szívével. E ponton megállva, megdicsőített színezetben tűnik föl előttünk a világ. János evangelista, teljes szívéből hangsúlyozza mindenek az által, Isten örök szeretetének kijelentése által, teremtettek; és ő nála nélkül semmi nem teremtett, valami teremtett, és így tehát a szenvedés sem, és még a halál sem. Az ember nem úgy él többé, mint a világba kidobott árva. Feltalálta az ő atyját, ki az ő szavát meghallja, a kivel

beszélhet, aki ötet vezet és aki által örömet enged magát vezetetni.

Ámde hol és miben van a biztosíték afelől, hogy ez az új élet, nem valami fölhevült képzelem szüleménye, melynek semmi valóság nem felel meg? Pál apostol azt mondja, hogy a lélek bizonysgot tesz a mi lelkünknek. A szentlélek erejének, a keresztyén vallástétel szerint, két rendbeli működése van: az egyházban és a bünbocsánatban. Kezdjük ez utóbbin.

A bünbocsánatot nem lehet, csakis nemleges oldaláról tekintenünk. Már Luther megjegyezte volt: ahol bünbocsánat van: ott élet és boldogság is van. Ez az egyik biztosíték, a keresztyén emberre nézve, az ő hitének valósága felől. Érezi ugyanis egyfelől, hogy az ő természetével ellenkezik az a hit, mely előtt meg kell hajolnia, saját gondolatának és akaratának souverain uralmáról le kell mondania, s önmagát meg kell tagadnia, sőt még életét is oda kell adnia; érezi másfelől, hogy viszont ezen hittel ellenkezik, az ő, még mélyen szendergő, talán valami bünnel is meghomályosított, legbensőbb és legvalódibb természete, az Istennek képe, ő benne; és érezi, hogy minden újabb és határozottabb lépésével, a hit-élet terén, minél inkább megtagadja magát; minél hivebben követi hitének sugallatait, annál teljesebb mérvben fejlődik ki, az ő legtisztább és legvalódibb természete, az igazi humanitás, melynek forrása, az Istenben fakad föl. Ekkor veszi kezdetét benne az élet, mely a szó teljes értelmében „élet“-nek mondható. Ekkor derül föl előtte, az élet és a boldogság.

A keresztyén ember, az ilyen hitéletben és az eféle tapasztalatok mellett, nem áll másoktól elszigetelt egyedüliségben. Másoknak is vannak eféle tapasztalataik. Szoros összeköttetésben érezi magát, nem azon nagy sokasággal ugyan, amelyről mondotta az Ur: sokan vannak, kik a széles úton járnak, hanem mindazokkal — Ábrahámától, a hívők atyjától elkezdve — akik szívben és lélekben át-meg áthatvák, a hitnek amaz erőteljes folyama által, mely időnkint kiönte-

tett, s Krisztus által, az ő szegényeire, minden irányban, kiárasztatott úgy anyira, hogy az folyvást terjedvén és folyvást erőteljesebbé válván, mint egy világ-tenger, átölelje az egész világot. — A hívő keresztyének szemei az ezen folyam irányára függesztvék. Ennek végpontja: a testnek föltámadása és az örök élet. Ebben a közösségben él és növekedik; nemesbbül és tökéletesbbül naponta. — Ez a valódi közösség. Mert itt egyformán képviselvék a társadalmak minden osztályai. Itt nincs szegény vagy gazdag. Itt nem jön tekintetbe a tudomány, melynek magaslatáról a tudósok megvetéssel tekintenek alá, a tudatlan tömegre. Itt nem az egyforma gondolkodás és az egyforma dogma határoz képezi az összefoglaló kapcsokat, hanem a szívnek egyformán dobogása, az örökkévalóságért és az Istennek szent szerelméért, mely az atyafiui szeretetben nyilatkozik.

Ez a kettő: az egyház és a bünbocsánat, tényleges biztosítéka annak, hogy maiglan sem veszett el tehát, az a csudatevő gyűrű, amint Náthán *) vélte, midőn „nem akart többé valami ó-divatu zsidó maradni, sőt egyáltalában még csak zsidó is lenni, vagy hogy még továbbra is, mesékkal táplálja az ő szultánját.“ Csakis és egyedül ezen gyűrű ereje mellett lehet „Ura a háznak,“ az emberiségnek a keresztyénség, de nem a zsidó s nem is a Mahomed-féle vallás. Ezen valódi gyűrű diadalmaskodik a világ felett, az időnek és a korszellemnek minden lehető változásai, minden lehető félreértések és mindazon üzemek fölött, melyek az emberiség legbecsesebb kincsével is játékot üzni képesek, diadalmaskodik, magoknak a hívőknek büneik fölött is.

Az ilyen keresztyén hitben érvényesül, valósul és szilárdul meg egész élet és erőteljességében az a hit, mely a zsidókhöz írott levél szerzőjének értelmezése szerint: bizonyos bizalom az iránt, amitreménylünk és semmit nem kételkedés afelől, amit nem látunk. Az ilyen hithez semmi bizonytalanság nem fér; kizár magából

*) Lessing: Náthán 3 felv. 6. 7.

minden kételkedést; mert önmagában elvitázhatlan tapasztalat; olyan tényállás, mely befejezett tényeken és tapasztalatokon alapul.

Kiemeltük fentebb, hogy minden lehető tudat, föltételezi a hitet. Most már a másik tételt próbáljuk meg kifejtetni; t. i. hogy a hit, magába zárja a tudatot s a hoz képest fejlődik. Ez önként következik a már felhozott érvelésekből is. Tudom, kinek hittem. Ime ebben is világosan jeleztetik, a hitnek a tudattal való egyezménye. Meglehet ugyan, hogy a hit, oly mélyen szendereg az élet gyökerei között, hogy az ember semmit nem tud az ő hite felől, mint ezt a materialistákról találólág megjegyeztük: ámde mihelyt érezni kezdjük a hit lételét: attól fogva, mindinkább öntudatosná, valami ténylegessé lesz bennünk, amelynek tartalma felől szóló bizonyítékokat, a zsidókhöz írott levél szerint, mindnyájan magunkban hordozzuk. A gondolkodni tudó ember, logikai törvényekkel közeledik az ő hitéhez; vizsgálja tartalmát, megállapítja és egybeveti egyes mozzanatait; nyomozza okait, fel, egészen a legvégső okig; és végre, az ő hitéről való tudatát, az önmagáról és a világról való rendszeres tudattá formálja; de amely a hit által folyvást módosul és tartalomteljesebbé válik. Olyan amilyen tudata, még a fétis-imádónak is van, az ő hite felől. Az öntudatnélkül való hit, áthatolt a leghiányosabb gondolkodási miveleteken. Tetőpontját a keresztyénségben érte el. A keresztyén egyház történelme, egymást erőleg mutatja fel, a legjelesebb és a legnemesebb lelkeknek, oda irányzott törekvéseiket, hogy a hit tartalmát, a gondolkodás törvényei szerint felfogva és megállapítva, minden ténylegessé, mi a világban fölmerül és a gondolkodás útján felkarolható, összefoglalhassák, egyszóval, hogy a hittudományt megalkossák. Ezen munkálatban része van mindenkinek, aki komolyan veszi azt, hogy hitét, a gondolkodás útján felfoghassa.

Azonban kérdésbe tehetni: ha már csakugyan lehet szó, tudatról, a hit mellett, és pedig éppen olyan tudatról, mint amilyen más tudományok, legközelebről a természettudományok terén

fenforog: honnan van tehát mégis az, hogy a hittudomány nem mutathat föl, oly biztosan megállapított és oly elismert eredményeket, mint az utóbbiak? és hogyan lehet az a nagy különbség, a fétis-imádó hittudata, és a keresztyén hittudata között? hogyan lehetnek végre, oly nagymérvű eltérések, épen magok a keresztyének között is? E kérdést illetőleg egyszerűen utalnunk kell azokra, miket az előző fejezetben már kifejtettünk; t. i. hogy egyéb tudományok terén sincs meg az a követelt egyezmény! A természet-vizsgálatnak is megvannak az ő fétis-imádói, a természettudományi ismeretek mezején. Azok a népek, amelyek most a vallásos ismeretnek legsalsóbb fokán állanak, szintén a legsalsóbb fokán állanak, a természettudományi ismeretnek is. A fétis-imádó négerek előtt, a nap még maiglan is egy tűzgolyó, mely reggelenkint felgyulad és esténkint kiálszik a tengerben. A jelenkori természettudományok magaslatára emelni ezen népeket, — nehézségeit tekintve — csak olyan nagy földadat, mint a fétis-imádókat, az egy élő igaz Istennek lélekben és igazságban való imádására eljuttatni.

Most meg már nekünk legyen szabad kérdésbe tenni: honnan van az, hogy dacára azon exact módszernek és dacára azon elhíresztelt exact eredményeknek, melyekkel a természettudomány kérkedik, a természet-vizsgálókat mégis lehetetlen egy kalap alá venni? — sőt anyira eltérnek egymástól, hogy például: míg egyik föltétlenül hódol a materialisztikus irányzatnak; másik azon szilárd meggyőződésben él, hogy az Istenben való hit nélkül, egyáltalában nem is lehetne fölfogni a természetet?! — Nagyon jól tudom, hogy az ezen kérdésre, a materialisták részéről várható feleletben, „az előítéletek,“ „a megszokás,“ „a gondolkozásbeli restség“ és egyéb eféle ritkaságok vinnék a főszerepet! Ámde az eféle feleletben, hangosan nyilatkozik annak elismerése, hogy a tudománynyal való foglalkozás csakugyan nem valami számtani példa; hanem olyan mivelet, amelylyel való foglalkozásnál és amelynek eredményhez való juttatásánál, az azzal foglalkozók egyéni jelleme és multja; hajlama és ellenszenve; felületes volta és

alapos készütsége, elhatározó befolyással van. Ime H a r v e y, az orvosokat mind maga ellen zúditotta, midőn közzétette a vérkeringésnek általa fölfedezett rendszerét! A párizsi természetvizsgálók materiálisztikus árnyalata, sokaig saját meggyőződése ellenére, nagyhévvel ostromolta az E h r e n b e r g-és P a s t e u r-féle ős-képződési kutatások elméletét; és pedig csupán azért, mert a kimutatott eredmények sehogysem akartak egyezni, az ezen urak kedvenc nézeteikkel. Ezért mondja, a szintén materiálisztikus irányzatú, különben őszintén gondolkodó C z o l b e, éles megjegyzéssel: minthogy az egoismus és az eféle erkölcsi ferdeség, sokszor felállított már hibás előzményeket, annál fogva egy pillanatig sem lehet tagadni, hogy az erkölcsi érzület, döntő befolyást gyakorol a gondolkodás helyes voltára, általában a léleknek erkölcsi és értelmi elemei között való összefüggésre. — Ebben gyökerezik — valódi alapokait tekintve — az a kétségtelenül fenforgó különbség, a hittudomány és minden egyéb tudományok között. A többi tudományok között, egyik sem nyul be, oly mélyen az élet-rétegeibe, az életnek legföltettebb érdekei közzé, és épen a lélek legbelső világába is, mint a hittudomány. Ezért van az, hogy ennek helyes és valódi irányban való fejlődését, oly ezer meg ezer-féle okok, a legérzékenyebben megakaszthatják: a közönyösség és a vakbuzgóság, az örvöngő gyűlölség és az oktalan szeretet; a durva tudatlanság és az ál miveltség; az osztály érdekekhez vakon ragaszkodás és a felforgatási üzelmek. Épen az volna csuda, ha még ritkábban merülnének föl az egymástól való eltérések, és a küzdelmek, a hittudomány terén! Különben, mindezek is a hit valósága mellett bizonyítanak, mint a természetvizsgálóknak is, a természettudomány terén fölmerülő s egymás ellen folytatott küzdelmeik, a természet, valódi lételét bizonyítják. A hittudomány, legközvetlenebb befolyással van az emberiség sorsára; épen ezért, legfontosabb s egyszersmind legnehezebb tudomány az.

Ami különösen, a keresztyén hittudomány tananyagját és

épen magok a keresztyének között is fölmerülő versengéseket illeti: a tananyag, melylyel a keresztyén hittudomány, mint minden egyéb vallásban is, foglalkozik: az az egyetemes tény, hogy az ember hisz; azonban a vizsgálódó elmék, csakis az ezen tananyagnak tudományos rendszerben való fejtegetése közben térnek el egymástól. Mint kiváló tananyaggal foglalkozik még a mult idők történeteivel is, melyekből fejlődtek ki, a keresztyén művelődési korszakok. A geolog kutatja azon talajt és ennek alkatrészeit, amelyen jár; kutatja az egymás fölött elterülő, sajátos elemek és áradékaik szerint különemű rétegeket s ezek lépcsőzetes fejlődése folytán, mindig teljesebb fejlődésére talál a szerves életnek, míg elvégre az emberhez jut. Itt elérte tetőpontját; voltaképen pedig még csak itt tárul föl a vizsgálódó elme előtt a legbecsesebb ismeretek kincstára, az emberiség történelmében! Ezzel párhuzamosan, csak hogy egy fokkal mindig magasabb színvonalon kutatja a keresztyén hittudomány is, az Istenről szerzett tudatnak és a keresztyén művelődésnek szellemi talaját, s kutatásai folytán ez is fedez föl, rétegenként egymásra következő történeteket és eseményeket, melyeknél a későbbiek, mindig az előbbiekből fejlődtek ki; s fedez föl művelődési korszakokat, melyeknek szintén megvannak áradékaik — a hátrahagyott iratokban — míg a fejlődés folytán, ez is eléri a tetőpontot, ahol megjelenik előtte az, ki magát emberfiának nevezte. — Ez az a tetőpont, ahova még senki nem juthatott, de amelyről, a leggazdagabb élet teljessége árad szét az egész világra. Mindezek tudományos rendszerben fejtegetése s egybevetés útján való megállapítása, a szenttörténelem, mint a theologia nevezi, szintén nem valami könnyen megfejtendő feladat. Ezen feladatot megfejtetni, nem kisebb nehézséggel jár együtt, mint a geolognak a magáét. Eléggé indokolható tehát, ha ezen a téren is érvényesítik magokat, az egyéni különböző felfogások; sőt ha erős vitatkozásokat és épen heves versengéseket s küzdelmeket támasztanak is, kiváltha számba vesszünk, hogy az emberi gyarlóságnak a legszélsőbb végletekre kész elemei is, belevegyülnek a vitatkozások folyamába. Azonban minden le-

hető vitatkozások, versengések és küzdelmek között, maga a tényleges alap érintetlenül marad; sőt a keresztyén egyházak és a hittani iskolák együttes működéseik folytán, mindinkább szilárdíttatik. — Különben ha a keresztyén hittudósok nem vennék is kellő figyelembe a történelmi alap főbb tényeit; vagy egyoldalulag elfoglalt álláspontjuk miatt, szándékosan mellőznék, sőt egyenesen azok ellen törnének is: a keresztyén hittudomány nyugodtan türheti az eféle eltérő irányzatokat, azon szilárd hitben lévén, hogy a történelmi igazság ereje ismét utat fog törni maga előtt, mint utat tört 1800 évvel ezelőtt. A természettudomány sem lökné el magától a természet-vizsgálót, a kinek eszébe jutna még egyszer állítani, hogy a föld mozdulatlanul áll. A tévelygések magoktól elenyésznek.

Ezen tényleges alapra támaszkodva, már a keresztyén hittan is követeli, ugyanazon jogosultsággal mint a többi, bármelyik tudomány követeli a maga részére a tudomány nevét. Tananyagja párhuzamosan fejlődik a természet tudományával. Mindenik azon ténylegessel foglalkozik, a minek kellett lenni mindenek előtt. Mindaddig, míg a történelem, nemkülönben a bölcsészet is fentartja tudományi jellegét és nevét: a hittudomány is fentartja eziránt való követelését. Majd ha békövetkezik az a mesés korszak, melyről egyik-másik materialista álmodozik, mikor a természettudomány minden egyéb tudományt magába olvaszt és minden lesz, mindenekben: akkor a hittudomány is felhagy ezen követelésével, de addig folyvást ismételi. Mind a két tudomány terén, tananyagjukat tekintve, tény áll, a ténnyel szemben. Egyikén a hit, másikén a természet. Ám ignorálják a materialisták az ő gögös önhittségökben a keresztyén hit tényeit s a helyett, hogy őszintén elismernék, ám tekintsék úgy, mint túlhaladt pontokat: de minden önhittségök mellett is legyenek eszélyesebbek a strucc-nál, mely a homokba szokta fejét rejteni, hogy a ránézve életveszélyes valóságot ne láthassa. Már Péter apostol is utalt az „esztelen emberek tudatlanságá“-ra; ezek közzé sorozandók kiválólag azok, kik magokat tudósoknak képzelik, azonban „messze semmit nem látnak,“ akiket első sorban nemannyira az ész-

okok, mint a „jó tettek“ erejével lehet legyőzni. Másfelől azonban a hittudomány sem foghatja be szemeit a természet tényei előtt. Önmagát kellene föladni; saját hitét kellene megtagadnia, ha csak egy pillanatig is kételkednék afelől, hogy a valódi öszhangzás a hit és a természet tényei között mind megtalálható, mind meg is állapítható.

Még a módszerre nézve is, teljes egyezmény van a két tudomány között. Mindenik a gondolkodás törvényei szerint jár el, mindenik ezek szerint veti egybe a ténylegest s hozza egységes összefüggésbe egyiket a másikkal. Sőt a hittudomány tényleg tulsúlyban állhat, nemanyira a természettudomány, mint ennek materialisztikus árnyalata felett; mert nem csak hogy az ő sorai között állottak elejétől fogva a legjelesebb bölcsészeti tekintélyek, sőt a bölcsészettel a legszorosabban összeforrott volt egyideig. Közelebbről ugyan a bölcsészet egyik-másik irányzata miatt homlokállást foglalt el a hittudománnyal szemben; azonban ezen feszültségnek meg kell szünnie e két tudomány között, miután a materialismus egyiránt osztogatja, mind a hittudomány mind a bölcsészeti vizsgálódás ellen, ki-méletlen csapásait. Valóban a materialismus saját természeténél fogva, halálos ellensége minden bölcsészeti vizsgálódásnak, sőt ha folyvást és következetesen halad, önmagára nézve is, merőben lehetetlenné teszi a gondolkodást. A materialisták műveikben föltünőleg csekély nyomai mutatkoznak a bölcsészeti képzettségnek; hiában keressük bennök a gondolatok és értelmezések szabatos formáit. Mindolyan körülmények, amelyeknél fogva az ellenök folytatandó harc, ellenfeleikre nézve könnyebbé, magokra a materialistákra nézve pedig bizonyos legyőzetésök érzetében még sulyosabbá válhatik.

Pápay Imre.

II.

A budai zsinat jegyzőkönyve.

(Folytatás.)

Vége levén eszerint az istenitiszteletnak, Nagyméltóságú királyi biztos ur Ő excellentiája a jelenlevő gyülekezethez ilyen beszédet tartott:

Tisztelendő Zsinat!

Valamint már magában méltóságos tekintet az, amidőn a polgári társaság ily kiterjedett felekezetének választottai eme nevezetes számban és ily külön-különféle érdemekkel teljes tagokban köztanácskozáásra egybe állanak: úgy ha emellett elmémmel szemlélem azon nagynemű dolgokat, melyek ezen tanácskozásnak tárgyául kiválasztva vannak, és azoknak a közjóra háramlandó következeit; anyival nemesebbekké és fényesebbekké válnak előttem ezen gyülekezetnek körülállásai.

Nem könnyen lehet t. i. érdekesebb dolgokról egy emberi társaságban tanácskozás, mint most ezen t. t. gyülekezetben: az egyházi kormánynak eligazítása és egyéb belső disciplina azaz egyházi rendtartás kirendelése, az házasságbeli törvényes elintézésnek módja, úgy ezen kérdések megbirálására rendelő fórumok.

Ezen nagynemű dolgok azok, melyeken ezen t. gyülekezetnek hazabeli szeretete és bölcs előllátása maradékinak javát, s szerencsétetését építeni fogja és melyekkel a mostani idöket követő szüleményeknek köszönetére s hálaadóságára számot tarthat. Valóban nevezetes munka és választott érdemű hazafiakhoz illő tárgy!

De nemcsak ezen egyházi felekezet tagjai és azoknak maradéki között állapodik meg ezen t. gyülekezet sikeres munkálkodásainak hasznos következése.

Az egész polgári közönségnek boldogulása oly közel vagy on egy ily nevezetes testnek, egyházi jó rendjével és belső békességével egybekapcsolva, hogy azok is, kik ezen hasznos elrendelésnek sikerét, mint tagok nem érezzük, azoknak szerencsés kimenetelét hazánk és a közjóhoz vonzó illetődésből óhajtjuk, mint polgári társak.

Részemről, ha kiküldetésemnek tárgyához képest munkálkodó részt, mindezen nagy dolgok elintézésében, vennem nem lehet is, legalább szives nagy örömmel fogadni fogom, mindazon alkalmatosságokat, melyekkel személybeli és tiszt-

kivül való közbevetésem által, a közbékesség szerző utján szerencsés kimenetelét ezen t. gyülekezet nagy munkálkodásának közelíthetem.

Nem kételkedem emellett arról is, hogy ezen egész egyházi társaságnak országunkban elterjedett tagjai, Felsőes Királyunk igazságának eme jeles tanubizonyosságát, midőn t. i. a synodális gyűlések iránt legközelebb hozott törvényeknek ily serény betöltésével, az hazabeli megegyezés szentségéhez fentartott készségét ily világosan bizonyítja, eme nagy királyi kegyelemhez illő érzékenységgel fogadni és ezekben új vezérlő okot találni fognak, egyrésztől ugyanezen önmön javokat célzó feltételnek sikeres közelítésére, másrésztől pedig ebéli királyi igazságnak és kegyelemnek hiv polgárokhoz járuló meghálálására.

Hátra van ezenkívül még, hogy ezen közös munkálkodásunk idejére érdemes bizodalomát ezen t. gyülekezetnek magamnak kikérjem, és azon személybeli barátságot és tartozást, melylyel nagy részivel ezen synodus tagjainak egymáshoz régi ismerettséggel vonzunk, magamnak az egész közönségtől is bizodalommal kívánjam és kötelesen kikérjem.

Ő excellentiája beszédére a főkurátorok közül, m. gróf idősb Rádai Rháday Gedeon ur, következő feleletet adott:

Méltóságos ur! Nagyfőméltóságú urunk!

Ez a nap minekünk valósággal örvendetes napunk; bizony ez a nap ami jó királyunknak, a népet szerető Leopoldnak, jószívéből származott ajándéka. Ugyanis, ha Ő Felsőes esedezésünket meg nem hallgatta, s azokat igazságoknak nem ítélte volna, vajjon mertünk volna-é, ilyen szokatlan nagyszámmal megjelelni? s Excellentiádat is, mint képviselőjét tisztelhetjük volna-é itt? Egyedül ami kegyelmes fejedelmünknek köszönhetjük tehát, hogy ezt a napot érhetünk, mondom, hogy az ő jóvoltának köszönhetjük, hogy meg nem vetette igazságunkon épült esdekléseinket, s bennünket nemcsak törvényes állapotainkba visszaállított, hanem ezen számosabb gyűlésünket is megengedni méltóztatott, hogy abban, nevezetesebben ekkleziáink külső igazgatásának módját s annak

mennél jobban lehető elintézését öszvecsatolt vállakkal munkálkodhassuk, és ezeket, másoknak is példát mutató szeretettel s egyetértéssel, vagy legalább csendes és lármanélkül való megegyezéssel, még Excellentiád jelenlétében közhasznunkra el is végezhezzük. Melyre segítsen is bennünket a Mindenható!

Óh mely nagy örömet szült volna ez a mi eleinknek, ha ők is ilyen napot érhetek volna; de az akkori megrögzött eleve való ítéletek miatt nem merték ezt törvényes igazságok mellett is még csak reményleni is. Egyedül a mi mostani kegyelmes királyunknak, ama jóltevő Leopoldnak (akinek kincse az ő hiveinek szive) tartatott fel tehát ez a dicsőség, hogy a felelet a homályos szemekről elvegye, hogy a vallásbeli, csaknem szokássá vált gyűlölködést sziveinkből kiirtsa, kiszakgassa és ahelyett abba keresztyéni szeretetet plántáljon.

Ezek mellett vajjon nem méltán térek-e vissza azon szavaimra, amelyeken beszédemet kezdtem; hogy ez a nap minékünk valójában örömszülő nap; de bizony nagyobbítja s tetézi örömünket az is, hogy Felséges urunk ezen dologban maga biztos meghittjének Excellentiádat választotta. Ugyanis kinél nincsenek tudva Excellentiád nagy minémüségei s akarmely nagy reábizott dolgok végben vitelében is különös tökéletei s ezeknek folytatásában mindenkor nyilván kimutatott egyenessége; de nem szükség énnekem ezeknek hosszas előszámlálásában kiterjeszkednem, mert tudja azt az ország is, hirdetik tisztelői; nevezetesen tapasztalta ezen ns. Pest vármegye, sőt vármegyék, de reméljük, sőt hiszszük bizonyosan fogja tapasztalni ezen tisztelendő synodus is.

Micsoda már mindezekből ami kötelességünk tisztelendő gyülekezet? bizony nem egyéb Főtiszt. atyák, Méltóságos, Tekintetes, Tisztelendő urak, hanem hogy Felséges urunknak ezen hozzánk mutatott nagykegyelmességeit nemcsak hálaadó szívvel szüntelen előttük tartjuk, hanem ezt cselekedetünkkel is megbizonyítani, tisztünknek lenni állítsuk. Száradjon ki a mi ereinkből az a vér, amely ami kegyelmes urunkhoz s jó királyunkhoz szeretettel és hűséggel nem buzog; elfelejtethetlenül maradjanak meg a mi hű kebleinkben, azok az ő meg-

becsülhetlen vélünk közlött jótéteményei, melyeket kegyelmes rendelkezéseiben nemcsak kinyilatkoztatott, hanem közönséges törvénykönyvünkben is beigtatni rendelt és engedett. Nosza tehát Tisztelendő Gyülekezet! egy szívvvel, lélekkel velem együtt kiáltunk fel: Éljen! Éljen! Éljen! Leopold a mi jó kegyelmes királyunk! Éljen Ő excellentiája is, Éljen! Éljen!

Ezen beszéd közönséges „Éljen“ kiáltással végeztetvén, általadta Ő excellentiája a F. magyar királyi Helytartótanácsnak a most folyó esztendőben kisasszony havának 16-dik napján az 15,050-dik szám alatt kelt, s ez t. zsinathoz szóló levelét. Mely közönséges helyen felbontatván és elolvastatván, annak első cikkjéhez képest végeztetett, hogy mivel az üléseknek elintézett rende szerint legelsőbb és legtisztességesebb hely ezen nemzeti gyűlésben a választandó kormánytartónak jobbára tétetett szék, azért, valamint már azon hely Ő excellentiája nagyméltóságú személyének általadatott; ugy ezután való helye is minden közönséges egybeülésekben ott légyen, és ezen rend a különös apróbb ülésekben is, melyekben Ő excellentiája megjelenéndik, eszerint tartassék meg. A fels. királyi Helytartótanácsnak fentemlitett parancsolata a C. betű alatt ide ragasztatik.

Előadta ezután M. gróf idősb Rádai Rháday Gedeon ur, hogy ily diszes gyülekezetnek jó renddel való folytatására általában szükséges legyen a gyülekezet egybeüléseinek kormányára, a jelenlevő tagoknak szabad választása által egy oly érdemes személyt előállítani, akinek mind a célbavétetett dolgokban való tudománya és értelmes volta, mind sz. vallásunkhoz való buzgósága s ekklezsiánk bajainak viselésében szerzett érdemei mindnyájunk előtt esmeretesek legyenek.

Melyre tiszt. püspök Szalai Sámuel uram, ékes és fontos beszéddel előadta, mely nagyszükségünk legyen ezen közmunkálkodásnak kivánt céljának elérésére, az egyetértésre és minden szakadásoknak elkerülésére; ehez képest, hogy a kormányra kiállítandó személynek választásában is a kivánt egyesség eléressék: jelentette említett t. püspök uram, mindaz egyházi, mind a külső renden levőknek abban való megegye-

zésöket, hogy a választás nem voxokkal, hanem közönséges egyszerű megedgyezés, vagyis felkiáltás által menjen véghez. Ahonnan mivel a tisztelendő zsinat jelenlevő minden tagjai előtt ismeretesek Mgos R. Sz. B. gróf Széki Teleki József urnak, Felséges urunk aranykulcsos hivének és a n. Ugocsa vármegye főispánjának ekklézsiáink és vallásunk bajaiban, nemcsak keserves nyomattatásunk idején, hanem a közelebbi múlt országgyűlése alatt szerzett érdemei és vallásunk szabadságának kimunkálkodásában mutatott buzgósága; ámbár ugyan a tisztelt Mgos ur most jelen nincsen: illendőnek lenni tanácsolta mégis, hogy ezen nemzeti tiszt. gyűlés főkormányza ezen Mgos urnak közakarattal általadassék; addig pedig, míg maga ide megérkeznek, m. gróf idösb Rádai Rháday Gedeon ur, mint aki mind érdemeire, mind tapasztalt buzgóságára nézve, ezen tisztességhez legközelebbi vagyon, a már kiválasztott főkormánytartó képének viselésére kérettessék.

Az egész gyülekezet egyező „Éljen“ kiáltással fogadta említett t. püspök Szalai Sámuel uram hasznos tanácsadását és eszerént:

Minthogy az ilyen nemzeti zsinatokban a kormányzékhez mind az egyházi, mind a külső renden levő ekklézsia tagjainak egyforma jussok van, és erre akár egyik, akár másik rendből, az arra alkalmas személy, akármikor szabadon választhatatik: arravaló nézve, az egyházi rend jussainak minden megsértése nélkül, most a jelenlevő körülállásokhoz képest, ezen tiszt. gyülekezetnek, mindkét renden levő tagjai abban általában megegyeztenek, hogy már említett t. püspök Szalai Sámuel urnak tanácsadása szerint Mgos R. Sz. B. gróf Teleki József ur közönséges akarattal főkormányzónak tétessék, és ezen választás Ő méltóságának rendkívül küldendő posta által ezennel tudtára adassék, Mgos idösb gróf Rádai Rháday Gedeon ur pedig a másíknak megérkezéséig, ugyanazon főkormányzékbe beültetessék.

Eszerént m. gróf id. Rádai Rháday Gedeon ur a kormányzékét nagyméltóságu királyi biztos Zsadányi Almásy Pál ur Ő excellentiája mellett elfoglalván, hogy azok, amelyek az

egybeülésekben elő fognak fordulni papirosra is tétethessenek, szükségesnek tartotta az előlülő Mgos ur négy jegyző személyeket az egyházi és külső rend közzül kiválasztani, melyhez képest közönséges akarattal választattak:

Az egyházi rend közzül: főjegyzőnek t. Kármán József ur és ennek segítségére másodjegyzőnek, t. Szöke Ferencz urak.

A külső rend közzül: Csebi Pogány Lajos és ennek segítségére Szilasy József atyánkfiai; kik a kormánytartó Mgos gróffal átaellenbe magok helyeket elfoglalták.

Továbbá, minthogy ugyanezen napon kezdődött ns. szabad királyi Pest városában, az augustai vallástételt követő atyafiai közönséges zsinatjuk is; illendőnek tartotta ezen t. gyülekezet azoknak atyafiságos köszöntésekre, mind a két rendből egynehány személyt kirendelni, kik még ezen ülés eloszlása előtt Pestre általmenvén ezen kötelességeket megtegyék és onnét vissza is jöjjenek.

Mely végre kinevezettek: az egyházi rendből t. Péczely József és Óri Gábor uraimék, a külső rendből: t. Domokos Lajos és Gyürky István urak. Kik is a jelentett helyre kiindulván,

Előadta ezután előlülő Mltgos gróf ur, hogy mivel a mi ekklézsiánk sorsa, az augustai vallástételt követő ekklézsiának sorsával oly szorosán volt és légyen összekapcsolva, hogy amint eleitőlfogva ebben a hazában ezen két vallástételt követők, egy törvény védelme alatt állottanak, ugy az üldözések és nyomattatások terhe őket mindenkor egyformán érte, és ezekből való kiszabadulásokon egyerővel igyekeztek, a közelebbi mult országgyűlésében vallásunk külső csendességének megnyerésében s törvényes szabadságainak helyreállításában egybevetett erőkkel munkálkodtak s ahozképest az említett országgyűlésen nemzeti törvényeknek 26-dik cikkelye mindnyájokra egyformán tartoztatván, mindezekre nézve nemcsak illendő, de a jövőre bátóságosabban megmaradásra igenhasznos, atyafi szeretettelnek pedig kiindulására és megerősítésére igen szükséges, hogy mind két zsinat kebeléből, a belső és külső rend közzül választatnánk ki egynehány ér-

telmes és egyeneslelkü férfiak, kik egymással összeülvén, a célbavett dolgoknak főpontjaiból, amenyiben azok, mindenik vallás természetével és körülállásaival összeférhetnek közakarattal, egy rövid rajzolat formálnának és eszerint a kezdetekben, vagyis principiumokban megegyezvén, magok munkájokat, mindenik vallásbeli választottak, kiki maga gyülekezetjének beadván, azoknak helybenhagyása vagy igazítása ottan ítéltetnék meg. Mely feltétel köztanácskozásra vetttévén, noha ugyan némelyek benne nehézségeket találni láttattak; kevés beszélgetés után mindazáltal az egész gyülekezetnek helybenhagyását megnyervén, kinevezettek ezen közmunkára:

A külső rendek közzül: T. T. Vay István, Domokos Lajos, Losonczy László, Márjássai István, Pázmándy József, Gyürky István, Puki Ferencz és Szilasy József urak;

Az egyházi rendből: T. T. Kármán József, Tormási János, Hécei Dániel, Szikszay György, Óri F. Gábor, Szöke Ferencz, Göböl Gáspár és Péczely József uraimék.

És hogy ezen szándék az ágostai vallástételt követő t. t. zsinatnak is tudtára legyen, ennek azon t. zsinatnál való bejelentésére követeknek kinevezettek: az egyházi rendből: Tormási János, a külső közzül: t. Márjássai István urak.

Az ágostai vallástételt követő nemzeti t. zsinat köszöntésére kiküldött követek visszajövéen, előadták, hogy azon t. zsinat barátságosan ölelte ezen nemzeti t. ekklézsiái gyűlésnek hozzájuk mutatott szívességét és azt magok közzül ideküldendő különös követséggel viszontagolni kívánja.

Aminthogy kevés idő mulva megis érkeztek az említett pesti t. zsinat követjei.

Az egyházi rendből: . . . a külsők közzül: t. Császár András.

Kiknek az előlülő Mltgos grófhhoz közel székek tétetvén, a már nevezett Császár András ur előadta, mely szívesen fogadta légyen a már említett pesti t. zsinat, ezen zsinatnak hozzájuk küldött köszöntő atyafiságos követséget és arról bizonyossá tette, ezen t. zsinatot, hogy amint az egésznek épsege a tagoknak egybeállításától függ: ugy ök is velünk együtt

a magyarházában elterjedett protestáns ekklézsiáknak hasonló tagjai levén, valamit az atyafiságos egyetértés és vallások fenállásával összeférhető szorosabb egység fentartására véghez vihetnek, mindannak cselekedettel és valósággal elkövetői kívánnak lenni.

Melyre a Mltgos előlülő gróf ur ezen nemzeti gyűlés készségét is illendően ajánlván: a követek visszatértenek.

Végre meghatározottat az is, hogy ezen t. zsinatbeli ülésekbe senki ezután bé ne bocsáttassék, aki valamelyik püspöki megyebeli, vagy legalább esperesti széktől a püspöki szék által helybenhagyott rendes hitel-levelet nem mutathat, mely hitel-leveleknek még mai napon leendő megvizsgálására kirendeltettek, az egyházi rendből:

T. Szathmári P. Ábrahám, Somogyi István, Hunyady Sámuel és Szélesi Pál uraimék;

A külsők közzül: K. Rédei Rhédey Ferencz, Patai József, Pázmándy József és Szilasi János urak.

Ezek a hitel-leveleket megvizsgálván, aziránt való munkájokat írásban fogják a t. zsinat eleibe terjesztetni és ugy aztán csak azok fognak az ülésbe bébocsáttatni, akiknek hitel-levelök helybenhagyása után, jegycédulák vagy ugynevezett billétek fognak a bemehetésre való szabadság iránt osztogattatni. Ajtón állónak kineveztetett t. Szilágyi Péter uram, a szalk-szentmártoni ekklézsiának predikátora, kinek kötelessége lesz, a jegyzőcédulák megmutatásával a követeknek az ülés-szobáját megnyitni, anélkül pedig senkit oda be nem eresztetni.

A bécsi és budai agens-urak mindazonáltal, mint akiknek vallásunk és ekklézsiánk dolgainak folyamatát, a maga egymástól való egész függésében tudni szükséges, ha szintén valamelyik püspöki megyéből ide küldetve nem volnának is, amenyiben ezen zsinattartására Felséges urunk által engedett 100 személyek számát felülhaladni nem fogják, az ülésekbe mindenkor bé fognak eresztetni.

Hogy pedig a tartandó zsinati üléseknek ideje mindenek által idejében megtudattathassék: rendeltetett, hogy az ország-

házának mind a két kapuján, úgy Pesten is a Mltgos királyi biztos ur Ó excellája s az előlülő Mltgos gróf ur Ó mélt. házáinál, táblára vagy cédulára, az egybeüléseknek napja és órája mindenkor kifüggesztessék, ezenkívül pedig a négy megyebeli püspök és világi főkurátor uraknak is megjelentessék, hogy aki hová közelébb lesz, azt onnét tudhassa meg.

Egyszersmind M. királyi biztos ur azt is igérni méltóztatott, hogy a nagyobb csendesség megnyerésére, kérni fogja nagyméltóságú gróf országunk főbiráját Zichy Károly urat ő exáját, hogy az üléseknek ideje alatt a tanácspalota előtt elmenő utca, láncokkal általrekesztessék, és ekképen a jövőjaro szekerek zörgései onnét azon idő alatt elfordittassanak.

(Folytatása köv tkezni fog.)

Közli: Révész Imre.

III.

A „protestálni“ és „protestánsnak lenni“ közti különbség.

(Szükséges figyelmeztetés, tekintettel a modernek ugynevezett „Prot. Egyletére“).

Ha Németországon már régóta áll fenn egy „Protestanten Verein“, melyben német modernek fognak kezét egymással, Magyarországon is létezik egy pár év óta egy „magyar (felekezetenlküli) protestáns egylet“ (vagy mint némelyek keresztelni akarák) reform-egylet. E név különben nem ment feledésbe, volt gondoskodva arról, hogy megörökítették; ott van a „magyar prot. egylet“ havi közlönye, az „egyházi reform“, az egylet legelső korifeusa által szerkesztve. Svájcban is van egy „Reform“ című egyh. lap, de mily parodiája ennek a magyar! ép mint a német „Prot. Verein“-nak a „magyar Prot. egylet“, mely a magyarországi modernek számára és viszonyaihoz képest lett berendezve, s azért engedék meg magoknak az alakító urak bizonynyal azon ferde változtatásokat és módosításokat, melyeket az addig létezett hasonnemü egyletek alapszabályain egy művészinak hitt ollózás és

toldozás által elkövettek. (V. ö. Figyelm. 1873. 316—325. 337—340 l.) Jól emlékezhetik mindenki arra, hogy eleinte arról volt szó, hogy „reform egylet“-be lépjenek Magyarországra leendő reformátorai, de mivel a nem egészen okadatolható névvel a „jó pestiek“ nem boldogulhattak, a „magyar protestáns egylet“ név lett a matrikulába általános érvényűnek beírva *) De ezen név által az egylet mivolta, választott színe nem változott. Pedig „noblesse oblige.“ Ki magát bárónak nevezi, tartozik magát szóval és tettel bárónak mutatni, és egy grófnak grófi módra kell magát viselnie. S ha már az ember magát „protestáns“-nak adja ki éspedig még bizonyos dicsékvő büszkeséggel, hogy ő kiválóan az, akkor ne vegye rossz neven, ha egyik vagy másik, én vagy más, az azon névhez való jogot közelebbről vizsgálja és a „Protestáns“ urakat összehasonlítja azon személyleirással, mely a protestánsról könnyen megtalálható.

Hogy valaki „protestáns“-nak legyen nevezhető, mint mindenki tudja, még valami egyéb és sokkal több szükséges, minthogy ez vagy amaz ellen protestáljon. Százan és ezren protestáltak már jóval 1529 előtt. Bizonyosan mindenki tudja, hogy e név: „protestáns,“ történelmi jelentéssel bír, s hogy az ember a „Protestantizmus“ szó hallattára önkénytelenül Spirára és 1529 aprilisre gondol. De jóval azelőtt, hogy Spirában protestáltak, jóval azelőtt, hogy Protestánsok valának, voltak már protestálók. Így vannak még ma is protestálók, kiknek azonban semmi közük a protestantizmussal. Napjainkban protestál minden bukott vagy elűzött fejedelem vagy trónkövetelő, valahányszor arra alkalma van, hogy nyilatkozzék. Pápisták is protestálnak, s a pápa is protestál. Így protestálnak ma a modernek is egy vagy más tan és intézmény, és különösen azon kötelezettségük ellen, hogy magukat az egyház rendelvényeinek és szabvá-

*) Azt hiszem, hogy az eddig mondottak anyira világosak, hogy szükségtelen minden helyet egy locus classicussal támogatni az illetők irataiból és szavallataiból.

nyainak alá vessék, melyet pedig előbb kényszerítés nélkül, felettük álló hatalomnak ismertek el. Szeretnék az illetők azon tanszabadságot keresztülvinni, mely minden igehirdetést a hitvallással és egyházi kötelezettséggel szemben, ingatag állapotba helyez. De e szabadság mellett ők volnának a legnagyobb zsarnokok.

Mindenki ismeri e két nagy ellentétet: Protestántizmus, Katholicismus. A Protestáns szó ellentéte a Katholikus szóban van. Protestáns vagy Lutheránus, Protestáns vagy zsidó, Protestáns vagy filozófus, Protestáns vagy jogász, ezek érthetetlen ellentétek. De Protestáns vagy Katholikus, ez már érthetően hangzik. Már ugyyszólva a gymnasiumban megtanultuk, hogy a Protestánsok nevüket azon protestátióznak köszönik, melyet az evang. fejedelmek és birodalmi városok tettek a spirai birodalmi gyűlésen hozott határozat ellen.*)

*) Nehogy némely olvasómtól igensokat kívánjak, ha egy vagy más történeti munka olvasására utalom, röviden ide igtatom azt, mi e tárgyban olvasható utrecht-i tanár B. ter. Ha a r klasszikus művében „Gesch. der Ref. in Beschreibungen,“ mely holland és német nyelven egyaránt megjelenése után rövid idő alatt öt kiadást ért. E férfi történelmi hitele felett azt hiszem, senki sem fog kételkedni. Hiven és igazán írja ő az 1529-ben Spirában tartott birodalmi gyűlésről: „a kath. rendek most sokkal magasabb hangon beszéltek, s azonnal ellenséges sőt fenyegető állást foglaltak el. A többség az ő részükön volt. Az evangélikusok, kiknek alig volt megengedve, hogy szóhoz jussanak, leszavazva látták magukat s azon határozat hozatott, hogy minden tartományban, hova az új tan még nem volt beive, a császár parancsait az eretnekség ellen a legnagyobb szigorral kell alkalmazni; azon tartományokban ellenben, melyekben az nehezen volna kiirtható, legalább semmi újítást a vallásban eltűrni nem szabad s még a mise eltörlésében sem, hol ez még állott. Ezen határozat ellen, mely a reformátiót nemcsak ott, hol ez tovább hatolni igyekezett, erőszakos ellenállással fenyegette, hanem még azon tartományokban is, melyekben az kezdetben diadalmaskodott, halálos csendre ítélte, Kur-Sachsen, Hessen, Lüneburg, Anhalt fejedelmei, Brandenburg örgrófja és 14 birodalmi város (1529. apr. 19-kén) ünnepélyes tiltakozást — protestátiót — nyújtottak be, melyben kijelenték, hogy oly ügyekben, melyek a lelkiismeretre vonatkoznak, nem vethetik alá ma-

Nem a protestálásban mint ilyenben, áll azon derék férfiak és birodalmi városok ismertető jele, nem fejük rázásában, mint ilyenben, hanem a maguk keresztyén, a maguk evangélikus hitvallásának alkalmazásában. Az ő protestálásuk az evangéliom szentírás szerinti igazságának, saját szabadságuknak megvédése és érvényesítése volt, hogy a római tévtant, jelesen a miseáldozatról való tévtant elvettessék, mint amely nyíltan ellenkezik az ur Jézus Krisztus és apostolai tanával, amint az az ujszövetség irataiban le van téve, s hogy azzal szemben a boldogság és váltság evangéliomát a szentírás értelmében hiven vallhassák és az ur Jézus Krisztust, mint egyedüli idvezítőjüket, megváltójokat követhessék. Nem az ellen protestáltak-e, mit reájok akartak erőszakolni, „was wäre auch das anders,“ azt kérdezők, „dann nicht allein stillschweigend, sondern öffentlich unseres Herrn und Heilandes Christi und seines heiligen Wortes, das wir ohne allen Zweifel pur, lauter, rein und recht haben, verleugnet, und dem Herrn Christo Ursach geben, uns vor seinem himmlischen Vater auch zu verleugnen, und nicht zu bekennen, dass er uns von Sünden, Tod, Teufel und der Hölle erlöst hätte, wie er denn allen denen, die ihre und sein heilig Wort nicht frey und öffentlich vor den Menschen bekennen, in Evangelio erschrecklich drohet, so stehet die rechte Bekenntniss nicht allein in blossen Worten, sondern in der That.“ . . . Olvassa csak el az ember egyszer figyelmesen e nevezetes protestációt és meg fogja látni, hogy határozottan arra irányult minden tevékenység, hogy az evangéliom szentírás szerinti tartalma a római meghamisítással szemben megvédessék és érvényesítsék és az élő Krisztusról vallástétel minden az elleni támadás ellen megőriztessék,

gukat a szótöbbség határozatának. Ezért apelláltak (apr. 22-kén) a maguk, alattvalóik és mindazok nevében, kik most és mindig Isten ígében hinni akarnak. Im itt azon név történeti eredete, mely ezután minden evangélikusra vagy reformátusra alkalmaztatott, melyet viselni mi is büszkék vagyunk.“ V. ö. Különben: Farkas József, Egyháztörténelem II. köt. 8. 18, a 31 és 32. lapon, és „Figyelmező“ 1873. Juliusi füzet. 340. sakk. II.

biztosítottak.)* És már folytatása annak, mi 1529-ben Spirában vette kezdetét, a protestatio folytatása szóval és tettel, nemcsak negative, hanem egész határozottan positive is, ez az mit azután Protestantismusnak neveztek, s mely egyedül viselheti e nevet. A szó történelmi értelmében protestáns az, ki a római, evangéliom-elkorcsosítással és elsötétítéssel szemben a maga jogát és kötelességét megvédi és gyakorolja, hogy t. i. Jézus Krisztust Istennek emberré lett fiát, egyedüli idvezítőjének és urának vallja, neki engedelmeskedik és őt követi, s a váltság evangéliumát, úgy amint az a szentírásban található, minden változtatás nélkül Isten szavának ismeri el. A Protestáns protestál kétségkívül; de nem mindenki Protestáns aki protestál, csak azért, mert protestál. Ha huszárról van szó, önként a lóra is gondolunk, de azért a ló még nem huszár. Maga a protestálás még senkit sem tesz Protestánssá. A kérdés ez: mi ellen protestálsz, és miért protestálsz? mit akarsz megvédeni mint hitmeggyőződésed és hitvallásod tartalmát, Isten dicsőségére és saját lelked boldogítására? „Isten dicsőségére és saját lelked boldogítására,“ ezt határozottan kérdésbe kell tennem az előbbiekk mellett. 1529-ben ez állt előtérben, oly dolgok forogtak kérdésben: „die Gottes Ehre und unser jeder Seelen Heil und Seligkeit angehen und betreffen, darinn wir aus Gottes Befehl unser Gewissens halber, denselben unsern Herrn und Gott als höchsten König und Herrn aller Herren, in der Tauf und sonst durch sein heiliges göttliches Wort, vor allem anzusehen verpflichtet und schuldig seien.**)

*) A protestatio olvasható: Luther minden munkái, editio Walchiana, (ez a legjobb) XVI. 383. stb. II. Die Beschwerung und Protestation 387. stb II Instrumentum appellationis, 364. stb. lap. Az idézett szavak megtalálhatók a 394 és 395. lapon.

***) V. ö. Herzog, Realencycl XII. köt. a „Protestantismus“ szó alatt 254 lap elején. Érdekes az egész cikk elolvasása, melyből látható, hogy mi értendő az oly sokszor hangsúlyozott „lelkiismeretszabadság“ alatt; erre vonatkozólag lásd u. o. V. köt. a „Gewissen“ szót és Ulrici, Glauben und Wissen“ Lipcse, 1858, 160 s a kk. II. és 182 s a kk. II. és Ulrici, „Gott und die Natur“ 2. kiad. Lipcse. 1866. a 612 s a k. 694 s a kk. lapokon (Sal. Préd. 12: 13. 14.) Lásd Luther

És már most azt kérdem: ha a magyar prot. együletnek célja-e urunknak, Jézus Krisztusnak evangéliomát a szentírás értelmében terjeszteni; a mi urunk Jézus Krisztusról, mint az elveszett bűnösök egyedüli megváltójáról való hitvallást megvédeni; célja-e, hogy előtérbe helyezze az abban való hitet, ki bűneinkért meghalt a keresztfán, ki megigazulásunkért harmadnapon test szerint feltámadt a halálból, ki mennybe ment, s a ki a mennyben, mint egyházának egyedüli feje, megdicsőítve ül? Ha ez a célja: akkor nevezhető az „egylet“ Protestans-egyletnek. De ellenesetben e nevezet választása mérénylet és viselése jogbitorlás.

Hogy ez a jelenesetben jogbitorlás, azt tagadni teljességgel nem lehet. Mert hiszen itt nincs más egyébbel dolgunk, mint egy „modern“ társasággal, mely azon célból állott össze, hogy a prot. egyházakban a korlátlan tanszabadsággal szemben minden akadályt halomra döntsön és hogy a naturalistikus világnézet befolyásának az igehirdetésre és tanításra az egyházakban a diadalt biztosítsa. Ha e „prot-egylet“ kezei szabadok, akkor nem fogunk többé hallani csudákról, nem ezen nagy ellentétről: bűn és kegyelem; nem azon Jézusba vetett hitről, mely a bűnös megigazulására szolgál Isten előtt;

művei, ed. Walch. XVI. 390. 391. lap. Örömet veszek itt át még egy pár szót professor ter Haar fennevezett művéből: „A valódi Protestantizmus teljességgel nem csupán tagadó irányu, mert az Istennek a bibliában foglalt szavát, s ebben ismét mindenekelőtt az evangéliumot egyedül változatlan igazság gyanánt vallja. A Protestantismus nem minden kötelék eltávolítására (mint azt a protestatió idejében és azután az ellenfelek állíták s a modernek ma igazolni is látszanak), hanem miután az minden emberi tekintélyt csalatkozhatónak és semmisnek nyilvánít, annál magosabb becsbe helyezi az isteni tekintélyt. S így sem a formulák szerinti igazhivő, ki egyedül a mellett esküszik, mit a régiek állítottak, sem az ugynevezett szabadon gondolkozó vagy Neolog, ki kénye-kedve szerint hányja el a keresztyénség positiv tanából mindazt mi eszének nem tetszik, — nem, a kettő közül egyiksem cselekeszik az igazi Protestánsok szellemében és elve szerint.“ Végül helyesen emlékeztet író arra, „hogy csupán az nevezhető szabadnak, kit az Isten fiában való hit szabaddá tett, nem csak a tévelygés uralmától, hanem a bűn szolgaságától is.“

stb. stb., akkor a vést ép az hozza meg, a mi ellen Spirában protestáltak és a mit a történelmi Protestantizmus fejei mindig első teendőjüknek ismertek.

Szerencse az igazi protestantizmusra nézve, hogy ezen „magyar prot. egyletet“ senki, ki a dolog mélyét szereti vizsgálni, nem fogja a szó történelmi értelmében vett „Protestánsok“ egylete vagy társasága képmásának tartani. — Senkit sem kell megcsalni, tévutra vezetni a programba felvett szép tervek, s azok megvalósítani akarása és kezdése által. A lólábak előbb-utóbb kilátszanak; a maszok lerántatik, s miért akar a hamis firma magával ezereket veszélybe dönteni? Saját vallomása elárul mindenkit; úgy van ez itt is. Timeo Danaos et dona ferentes. Tulajdonkép eleget tud az ember, ha az egylet oszlopmemberei sületlen agyszüleményeit vagy kölcsönvett gondolatait olvassa. Bizonyynal eleget tud az ember, mihelyt hallja, tudja, hogy ki az egylet létesítésében a főmattador, s ki annak ma is korifeusa, s titkos ügyeinek vezetője. — Hit — (az az hitelenség) tanár **Kovács Albert!** Nomen est omen. Félreértés elleni óvás itt szerencsére felesleges. Olvassa ki-ki Kovács ur eszelösködéseit, s meg fog gyöződni arról, hogy **Kovács** ur jó „k o v á c s.“ Szeretne a magyar prot. anyaszentegyház első kovácsává felvergődni, ám de az nehéz valami, bármenyire is kész Kovács ur a mások által parázsba tett gesztenyét még sületlen is, pusztá kézzel kikaparni; a haszontalan phrázisok, melyek a „prot. egylet“ szokásos kifejezései, még nem oly valami medium, mely által bármely régióba eljuthatni, s bármely szellem előidézhető. Non sic itur, Domine Kovács, ad astra! Jegyezze meg mit Pindarus mond: $\chi\rho\eta\ \delta\epsilon\ \kappa\alpha\theta\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu\ \alpha\lambda\epsilon\iota\ \pi\alpha\nu\tau\acute{o}\varsigma\ \epsilon\rho\alpha\nu\ \mu\epsilon\tau\rho\nu.$ — Et semel emissum volat irrevocabile verbum, és még Hor. Epist. I. 1. 32. Est quoddam pro-dire tenus, si non datur ultra.

Azonban egy nem látszik feleslegesnek, s ez azon figyelmeztetés a „prot. egylet“ létesítőihez, hogy az ember sohasem használhat egy történelmi elnevezést jelszó vagy cim gyanánt anélkül, hogy azért meg ne lakolna, ha annak ismertető jelét megtagadja. Virtus est vitium fugere, et sapientia prima, Stul-

titia caruisse! A létesítők valószínűleg azt hiszik, hogy ők szerencsés választást tettek, midőn társaságukat, „Protestánsok“ egyletének nevezték. — Nagyon csalódnak! Eleitől fogva ferde helyzetben és hamis fényben állnak. Mindenki a ki tudja,*) hogy kik a modernek, mi alapelvük (egy hamisság) és hogy mit akarnak, és aki azt is tudja, mi a Protestantizmus szó, történelmi jelentését tekintve, azt mondja: ez „lucus a non lucendo.“ Hogy a modernek mint kiválóan protestánsok léptek fel a Protestánsok közt, oly benyomást tesz, mely hasonló ahhoz, melynek az ismert szólam: „Saul a próféták közt“ köszöni eredetét.

D -- y.

IV.

Egy mult századbéli küldöttség viselt dolgai a szathmári ref. egyház s iskola ügyében.

E folyóirat szerkesztőjének szivességéből, megnyílt előttem a tiszántúli ref. egyházkerület levéltára, melyben a sok viszontagsággal küzdött szatmári ref. egyház és iskola multjára vonatkozó adatokat óhajtottam feltalálni. Mert meg kell vallanom, hogy engem ez egyház történetére nézve, sem a Bartók Gábor szatmári ref. gymnáziumi tanár által „rendszerbe ütött“ üres pathos, s még üresebb frázis, s hízélgéstől áradozó monográfia,**) sem a szatmári ref. egyházi és városi levéltár, megcsonkított, s értékes darabjaitól megfosztott fasciculusai kellőleg nem tájékozhattak. Még sok mindent kellene kiderítenünk, sok elrejtett okot, s eseményt kellene napfényre hoznunk, hogy ezen hajdan oly magas virágzást ért egyház

*) S hogy mindenki tudhassa, arra is lesz gondunk a nt. szerkesztő ur engedelmével (Köszönettel veszem. Szerk.) — mely alkalommal különösen azon tájékozatlanság fog nagyon kitűnni, mely hazánkban mindennapi a theol. terén.

***) Teljes címe: Szatmár- Németi szab. kir. város egyházi és polgári történetei, összeszedte Sarkadi Nagy Mihály, rendszerbe ütötte, s kiegészítette Bartók Gábor h. h. gymn. igazgató. Szatmár 1861.

multjának hű képét megirhassuk. Az egyházkerületi levéltárban sem igen találunk sok ide vonatkozó adatot. Egyike a legbecsesebbeknek, mindenesetre, azon jókora vastagságu be-kötött diárium, mit a fentisztelt szerkesztő s egyh. ker. levél-tárnok ur szivességéből átolvashattam s belőle kivonatott ké-szítettem.

A kötet címe a következő: „Diarium anni 175^{8/9}, in quo genuine ac circumstantialiter describitur prosecutio et cursus humillimae instantiae, intuitu restitutionis scholae reftae szat-mariensis, necnon alterius verbi divini ecclesiae ejusdem ministri, ad delationem cujusdam Pauli Melzer, inclitae regiae cam-ralis administrationis scepusiensis secretarii anno 1754 restric-tae, et respective cassati, nomine helv. conf. nobilium es bene-factorum praefatae scholae, in inclitis Comttibus Szathmár, Szabolcs, Bereg et Ugoesa residentium, ut et curatorum, sen-atorum, caeterorumque juratorum civium, ac totius Communi-tatis lib. ac regiae Cittatis Szathmár-Németiensis, ad suam sacram Caes. regio majestatem pro personali audentia, per nos infrascriptos deputatos formatae, ac etiam demississime die 26. 8-bris 1758 porrectae. Propositiones item, et responsiones, interventique ad invicem discursus, eadem formalitate, et lin-qua quibus acta factaque sunt, exponuntur,“

Egy darab korrajz áll itt előttünk a magyar protesáus egyház mult századbeli szomorú életéből. Mielőtt azonban e becses naplót kivonatilag ösmertetném: szabad legyen egyet-mást elmondanom a szatmári ref. egyház és iskola törté-netéből.

Lampe és a jezsuita Timon nyomán Marcsa Mózes, 1768-ban szatmári lelkész s később esperes, az egyháznak 1704-ben kezdődő anyakönyve első lapján följegyzé, hogy Szatmár reformátora Dévai Biró Mátyás, a magyar Luther volt. Erdőd és Béltek urát Drágfi Gáspárt, a szilágyságot re-formáló Derecskei Demeterrel ő nyerte meg a reformáció szent ügyének 1527. s ezután Szatmár-Németi is bevette az evange-liomi vallást. A város reformálásának idejét s körülményeit azonban homály fedi. Levéltári kifogástalan adataink erre vo-

natkozólag nincsenek, minek oka az, hogy 1703-ban augusztusban a várba szorult németek Németit, ugyanazon év szeptember 28-kán a kurucok — hogy a várat annál könnyebben bevehessék — Szatmárt égették fel, ugyanyira, hogy itt „egy tyúk ól sem maradt“ s a kifosztott lakosok a szatmári hegyre menekültek, hol 1705-ig nyomorogtak. Egy Bagaméri István nevű tanácsbeli ember megmentette ugyan e nagy vészben az egyház szent edényeit s a város néhány oklevelét, de az egyházi és városi levéltár s könyvtár a lángok martaléka lett.

Ujabbkori bejegyzés szerint — melyben a szatmári ref. lelkészek, az anyakönyv II. kötetének első lapján kor és sorrendben vannak följegyezve — mint első lelkész emlittetik Dévai Biró Mátyás 1535-ben.

Természetes, hogy itt is előbb a Luther értelme lön elfogadva, mit aztán a kalvinizmus váltott fel, úgy hogy az 1567-ki debreceni zsinaton a szatmári egyház küldöttjei is aláírtak a helvetica confessionak.

A reformatióval együtt járt mindenütt az iskolák alapítása. Lenni kellett itt is a kor és közszellem kívánalmához képest valami tudós iskolának, melynek Milotai Nyilas István (1607—1618-ig szatmári lelkész) adott nagyszerű lendületet; hittant és bölcsészetet felölelő kollegiummá változtatván azt. Az említett anyakönyvi feljegyzés így szól e nagy férfuról: „Stephanus Nyilas Milotai, senior et superintendens. Hujus consilio schola Szatmarina erecta est 1610.“ Az ő buzgólkodásának volt az eredménye, hogy a lakosság az ifjak élelmezését magára vállalta, s a tanács, mely 1694-ig tisztán református tagokból állott a kollegiumnak a most is meglevő telket megvásárolta s a tanárok fizetéséről gondoskodott.

A bécsi békekötés után 1606. e város az erdélyi fejedelemséghez csatoltatván: a reformált egyház itt nagy virágzásnak örvendett. Négy templomban hirdettetett az isten ígéje, u. m. a Hostátban, mely 1679—83 között pusztult el végképen; a várban*) hol a templom mellett iskola és nyomda is

*) A várbeli templomban összesen 11 lelkipásztor [szolgált, ezt 1673-ban vették el a jezsuiták.

volt; a belvárosban, hol rendszeren két lelkész teljesíté a szent szolgálatot; és Szatmártól a Szamos által elválasztott Németiben. Itt tartatott 1646-ban a Tolnai Jánost kárhóztató s a Katona Gelei-féle kánonokat elfogadó nemzeti zsinat*)

Bethlen Gábor áldott uralkodása alatt érte el ez egyház emelkedésének délpontját. Az egész város a reformációnak volt buzgó követője.***) A tanügy fejlesztése mellett nem feledkeztek meg a hitbuzgó ösök a humanisztikus célokról sem. A szegényeknek s elesett betegeknek gondozása, az egyház felügyelete alatti ápodában és kórházban történt. Szóval: oly minden ízében erőteljes, oly hatalmasan kifejtett volt itt a reformált egyház a 17-dik század első felében, melyhez hasonló e helyen, fájdalom! soha többé nem lehet.

E nagy idöket csakhamar szomorú változás, az erőszakos elnyomatás és hanyatlás kora követte. A római egyháznak egyetlen követője sem volt már e városban; de hogy Bartók G. szavaival éljek (lásd említett munkáját 22. lap) „megilletődött szív és megbotránkozott lélekkel szemlélte az ös keresztény vallás e nagyszerü veszteségét s bukását, a nagy-eszü, terjedelmes tudomány, földi kincsekkel is bővelkedő (tán csak nem a spanyol zsoldra céloz?) esztergomi érsek Pázmán Péter.“

Ime, a protestantizmusnak ezen elkeseredett üldözöje s bös ellensége, ki saját nyilatkozata szerint is, inkább farkasok és rókák tanyájává tette volna ez országot, minthogy ebben protestánsok is éljenek — az ö jezsuitáival mindent elkövet, hogy Szatmár békéjét megzavarja, s az itteni ref. egyházat és iskolát megsemmisitse. 1630-ban egy telket adományoztatott magának II. Ferdinándtól, melyre aztán jezsuitákat telepített. Ezek aztán az idöközben német kézbe került vár-

*) Nyomai vannak, hogy Németiben is volt kollegium. A nehéz idökben a két egyház és kollegium 1749-ben egyesült.

***) A jelenleg Szatmáron és Németiben fenálló gr. kath. egyházat, a környékből bevándorolt családok alapíták. Első papjok 1805-ben foglalta el hivatalát.

beli katonaságra támaszkodva, nem rettentek vissza semmi erőszaktól, a királyi hatalom által épen nem kegyelt ref. egyházzal szemben.

Tudjuk, az 1647—1790-ig terjedő csaknem másfélszáz év, mily keserves üldözéseit, törvényen kívüli eltiport helyzetét szemlélte a magyar ref. egyháznak.

A bécsi, nikolszburgi és linci békekötések, országos törvényeink, csak arra valók voltak, hogy belőlök kegyetlen gúny üzessék. Sőt a királyi szó és eskü felett is, ama Bársony György-féle nézet uralkodott, hogy t. i. „az uralkodó nem köteles megtartani a prot. szabadságot biztosító békekötéseket, mert azok fegyverrel csikartattak ki, s azoknak a papság elmentmondott.*) Valóban az érintett korszakon át hü képét találjuk a magyar prot. egyháznak a költő szavaiban:

Bujt az üldözött, s felé
Kard nyult barlangjában,
Szerte nézett, s nem lelé
Honját a hazában.

Visszatérve a Szatmáron lassan-lassan uralomra vergődött jezsuitákra: im hatalmok már anyira nőtt, hogy 1694. a ref. birót s két tanácsost elmozdítatják, s helyökbe kath. egyéneket tétettek. A ref. kórházat illető vám fele részét magok számára lefoglalják, elvévén már előbb a várbeli templomot, mit I. Rákóczy György építettett paplakostól s iskolástól együtt: most már a belvárosi templom harangjáért is pert támasztanak. stb.

Mindezen s ezekhez hasonló, de itt mellözött erőszakoskodásaikra azonban, azzal tették fel a koronát, hogy a szatmári kollegium birtokát Berenceze helységét az iskolától 1678-ban elrabolták. E birtokot gr. Rhédey Ferencz 1667. apr. 29-kén kelt végrendeletében hagyta a kollegiumra. A testamentom ide vonatkozó része így hangzik: „A szatmári iskolának hagyok 1000 m. frtot, ismét Szatmármegyében, Be-

*) L. Bársony György Nagyvárad püspök, Veritas toti mundo declarata című röpiratát.

rencze nevű falumat, a Szamoson levő malommal együtt az én szerelmes feleségem holta után“. 1670-ben meghalt gr. Rhey F. özvegye Bethlen Drusina s az iskola birtokába vette Berenczét, de csak 8 évig birhatta. II. Rákóczi Ferencz ezen jogtalanul elfoglalt birtokot 1704-ben elvevén a jezsuitáktól visszaadta az iskolának, mely azt 1711-ig ismét tulajdonául tekinthette, ez évben azonban a jezsuiták ujolag elvették meg is tartották rendjök feloszlásáig 1773-ig, a mikor e nagyértékű birtok a Kovács családnak adományoztatott.

E nagy veszteség azonban még nem volt elég az iskola elpusztítására. A gyülekezet és a tanács jóakarata s áldozat készsége, még jó ideig dacolt az iskolát megsemmisíteni vágyó rossz akarattal, Más utat választottak tehát az üldözők, a már vagyontalan iskola megbuktatására. Ugyanis folyamodtak a helytartótanácshoz, a ref. lelkészek és tanárok közpénztárból való fizetése ellen, s a dotatiót 1749-ben hűségesen beszüntette a helytartó tanács, mit-mellesleg mondva-találólággal nevezett Erdödi Gábor egri püspök flagellum haereticorum-nak.

Az egri püspök közbejöttével Melczer Pál kamarai biztos küldetett ki 1752-ben a szatmári egyházi s iskolai ügyek vizsgálatára. Küldetésének eredménye az lett, hogy a vásárvám és malom elvétetett a ref. egyháztól s szigoruan betiltatott minden, deáktartás cím alatt a hivek közt önkényt kivetett adó, vagy adomány.

1754-ben ismét megjelent Melczer Pál Szatmáron, s ekkori felterjesztésének következménye az 1754. jul. 8-iki helytartó tanácsai rendelet volt, mely szatmáron az egyik lelkeszi állomást eltöröltetni parancsolja,*) ezenkívül a kollégium további fentartását betiltja, a deákokat szétoszlatja a kollegiumot a grammatica-ig redukálja. E kegyetlen rendelet csakhamar kihirdettetett a ref. lakosság nagy keserűségére. Hasztalan volt a nép tiltakozása, a környékbeli megyei nemességnek — a pat-

*) Az egyik lelkész, Kabai András csakhamar el is bocsáttatott.

ronatusnak — az iskola főgondnoka B. Wesselényi Ferencz elnöklete alatti bátor ellenmondása. A tanács kénytelen volt a rendeletet végrehajtani, s octoberben a deákságot eloszlatni.

Most már, egyetlen kétséges, bizonytalan ut állott még, a sokat vesztett ref. gyülekezet és vidék előtt méltatlan sérelmeik orvoslására, t. i. a kérelem, az esedezés utja.

1755-ben ment fel ez ügyben az első kérelmező küldöttség, melynek tagjai voltak : Csanády János, Gáspár Sándor és Szatmári Sámuel, — ez utóbbi a város részéről. A küldöttség üres ígéretekkel tért vissza, a nélkül, hogy a sérelmek legkevésbé is orvosoltattak volna.

De nem csak kérelmeztek a jogfosztottak, hanem szeretett iskolájok elrablott vagyona helyett új alapítványokat szerezni törekedtek. Erdély mágnásai, a tiszántuli ref. egyh. kerület adománya, s az egyház készpénze, együttvéve 16,000 frtnál valamivel több alapot nyújtott az iskola helyreállítására. Ezen összegekről szóló okmányokat s kötveleket egy második küldöttség vitte fel Bécsbe, melynek tagjai Maróthy Sándor és Jeney György voltak. Esedező folyamodványuk véleményezés végett az egri püspökhöz adatott ki, ez pedig az egész pénzalapot költöttnek deklarálta, s az alkalmatlankodókat a vallás-gyakorlat beszüntetésével is fenyegette.

Sikertelen maradván mindkét kérelmezés : Szatmár, Bereg, Ugocsa, és Szabolcs nemessége, új küldöttség elindítását határozta el. A megyei patronusok bizalma az e téren már próbálkozott Csanády Jánosban öszpontosult, mellé a város részéről Endrédy László választatván.

Ez a küldöttség az, melynek naplóját most kivonatossan ösmertetem, megtartva, természetesen, mindenütt az eredeti napló kétnyelvűségét és orthographiáját Hadd beszéljenek magok az illetők s nekünk nincs okunk ez Endrédy által sajátkezűleg írott, mindkét küldött pecsétjével megerősített s az egyházkerülethez relatio gyanánt beterjesztett napló igaz volta felett kételkedni; de annyival több okunk van, e derék férfiak, e hü reformátusokra tisztelettel gondolni. Ők a magyar nemesi büszkeséget levetkezve, megalázzák magokat a

porig; mint koldusok jártak ajtóról ajtóra nem saját, hanem üldözött egyházuk érdekében Áldva legyen emlékek!

Csanády János gebei földbirtokos, mint a fent említett megyei nemesség s pártfogók küldöttje és Endrédy László városi főjegyző, mint a sérelmes egyház, és város megbízottja 1758-ban utra keltek Bécs felé. Debrecenben megállapodván, Veesev István superintendens és Domokos Márton tanácsát és utasítását kikérték, augusztus 12-kén Bécsbe értek, hol Dömjén György ágenssel léptek érintkezésbe, az iskola restrictióját, s az egyik szatmári lelkészi állás kasszálását elpanaszoló, s az egyház és iskolára mért ezen halálos csapás ellen, a királyi kegyelemért esedező folyamodványukat, német nyelvre fordították. Mindent elkövettek, hogy personalis audentiát nyerhessenek. Mielőtt pedig ezt megnyerték volna, szükségesnek látták a hatalom és nagy befolyás embereit fölkérni ügyöknek figyelembe vételére.

Aug. 24. gr. Pálffy Miklós kancellárnál tisztelegtek, kihez Csanády János hosszabb kérő beszédet intézett magyar nyelven, vádolván a delátor Melczer Pált „ki zelálni kívánván: a contribuens szegény nép onusát, nem a testiekre kiadni tartozó akármely féle censusokban, hanem a léleknek idvességére szükségesképen tartozókban; amelyekért nemcsak delátorunk, de más akárki is, nemcsak minden testi javait örömet adná, de Istenét s idvességét szerető ember életének sem kedvezne. Ugyan kegyelmes urunk! ki volna a keresztyének közül, a ki idvességet szerezhető eszközökre, az Istentől adott elveszendő javaiból részt nem szakasztana? a mi nagyobb, a mi eszköze és oka több javainak, azt onusnak tartaná? Nincs becse a mi kárunknak, mely ezen simplex delatióra történt klmes urunk! Ezen simplex delatióra meg sem kérdeztetvén, oskolánk restringáltatott, professor, praeceptorok és togatusink, nem különben második predikátorunk, simpliciter cassaltattak, s a nagyobb tudományoknak adások is interdicaltattak. Azért klmes urunk már most negyedikszor constituáltatunk itten; s két izben e contrario megmutattuk azt, hogy a delator nagyon hibázott suppositumában, delatiója is

sinistra, mert nemhogy pro onere plebis contribuentis lett volna oskolánk fenállása, sőt inkább csak a külsők gyermekeiknek szállás — és asztal tartásából egy néhány ezer forintokból álló beneficiumot vett annuatim, melylyel ő flge contributiója nem kevésbé facilitáltatott, sőt azonkívül is, azon egész peculiumnak notabilis hasznára volt. Non obstantibus omnibus his, in verbo regio, a felges cancellaria által két negativát vetünk. Mit tudtunk tenni? Látván, hogy gyermekeink naponkint barom-módon, majd Isten ismeretin kívül a nagy tudatlanságban nevedednek, hogy legelsőbbben Melczer Pál delátorunktól kigondolt, contribuens nép onussának impressióját superalhassuk: 12,000 frt fundust*) a régiekkel conquiráltunk, consequenter ezzel, ez előtt kevés idővel esztendeje mult, hogy deputatusainkat ide felküldöttük, oly instructióval, hogy ezen fundált instantiánkat felges király asszonyunk eő felségének adják be in personali audientia, hahogy megnyerhetik, mindazon által ide fel valóknak tanácsokból, nem ottan kezdették instructiojok szerint, hanem azon felséges cancellarián, ki is pro danda opinione, a felséges magyar locumtenentiale consiliumnak ez pedig a mlgos dioecesanus püspök ő exjának instantiánkat communicalta. Kegyelmes urunk! több valamivel esztendejénél, amióta ezen utolsó instantiánk circulál. Azért mi, négy nemes vármegyében lakó oskola benefactoraitól, s az egész Refta nemesi rendtől, respective n. Szatmár városától újra felküldettünk, melyrenézve alázatos kötelességünk szerint, legelőször is Exciád kegyelmességét kérjük, Méltóztassék Exciádnak minden alkalmatosságokkal, dicsőségesen uralkodó felséges asszonyunknak kegyelmes szívére terjeszteni, a mi le sem beszélhető keserves nagy romlásunkat, ugy personalis audientiánkat is facilitálni. De hogy mégis jobban imprimaltassanak Exciádnak helyes és törvényes okaink, melyekkel restitutionekért esedezünk: a mi

*) Fentebb, több mint 16,000 frt. alapról volt említés téve itt Cs. 12,000 frtról szóll, de ezt megkülönbözteti a régi alapítványoktól; így tehát az egyház által adott összeg 4000 s néhány száz frt lehetett.

némű instantiát készítettünk, ad personalem audientiam eö fel-ségének, azt in paribus exciádnak, pro privata informatione beadjuk, kérvén alázatosan, méltóztassék exciád megolvasni, és kegyes szivére vevén mindenütt, minden alkalmatossággal Istenünk dicsősége mellett instantiánkat segíteni.“

Erre Pálffy megígérte, hogy az actákat a cancellarián összeszedeti és átolvassa, javallja hogy instantiájokat ad cursum cancellariae bocsássák, mert ezen terhes circumstan-tiában personalis audientiával nem biztathatja a deputatu-sokat.

Ezután Csanády kijelenti, hogy mivel már egy évvel ezelőtt készített s beadott folyamodványuk a 12,000 frt. ala-pítványról szóló okiratokkal, ad cursum cancellariae adatott, és most is circulatióba van : éppen ezért folyamodnak ezuttal magához a királynéhoz stb.

Pálffy jóakarátát ígérte.

Még több főembert is megrequiráltak a cancelláriánál.

Aug. 27-kén Schönbrunnba mentek audientiára, de ez nap meg nem nyerhetvén, egy instantiát adtak be a királyné-hoz, melyben kérik, hogy a helytartó tanácsot intse meg, hogy a szatmári ügyet valahára intézze el.

Ez újabb kérvény sorsáról azonban mitsem tudhatván meg : 4 nap mulva ismét elmennek a kancellárhoz, kihez Csanády így szólott :

Klmes Urunk! Ezelőtt negyed nappal felges asszonyunk-hoz készítettünk valamely instantiát, hogy az felges consi-lium, az mlgos dioecesanus püspök ur eö exja, a magok opiniojo-
kat, oskolánk és második praedikátorunk dolgában, hova ha-marébb submittálni, eö felge nevével a f. Consilium moneal-tatnék; hogy ha eö flge, meglevén audientiánk is, ugyancsak kívánja a v. clerust meghallgatni, annyival közelítettnek dol-gunk folyamatja. Kihez képest, ha még eddig nem expediálta-tott, és nem is referáltatott volna, alázatosan instáljuk exciádat, a mai consiliumban méltóztassék exciád referaltatni.“

Ad quod sua excia, cum aliquo affectu, seu commotione reposuit his formalibus: „audiant vestrae Dominationes! pe-

remptorjūm terminum mihi praefigere nec possunt, nec debent, nam ego scio jussa regia, illa ego debeo exequi; si volunt vstrae Dñiones a meis laboribus praestolari, praestolentur; si non, abeant.“

Csanády engesztelte; mire

Sua excia nūc hoc habuit ad dicendum: Dñiones vstrae possunt abire!

Et recessimus a conspectu suae exciae. Quam instantiam sua excia neque in consilium excelsae cancellariae pro communicatione, quemadmodum a nonnullis Dm̄nis consiliariis, fide digne intelleximus, retulit, sed simpliciter seposuit.

E megghiusult kísérlet után levelet irtak a küldöttek Pozsonyba Nogel Istvánhoz, tudakozva, hogy az elmúlt évben Marothy Sándor és Jenei György által beadott folyamodványukat, mely a püspöki véleményadás miatt circulál, minő megjegyzéssel terjesztette fel a megyés (egri) püspök!

Nogel válaszában tudokra adta: hogy a püspök véleménye szerint, a folyamodás nem tartalmaz egyebet — költeménynél — a 12,000 frtra céloz, — ennél fogva a szatmári kérvényt visszautasítandónak tartja.

Ezt megértvén a deputatusok, elhatározták, hogy a consiliarusokat s a cancellárt külön-külön informálni fogják, hogy ezáltal a püspöki javaslatot ellensúlyozzák. Kikhez Csanády így beszéle:

Még minekelötte felindultunk volna, már tudtuk, hogy a mlgos dioecesanus egri püspök ur ö excja opinioja, a pozsonyi felges magyar consiliumnak submitálva legyen, és azt is hogy ebből álljon: „quod noster fundus ad intertentionem scholae nostrae szathmariensis conquisitus ac destinatus, est fictitius et praetextuosus, adeoque schola ulterius etiam dene-genda veniret“. Kihez képest instáljuk alázatosan, hogy a midön ezen opinio a felges cancelláriára penetrálna, mi mindezen opinio, mind egyebek iránt meghallgattassunk, mert mi, fundusunk valóságát meg fogjuk mutatni. Ad quam declarationem, omnes et singuli nostri exauditionem promiserunt, nonnulli id quoque adjicientes his formalibus; meg se gondolja, ugymond

kegyelmetek, hogy kisebbet is, addig menvén a dolog, klmek meghallgatása nélkül cselekednének.

A Nogel leveléből még azt is megértették, hogy Eszterházy egri püspök így nyilatkozott: „nem tudják-e, hogy Szatmár is a törvényben, inter loca confinialia vagyon? Jobb volna, hogy hallgatnának, és azzal a miben vagynak megelégednének, mert ha nem nyugszanak, az exercitiumot is elfogják veszteni“ stb.

Ezen akkor döntő erővel bíró nyilatkozat ellenében, gyengéknek, sőt tájékozatlanoknak érezvén magokat a küldöttek: leveleket intéztek gf. Vay Ábrahám titkos tanácsoshoz, Ráday Gedeonhoz, Dobozy Mihályhoz, a Tiszántuli superintendencia főkurátorához, Domokos Mártonhoz, kiemelve: quod in civitate Szathmár distincta erat eccla confinialis, ab eccla civitatensium et confinialis cum patificatione Rakoczii ano per rvdos patres jesuitas occupata, nunc quoque per eosdem possidetur. Irtak még Zsitkovszky Istvánnak és Lihóczky Dávidnak is.

A megkeresettek csakhamar mindnyájan válaszoltak, bátoritva a deputatusokat a csüggedetlen kitartásra, biztatván hogy confinialisságtól mitse tartsanak, sőt ez éppen jó omen, mivel a cassationak gyengeségét s alaptalanságát bizonyítja stb.

Endredy László a szatmári egyházi tanácsot is megkereste, kérve annak kinyomozását és hiteles bebizonyítását, hogy Szatmáron más volt a városi, más a suburbana, más pedig a várbeli (confinialis) eccla, mely utóbbit a jesuiták foglalták el. E megkérésre a consistorium megígérte, hogy a kívánt inquisitiót megtéteti. Egy második levélben pedig már azt tudatja a küldöttekkel, „hogy e köztudomású és mégis nehezen inquirálható kérdés tisztázására most semmi szükség sincs, a deputátusok főképp az iskola fundusának kimutatására küldettek“, mely hidegnek tetsző választ igen rossz néven vették a küldöttek, annyival is inkább, mivel fáradozásaik sikerét az érintett kérdés tisztázásától gondolták függeni.

E közben minden követ megmozgattak, hogy az audien-tiát kieszközöljék. De hasztalan volt minden ebbeli fáradoz-

suk s idő vesztegetésük. Az ebből származott lehangoltságához járult még az is, hogy a lelkes Csanády aggasztó híreket vön hazulról. Birtoka a gazda hiányát nagyon megérezte, ezenkívül több nagy perei voltak folyamatban, melyek jó kimenetelére nézve nagy szükség lett volna az ő honlétére. De minden aggodalmát eloszlatta az a gondolat, hogy itt most Isten dicsőségéről, az egyház szent ügyéről levén szó, családi s anyagi érdekeit e magasabb érdekeknek alá kell rendelnie. Elhatározta tehát magát a végsőkig mindent megkísérteni, — természetesen a kérelem útján — forrón szeretett egyháza ügyében. Így érzett Endrédy is.

Nem tudtak tehát immár hova fordulni a personalis audientia kieszközlése végett. Utoljára arra a gondolatra jöttek, hogy a magyar főemberekben csatlakozva, a híres Kaunicz minisztert keressék fel az audientia kieszközlése végett.

Octob. 28-kán Kauniczhoz mentek, kihez ezuttal többszöri kérelmük dacára sem juthattak be.

Fordultak ezután báró Binder status titkárhoz, ki több — a napló szerint — nem közölhető nyilatkozatai után így szólott hozzájuk: „sua majestas sacra, non approbat vestri cleri zelum illum indiscretum et coecum, imo nos etiam aliquoties monuit, ut nostra, absque interessentia religionum accomodemus; vult sua mattas unumquemque in libertate conscientiae conservare. etc. Különben a panaszlóknak megígérte, hogy másnap d. u. 4 órára Kauniczhoz bejuttatja őket. Az elfogadás csakugyan megtörtént, s a hatalmas osztrák miniszterhez így beszélt Csanády :

Excellentissime Domine! Nos sumus ex magna plaga, quatuor et plures comitatus in se complectente, huc ad augustam aulam deputati. Jam per tres menses hic moram trahimus, post personalem audientiam exspectantes. Bene scimus vestram exciam multorum regnorum cura et laboribus obrutam esse, ideo intendimus brevibus nostra lamenta, cum gratiosa patientia vestrae exciae proponere. Extme Dmne! miseria nostra, et indeflebilis animorum nostrorum dolor, non per dies, sed per horas crescit etc. etc. A szónok mindazt mit Pálffyknak magyar

nyelven elpanaszolt, most latinul ismételte. Az instantiát német példányban is átadva kérte, hogy nyujtáná be azt, a királynénak az audientia előtt.

Kaunicz így felelt: „negotium istud, ad me non pertinet, sed ad vestrum excemum cancellarium.“

Csanády előadta, hogy a kancellárnál már jártak, de sikertelenül, mire Kaunicz: bene est ego aliud non possum, sed bona officia mea non intermittam.“

Másnap báró Bindernél tisztelegtek, megköszönvén azon kegyességét, hogy őket Kauniczhoz bejuttatá, Binder tudatta velök, hogy Kaunicz az instantiát már signálta, s az bizonyára a királyné kezeihez fog jutni; ígérte, hogy a mennyire lehetséges, ezután is segíteni fog ügyökön.

Ugyanaznap elmentek Trautson herceghez S.-Patak akkori urához is, átadván neki privát informatio céljából a német szövegü instantiát, ki aztán jóakarátát, közbenjárását ígérte a küldötteknek.

Az általok néhány nap mulva megrequirált gf. Battyáni Károly kereken kimondá, hogy ez ügybe, mely reá éppen nem tartozik, beleavatkozni nem fog. Több izben keresték fel mind Bécsben, mind Schönbrunban gf. Kevenhillert, ki őket sohasem fogadta el. B. Binderhez is gyakor izben bejutottak tudakozódva az audientia ideje felől. Végre 1758, november 26-kán Kaunicz kegyelme, csakugyan elsegíté őket a várva-várt audientiára. Ez alkalommal is Csanády-é volt a szó, ki latinul szivrehatóan mondá el a fentebb rövidebben előadottakat, átnyujtván egyszersmind a folyamodványt, melyet két ivnyi terjedelme miatt itt nem közölhetek. Annyit mondhatok felöle, hogy a szatmári sérelmi esetek és üldözéseknek élénk szinezete velős latinsággal van benne előadva, figyelemre méltó az instantiának utolsó érvelése, mely így hangzik: „Scholae Szathmarinae vel pro exemplo fidelitatis posteritati conservari debent, cujus cives in postrema revolutione Rakocziana, insigne fidelitatis dederunt exmplum, malentes ad unum usque vitam pro augustissima domo austriaca ponere, quam a fidelitate recedere“ etc. etc.

Sua mattas instantiam praeinsertam accipiens, interrogare dignata est his formalibus: khennensi tacs? ad quod D. Joannes Csanády, ex inanimadvertentia taliter respondit: nicksz tacs keniglige majesztet! non scimus, inquam sacma mattas absolute germanice; quo intellecto sua mattas sacma latine adlocuta est dicens: Hoc ne est ista res, quae cum dioecesano vestro episcopo agriensi communicata est?

D. Joannes Csanády: utique clementissima Domina ea est, et jam opinio dioecesani episcopi, Posonii est apud excelsum regium locumten: consilium. Scma regina Dna nostra clementissima! gloria dei, et salus multarum animarum subversatur, flexis poplitibus oramus proinde vestram mattatem sacrmam, dignetur porrectum humillimum nostrum memoriale perlegere, afflictionesque nostras benignissimo suo regio cordi sumere, nostri, nostrarumque prolium benigne tandem misereri! ad hoc sua mattas sacma: Perlegemus, sed habemus certas regulas a praedecessoribus nostris, quas observare debemus, loquimur interim, et informationem accipiemus a vestro cancellario, et in quantum fieri potuerit consolationem vobis promittimus. Igy végződött a kihallgatás, melyért aztán forró köszönetet is mondtak a deputatusok Kaunicznak s a német minisztereknek.

Nov. 29-én ismét gf. Pálffy Miklósnál udvaroltak, hol Csanády így beszélt: nmlgos klmes urunk! méltóztatik exciád kegyes reflexiojában tartani, hogy mi első udvarlásunk alkalmatosságával, minémü kegyelmességét kértük exciádnak. Ulterius, progredi in propositione dnum Joannem Csanády non patiens, verum propositionem certam interrumpens, sua Excia respondit his formalibus: vestrae dominationes sunt impatientes. D. Joannes Csanády: Kegyelmes urunk! instálunk exciádnak mély alázatossággal, méltóztassék bennünket kegyesége szerint meghallgatni, és fogja exciád tapasztalni, hogy mi impatiensek nem vagyunk, és most is nem alkalmatlanságára jöttünk Exciádnak. Tudja Exciád, hogy már mi itten nagy időt extraháltunk, és hogy principalis urainktól persona-

lis audientiára küldettünk, melynek megnyerése végett ezelőtt 3 hónapokkal exciádat alázatosan instáltuk, melyet is az elmúlt vasárnap megnyervén, azon szerencsénket Exciádnak tulajdonítván: itt állunk alázatos köszönetet tenni.

Sua Excia dixit: akarám, hogy megnyerte kegyelmetek! Et jam nunc longe benignius, ac mitius narrare coepit, interrogavitque, quid sua mattas serma in personali audientia respondere dignata est? Joannes Csanády verba et responsa suae mattis sacrae praeter hoc: „sed habemus certas regulas a praedecessoribus nostris nobis relictas, quas observare debemus,“ repetens:

Sua quoque Excia taliter reposuit: igenis már a klmetek instantiája eő felségétől kezemhez jött, és klmetek referensének Neveczky uramnak által is adtam, és valamint eő felge énnékem megparancsolta, informatiót is teszek. A jövő hetfőn a fges udvarnál mixta conferentia levén, azon alkalmazással végbe viszem, és kedden referáltatom. Hasonlóképp udvaroltak Festetics Pál consiliariusnál is.

Tandem 5-ta X-bris excmus dnus comes cancellarius gratiosum suum promissum, die 29-a novembris nobis factum, instantiam nostram a sua majestate sacra, ad se transmissam, in consilio excelsae cancellariae referri curavit, sub quo consilio idquoque determinatum extitit: ut mandatum, monitorium ad excsum regium locumten consilium, acclusis etiam paribus nostrarum instantiarum expediatur, de et super eo ut idem consilium suas, et dioecesani episcopi opiniones, ad instantiam anno adhuc 1757-mo cum fundo, per dnum Marothi introductam, suae matti sacrae quantotius submittat.

Dec. 7-én Endredy, Jablonczai József secretarium kereste fel, kitől megtudta, hogy instantiájok dec. 5-kén valóssággal felvétetett s kimondatott, hogy a vélemények Pozsonyba küldessenek, s a mandatum expediáltatott is, ezért az illető taxát Endredy megfizette. Dec. 11-én a monitoriumot magukkal vitték Pozsonyba; hol

13-kán azon működtek, hogy a monitoriumnak mielőbb

érvényt szerezzenek. A palatinus gf. Battyáni Lajos Körmenden levén, a judex curiae betegeskedvén, gf. Keglevics József vice praesidenshez járultak, kihez ismét Csanády intézte a beszédet, elpanaszolván, hogy Melczer Pál 1752-ben pro restauratione magistratuali Szatmárra küldetvén, az ottani iskoláról úgy referált, mintha az a népnek terhére volna.

Porrectum benignum suae mattis sacrae decretum, sua excia accipiens, praesentibus nobis aperuit, et solitarius perlegit, ex post vero ad nos dixit: Hát volt kegyelmeteknek audienciája? Igen, volt klmés urunk felelt Csanády. Már ma consilium nem léssen, mond Keglevics, hanem a holnapi napon igen is fogom praesentálni; még ennek commissiora kelletik menni. Igyekszem kegyelmeteket, a menyire főbb dolgaim engedik expediálni. Innen, ugyanaz nap egyenest gf. Eszterházy Károly egri püspökhöz mentek a kérelmezők, ki is Csanády-nak, már többször elmondott, de ezuttal némileg kurtított és változtatott beszédére ily feleletet adott: „a cassationak fundamentoma klmeteknek csekélynek látszik; de az nem olyan csekély a mint klmetek tartja, mert az csak takaródzója a cassationak, és nem az a fundamentalis oka; hanem az, hogy elvegyünk klmektől minden alkalmatosságot a magok religioját folytatni és lassan-lassan az igaz catholica hitre térítsük; és a klmetek sollicitatioja, csak nagyobb kárára ne legyen klmeteknek! valamint Marothy uramnak is megmondottam. Tudja klmetek, hogy Szatmár is confinium, és így ott is ex ratione confinii valamint Győrött, és más helyeken cessálni kelle a klmetek exercitiumának.“

Erre Csanády: „Tagadhatatlan mlgos püspök urunk, hogy in articulo 26-to 1681. Szatmár is inter alia loca confinialia specifikáltatik, de itten máskülönben kell gondolkozni mint Győr eránt; mert Győrben más eccla a confinialison kívül nem volt, de itten három: a belső városban, a Hostátban, és a várbeli; a hostátbeli elpusztult a hostáttal együtt; a várbelit cum pacificatione Rakocziana, a tisztos pater jesuiták occupálták, s ma is azok birják, más volt hát akkor is a várbeli, más pe-

dig a városbeli, melyet ma is birunk. Azért alázatosan kérjük mlgodat, ezeket így méltóztassék szívve venni.

Dnus Eppus : „akarhány volt, [akárhogy volt, elég az; hogy ott mindenütt az exercitium propter confinium engedtetett meg, és annak törvény szerint, mind tollálatni kellett, ha ugyan csak törvényes igazságot akar eö flge“.

E tárgy felöl disputálva Csanády : „mi haszna — ugymond — mlgos püspök uram, hogy annyira premáltatunk, ha in constientia nem convincáltatunk! Inkább oly módot kel- lenék felvenni, mely nem erőszakos, hanem convictionkra al- kalmatos lenne.

Illimus Dnus Episcopus hilaris existens respondit : „ta- lán azt akarná klmetek, hogy a jezsuiták is klmetekhez jár- nának?

D. Joannes Csanády : „mi mlgos püspök uram nem bán- nók, söt inkább akarnók, hogy velünk egy isteni szolgálatot tennének.“

Ugyanaz nap egy más püspököt is meglátogattak — Ste- honicz Jánost, — ki éppen úgy nyilatkozott, mint Eszterházy.

Ezután gf. Szunyoghi Józsefet, ki a vallásügyi commissio elnöke volt, ügyök meghallgatása végett felkeresték, mint- szinte Barinay László, Timon József, Balog László, Herlám Ferencz consiliariusokat s Kvassai József secretarium, elpa- naszolván a püspökök dölyfös fenyegetését, kik a helyett, hogy a sérelmek orvoslására legkisebb hajlamot vagy jó indu- latot mutatnának, még a kegyelemből türt exercitiumtól is megakarják fosztani a szatmári népet s a ratio confinialis örve alatt, a szatmári ecclát elakarják pusztítani.

Zsitkovszky azt tanácsolta, hogy Bécsben tegyenek pa- naszt a cancellarián a püspökök ellen.

Endrédy e közben fekvő beteg lett, közbejöttek a kará- csonyi s ujévi ünnepek is, melyek miatt a kérelmezők fáradó- zásaiban szünet állott elő.

Volt egy ember, kiben ekkor tájban igen biztak; ez Kvassay József secretarius volt.

1759. Jan. 3-án ehez járult egyedül Csanády, kérve, hogy

ügyök elintézését szorgalmazza. Jan. 6. ismét elment hozzá Csanády, kérve, hogy a legközelebb tartandó ülésen vegyék fel már valahára a szatmári panaszokat s kérelmeket is. Kvassay azt felelte, hogy bár 8-kán *commisio* lesz is, de a nagy tárgyhalmaz miatt alig kerülhet sor a szathmári ügyre. Javallta, hogy szükség volna még egyszer esedezni gf. Eszterházy püspök előtt.

Jan. 8. Csanády el is ment a püspökhöz, de be nem bocsáttatván, Jeszenák Jánost kereste meg, ajánlva pártfogásába az ismert ügyet. Jan. 9-én. Csanády és társa ismét udvaroltak gf. Eszterházy püspöknél, ki az ismételt panaszkodásra s ügyük elintézésének sürgetős kérésére, ugy kiáltott rájok : „kegyelmetek éppen ugy van az ember nyakán, mint az *executio*, és csak alkalmatlankodik! Tudjuk mi a klmetek *sollicitio*ja nélkül is a mi kötelességünket ; a mikor ideje léssen elővesszük, nagyobb dolgok is forognak mi előttünk, és azokhoz nagyobb *consideratio*val vagyunk. Lássá klmetek mit cselekszik, és le nem menvén nyughatatlankodik ; de én a mit sokaknak már jövendöltem ugyanaz megesett rajtok, mint a pápaiakon, még klmetek is ugy járhat, és megvallom még a klmetek dolgába bele se tekintettem, arra is nem kevés idő kivántatik, míg megolvasom.“

Csanády nagy alázattal előadta, hogy a *consilium* csak azon kérdésre nézve kívánja a püspöki opiniot: vajjon a nép minden terheltetése nélkül összegyűjtött 12,000 frt alapból fel lehet-e tartani a scholát? Erre dnus eppus :

„Hallja kend, már ahoz mi tudunk, még a törvényeket is meg kellene ezekről hányni; 1-mo, vajjon az hely *articulatis*-e; de ha az volna, 2-do az egész országban nekünk sem szabad a *grammaticánál* feljebb való tudományokat adni, a felges udvar hire s akarata nélkül.

Csanády : ugy vagyon mlgos püspök uram, de azon királyi *resolutio* az előbbenieket meghagyja és a következőkről tészén *dispositio*t.

Dnus eppus : „a napokat kelmetek itt ne töltse, és mintegy erővel nyakunkon ne üljék ; hanem menjenek haza, mert

ha itt lesz is kentek, azt hamarébb elő nem vesszük, azért se egynek, se másnak, ne alkalmatlankodjon“.

D. Joannes Csanády: mlgos püspök uram! ez nem a testiekre, hanem a lelkiekre nézendő dolog, ugyan vegye szivére mlgod, a midőn, mi mindennap a mi gyermekeinket a nagy baromi tudatlanságban látjuk nőni, hogy ne igyekeznénk? de különben is principálisainktól olyan az instructionk, hogy vel in bonam, vel in malam partem végét várjuk. Mi ugyan nagyságtoktól a mint látjuk keveset várhatunk, hanem Isten vezérlésére bizzuk dolgunkat. El lehetnénk oda haza ns. püspök uram, a mig végét láthatnók; most is másfél esztendejénél több, hogy itt vagyon instantiánk, és most monitoriummal jöttünk, ha nem assummaltatnék is dolgunk, ugy tetszik nekem, hogy nem le, hanem felfelé kellene mennünk.

Dominus Episcopus: „Senki minékünk hallja kend! rendet nem szabhat; mi tudjuk azt, melyik dolog minémü, és melyikben mikor kelletik dolgozni; Klmetek azt tartja lelki idvességre tartozó dolognak; de azt maga is tudja klmetek, hogy mi másképen ítélünk, és inkább azt akarjuk, hogy a klmetek gyermekei ne nőjjenek abban a tudományban. De ha nem megyen is le klmetek: a klmetek principálisai instructioja minket semmiben nem kötelez; azért továbbra is csak azt mondom, hogy senkinek is ne alkalmatlankodjon klmetek, hanem várjon tőlünk.

Joannes Csanády: valamint ngodnak megmondottam, mi senkinek nem alkalmatlankodunk, az egy Kvassai uramnál voltunk. (Az ünnepeket t. i. falun ennek házában töltötték).

Eppus ridendo: „Jól vagyon, de ott alkalmatlankodott klmetek. Hallja kend! az az ember semmiben sem szükös, az atyja is uri ember, el lehet élnie más segedelme nélkül is, de talán azt gondolta kend: munera placant hominesque, deosque.

D. Csanády: „Én nem tagadom, hogy valami csekélységgel nem kináltam volna secretarius uramat, de nem azért, hogy pennáját vezérelném, sem ex illa diffidentia, quasi malam haberemus causam, hanem csupán ex illo respectu, hogy ő

klmének levén praecaeteris munkája dolgunkban, hogy azt accelerálná.

A püspöktől Jeszenák Jánoshoz mentek, ki felette csudálkozott a püspök viseletén, s ajánlá, hogy a küldöttek vele személyesen többé ne érintkezzenek,

Jan. 10-kén gf. Szunyoghi Jánoshoz mentek, de hozzá be nem juthatva, ez tudokra adta, hogy a religiosa Commissió elnöke már nem ő, hanem gf. Illyésházy József, s hogy ügyökben minden Eszterházy püspöktől függ, ezt kellene tehát megnyerniök.

Illyésházy előtt a püspök fenyegetését elpanaszolván: ez, uj állása, s az előtte megfordulandó ügyek nem ösmerésével mentegette magát.

Jan. 16-kán megtudván, hogy a religiosa Commissióban még sem lön felvéve ügyök, Jeszenák János tanácsára, Nogel István által instántiát küldtek gf. Eszterházy Károly püspökhöz egész alázattal esedezve, hogy sok időt várt instántiájo-kat expediáltassa.

Mely esedező iratot elolvassván a püspök, kérdé a küldötötől: „talány el is betegedtek már deputatus uramék?“ És így felelt: Ugy vélem Mlgos gf. uram nem lesznek igen egészségesek, mert úgy tapasztaltam, mintha változásban volnának. A püspök: „én nem győzök csudálkozni az eő klmök alkalmatlankodásokon. Hallja kend! mondja meg kend eő klmöknek, hogy itten Pozsonyban egy patika vagy on, ott árulnak bizonyos port, abból vegyenek magoknak, és a patientiát megtanulják, másként is most oskolát keresnek, az holott a patientiát szokták tanulni.“

Ezután néhány napig visszavonultak a kérelmező látogatásoktól.

Jan. 22-kén Kvaszait keresték fel, ki igérte az ügy felvételét a jövő hétre.

Jan. 23-kán Herman Ferencz consiliariusnál tisztelegtek, ki irántok jó indulattal viseltetett, s panaszukra így felelt: „ha én rajtam állana az klmetek dolga, bizony régen absolváltam volna klmeteket. Innét semmi jót klmetek éppen nem

várhat, de mégis jobb volna ugyis accelerálni, mintsem nagy idővel is rosszul kiadni. Azt helyesen pretendálja kelmetek, az én opiniom szerint is, hogy most klmetek cum evictione cassationis fundamenti, in integrum restitultatni kelletnék, és annakutánna kellene a confiniumot emlegetni. Azt is helyesen declarálja klmetek, hogy az klmetek jelenléte éppen szükséges. Miért is menne klmetek haza magoknak több költséget okozván? Sőt nagyobb érhetné, mert minden hírek nélkül klmeteknek, ezen dolog terminatiója hamar megeshetnék. De én csak úgy látom által, hogy ha itt opiniót kap is klmetek, mindazonáltal mostanában Bécsben sem termináltatik ezen dolog. Ezen dolgot magam opiniommal segiteném, de mit érnék vele? magamat exponálnám és klmeteknek is semmit sem használnék.“

Csanády: „Maglehet Dne spectabilis, hogy az ur Isten az urat, sérelmünk orvoslásában eszköznek választja és akkor emberi okoskodás és vélekedés felett, uri személyét, mindenek előtt kedvessé teszi.“

Jan. 18-kán érkezett Pozsonyba a szatmári Consistoriumnak Szentpéteri Jánostól küldött levele, melyben értesitik a küldötteket, hogy bár mindent elkövettek a confinium ügyét illető nyomozásra nézve, de tanúkat arra nem kaphattak, hogy az a templom, melyet a várban a jezsuiták birnak, a mienk lett volna, holott ez köztudomásu dolog, s a küldöttek is így informáltattak.

A monitorium már 7 hete, hogy a religiosa commissionál hevert, s az ügy mégis stagnált. E miatt elhatározták, hogy a consilium minden tagjait, t. i. a világiakat s a rel. commission kívül állókat sorba feljárják kérelmükkel. Mit aztán csakugyan meg is tettek. Több helyt kedvezőleg fogadtattak némelyek részvétellel nyilatkoztak mondván: „non possumus nostri cleri omnia facta approbare, qui nec rationem legis, nec rationem status volunt assumere, sed faciunt prouti volunt, illiomnes volunt punire, et per neminem puniri.“

Febr. 6. a helytartótanácsához intéztek kérvényt, melyben

a monitoriumra hivatkozva ügyök felvételeért esedeztek. E kérvény febr. 8-kán a rel. commissionnak kiadatott, oly meghagyással, hogy minden haladék nélkül vegye fel a szatmári ügyet s a consiliumnak referálja.

Febr. 16-káig nyugodtan várták az ügy megkezdését, megkeresvén Kvassait, ki folytonosan hiu reményekkel ámitotta őket.

Végre belátva, hogy az eгри püspök roszakarata és macacssága miatt instantiájok fel sem vétetik: arra szánták magokat, hogy Bécsbe ismét felmenjenek,

17-kén újra feljárták a rel. commission kívüllevő consiliariusokat. Csudálkoztak ezek a klerus megátalkodottságán, s a deputatusok nagy türelmén. Volt aki így szólott: „non possum capere, quod tali contumacia, et audacia protrahatur per Ven. clerum hocce negotium, vix si Viennae non habent aliquid tale. etc.

Febr. 19-kén Keglevics elé járultak, tudtára adván, hogy Bécsbe visszamennek. Ő biztatta őket. Várjanak — ugymond — 2—3 napot, az ügyet okvetetlen felvéteti.

Ezt csakugyan meg is tette, de Eszterházy püspök így szólott: labor commissionalis jam est appromtatus; res, pro et contra, sat superque disputata, et brevi tempore referetur. Addendo: viderint alioquin deputati quidcunque fecerint, nihil illos curo.

Febr. 20. Gf. Szunyoghit requiralták, kérve az ügy felvételét, ki megígérte, hogy mánál tovább nem halasztatik, s 10 órára épen ez ügy elintézése végett hivatott sessiot s 22-kére a consiliumban is referálva lesz.

Ez valahára meg is történt, s Kvassaitól megtudták, hogy ügyök az expeditornak már kiadatott.

Febr. 24. Csanády Bécsbe ment, hogy Dömjén György agens segélyével újra informáljon s folyamodhassék.

Endrédy Pozsonyban maradt, hogy az expeditiót sürgesse, sőt azt magához is vegye s Bécsbe felvihesse.

Febr. 26-kán ugyan ő az expeditorokhoz járult kiktől megértve, hogy az ügy még nincs az expeditióra consignálva,

sietett Kvassaihoz, ki azonban Jablonczán volt testvérénél. A hivatalban tudatták vele, hogy e héten az expeditióból nem lesz semmi.

Febr. 27-kén ugyan ő gf. Keglevicsnél udvarolt köszönve az eddigi grátiát, s kérve az expeditió sürgetését. Ki aztán megígérte, hogy azonnal rendelést tesz.

Febr. 28-kán az expeditorhoz ment, de nem lévén képes semmit kivinni ismételt esedezésére sem,

Mart. 2-kán az iroda igazgatójához Baranyai Lászlóhoz fordult, ki tudtára adta, hogy az opinio postára tétetett, s így jut el Bécsbe. Így tehát,

Mart. 3-kán Endrédy is Bécsbe rándult.

5-kén Csanádyval együtt consiliumi correferens Török Józsefhez mentek, ki még az ügyről mitsem tudott. Átadták neki a királynéhoz intézett újabb folyamodás párvját.

Mart. 6-kán Báró Kollert keresték meg — a vallásügyi referenst — előadták a püspök fenyegetéseit, ki efelett nagyon csudálkozott s ígérte, hogy a jövő héten ügyökben referál.

Eközben gf. Eszterházy püspök egy Hubert nevű püspökkel Bécsbe érkezett, feljövételének célja a szatmári ügy késedelmeztetése s teljes kijátszása lévén. Sorra járták a püspökök informálni a consiliariusokat és mágnásokat; de őket a deputatusok nyomban követték, mindenütt ellenkező informatójjukkal.

Mart. 10-kén elmentek a gf. Cancellárhoz is, kinél csak negyedszeri kérelmökre találtak meghallgattatást.

Csanády előadván, hogy a monitoriumot mult évi dec. 13-kán megkapván, Pozsonyban örökös kéregetéssel 11 hetet töltöttek. Kellő cáfolattal kísérve, előadta az Eszterházy püspök nyilatkozatait is. Mindezekre a Cancellár így felelt: „Ki kérte kenteket reá, hogy Pozsonyban is anyi időt töltsenek, és itt is? Ez a dolog ugy is folya, de így láttatik klmetek Ő Flgét mintegy kényszeríteni. Akár miket szólott püspök Eszterházy, én azt nem vizsgálom, és az nem is resolutió; az eő felségén áll. Azért én kenteknek javallom és mondom, kentek tovább is itt az időt ne töltse, ne

is költsön, hanem menjen haza. A mikor idejét látom folytatom, és eö felségének a mikor tetszik, resolvál, és én leküldöm.“ Csanády: „óhajtjuk a klmes resolutiót bevárni, ha már enyi időt eltöltöttünk.

Ő excja: „Ha nem akar kentek lemenni várakozzanak hát félesztendeig is, de a kentek fenlakásával, sem ő felsége a resolutio adásra, sem én, a munkának hamarabb vitelére nem szoríttathatom a mostani circumstantiákban.“

Csanády: „Klmes Uram! ha csak ezt az egyet is méltóztassék Exciád kegyelmesen szivére venni, hogy eö flge és egész hazánk között, egyesegyedül legyen Exciád, mint egy közbevettett fal, kinek segedelme és patrociniuma nélkül, az megsértettek, orvoslást nehezen és talán nem is nyerhetnek. Mely nagy plága az, holott gyermekeink az baromi tudatlanságban már is kezdenek nőni. Azonban felséges király asszonyunknál ujjitani kívánván esedezésünket ilyen instantiát adunk be.

Az újabb folyamodás a panaszokat tartalmazza. Ő Excája: Minek ez? Ugy is már egynehány instantiája van kenteknek beadva; ez is csak kényszerítést hoz magával.

Mart. 12-kén elpanaszolták ügyöket Festetics consiliariusnak is.

Mart. 13-kán Konyek Bernátnál tisztelegtek, ki panaszukat megértve így felelt: legyen kelmetek jó reménységgel, reméllem minden órán assumáltatik már a klmetek dolga, és valamiben én tudok szivesen szolgálok.

Svestics Jakab consiliariusához be nem juthattak, az instantia egy példányát azonban hozzá elküldték.

E közben Török Consiliariustól megtudták, hogy a Cancellár, mind neki, mind a többi Consiliariusoknak utasításul adta, hogy a deputatusokat vegyék rá a hazame-netelre.

Mart. 13. Báró Binder miniszteri titkárt negyedszeri keresésre, csakugyan megtalálták, de ez egész hidegséggel mondá: „ego quod potui, jam feci, plus non possum.“

14-kén gf. Kaunicz kamarását keresték fel, kérvén hogy uránál eszközöljön számokra kihallgatást.

15-kén d. u. nagy nehezen be is jutottak Kauniczhoz, kihez Csanády így szólott: „Exclme Dne! Ultima necessitate cogimur, ad benignitatem vestrae exciae, nomine principium nostrorum in quator Comitibus residentium confugere etc. etc. Átadván az új instántiát Kaunicz így felelt: „bene est, videbo, quid facere possum, faciam.“

A közbe jött József-nap miatt, — melyre több püspök, pap, és mágnás jött fel az országból — kissé félre vonultak.

Mart. 20-kán Báró Kollerhez mentek, de csak 21-kén jutottak elébe. Csanády — emlékeztetve ígéretére — így végzé szavait „Ngod gratiájából örömet értenék dolgunk acceleratiójában valamelyet.“

Illmus dnus Baro: „ugy tudom a Mltgos Cancellárius ur ő excja, már kenteknek megmondotta, hogy innét csak h a z a menjenek; s itt az időt ne töltsék. A mikor érkezem előveszem, de ha én referálok is; ő flge akkor resolvál, a mikor ő flgének fog tetszeni, Azért csak azt mondom, ismét csak menjenek kentek, amint ő excja is parancsolta.

Igy mindég gyakrabban és hangosabban követelték tőlök a hazamenetelt. Török consiliarius és Barta secretariustól megtudták azt is, hogy instantiájok visszautasítottik, ob id, quod nomine communi contra legem esset formata.

26-án ismét personalis audentiára jegyeztették fel magokat, mit azonban meg nem nyerhettek. Ujra folyamodás alakjában adták be panaszukat a királynéhoz, ki a kérvény margójára ezt írta: (Pálffy.)

27-kén Pálffy cancellárhoz akartak bejutni, de be nem bocsátattak.

Mart. 30-kán a cancellár Dömjén agenset hívatta, ki által tudokra adta a küldötteknek, hogy in Communi nomine irt folyamodványuk törvényellenes. Jobb lesz tehát elmenni, nehogy az instantia superalása mellett, komolyabb dolog is érje őket. Ezt megértvén Dömjéntől, azt

az ellenvetést tették, hogy ez még nem a királyné parancsolatjából van, nem is lehet, hogy miután enyi időt eltöltöttek, ezen forma-hiba miatt — ámbár nem is az — resolutió nélkül kelljen visszatérniök.

Ápril 2-kán Dömjén ezen izenettel elment a Cancellárhoz, ki így felelt: „ha csakugyan decretumra vágnak, elküldöm, és léssen mit olvasniok.“

4-kén egy hivatalnok el is hozta a decretumot, mely azt parancsolja, hogy azonnal menjenek haza, s otthon várják be Ő flge resolutóját.

Ápril 5-kén Báró Koller referendariusához mentek esedezni, de be sem bocsáttattak. Ugyanaz nap Török consiliariusához Csanády így beszélt: Mlgos Cons. ur! Vettük ugyan mi a flges Cancellária parancsát; de nem tudom mi oka: én mint communitás deputátusa úgy attingáltatom és emlegettem abban, holott én nem úgy jöttem, az instantiát sem úgy folytattam, hanem mint 4 vármegyében lakó oskola benefactorai deputatusa. Sőt kezdettől fogva, már ötödik ízben minden instantiáink úgy folytanak, és királyi resolutiókat is ezenképen vettünk. Most hogy úgy esett, nem tudom végezésből vagy-on-e, vagy az irónak vétke? hadd orvoslását aképen accomodálhassam, kérem Ngodat méltóztassék megjelenteni, mert így nem acceptálhatom.“

Török: „Miből esett, miből nem? én klmeteknek semmit nem jelentek, hanem tessék Cancellarius ur ö exját iránta megkérdezni.

Jeszenák János és Draveczy László, biztosították a küldötteket afelől, hogy míg itt lesznek ügyök fel sem vétetik.

Ismét B. Kollerhez hatoltak, ki már most gorombán, veszekedve bánt velök s tanácsolta a hazamenetelt.

Ápril 6-kán a Cancelláriához irtak, bejelentvén a kiutasító decretum iránti engedelmeskedésöket, s hazameneteli szándékukat. Mellé csatolták ez iratnak, az iskola alapjának hiteles kimutatását. Ohajtottak még a Cancellárnál tisztelni, ki azonban öket el nem fo-

gadta, sőt egy oly hivatalnok sem találkozott, ki irataikat beadja Ő exc-jának. Végre mégis könyörült rajtok egy secretarius, bevitte az irományokat s őket is bejelentette; de a Cancellar sem az instantiát, sem a legitimitatiót el nem fogadta, a küldötteknek pedig ezt izente: ut hinc discedant et amplius non sollicitent.

Innen Kollerhez próbáltak még bejutni a fundationális contractussal; de be nem bocsáttattak.

April 7-kén Dömjén agens vette át az instantiát s a vidimált contractust.

April 9-kén véglegesen meggyőződván afelől, hogy minden igyekezetök hasztalan, s az ügynek, melynek bajnokai és szószólói voltak, jelenlétök semmit sem használ; nehogy — a mai kifejezés szerint — a birodalmi székvárosból kitoloncoztassanak, nyolc hónapi biztatás és zaklattatás után april 9-kén Bécsből eljöttek.

Még csak azt kell fölemlitenem, hogy a birtokaitól meg-rablott szatmári ref. iskola, kollegiumi rangját többé vissza nem nyerhette. 1790 után szabad lett volna kivinni azt, amiért az elődök oly igen lelkesültek; de ekkor már az alap volt kevés, a részvét volt lanyha, a városi s vidéki benefactorok megszokván e csonka iskolát, annak kiegészítésén nem is tudtak lelkesedni. Jelenleg Szatmártt, 6 rendes és 4 segéd tanárral ellátott jól rendezett középtanodánk van. Tanulók száma rendszeren közel áll a 200-hoz.

A beszüntetett egyik lelkészi állomás 1792. óta ismét helyre van állítva.

Csécsei Miklós,
szatmári ref. lelkész.

T Á R C A.

1.

Dunántuli protestáns lelkészek magyar levelei a XVI-dik század végéről, a formula concordiae feletti viszályok zivataros korából.

A.

Körmendi János, asszonyfalvai predikátor levele Kincses Pál kőszegi predikátorhoz, 1596. Febr. 16-ról.

A Deo patre per filium suum unigenitum salutem et Spiritus Sancti illuminationem praecatur suaque officia commendat.

Jó bizodalmas Pál uram, csak erről akarom kegyelmedet czédalom által megtalálnom, hogy az minémő legatioban elbocsátók volt Dominus Bathait, megjöttek Bøythe uramtól. Azért im valami leveleket küldök kegyelmednek, a melyből kegyelmed minden dolgot megért. Kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed mindjárást Bøythe uram levelét kegyelmed küldje Rohoncra az Dominus Martinusnak, hadd küldje el mindjárást. Az mellett pedig kegyelmedet kérem, mint bizodalmas uramat, hogy kegyelmed írja meg mint vagyon dolga kegyelmednek az Belial ördög tagjával, mert mig kegyelmedet meg nem mozdítják, addig nem félek semmit, mert egyeránt vagyon dolgunk, kik az eretneknek jószágában vagyunk. Valetē in Domino et cum familia. Datae ex Asszonyfalva 16. Febr. anno salutis 1596.

Külcim: Reverendo Domino Paulo Kéncses, Pastori Ecclesiae apud Kőszeghienses Domino mihi semper honorando.

Gamauf gyűjteményéből. A szöveg alatt azon megjegyzés van: „az eredetiből, mely birtokunkban van.“

B.

Soós János loosi predikátornak levele Kincses Pál kőszegi predikátorhoz, 1596. március 18-ról.

Agnitiones Jesu Christi precatur et sua commendat officia.

Hirt semmit jó Pál Uram nem irhatok, hanem a vizslálók ma mennek ki Csepregből visitálni. Először is Budeushoz mennek, valamint állja meg a sárt. Emre és Dániel hogy az írást tették az quaestiok alá, bizony hogy én is igen pirogatom őket. Jó Pál uram ez

embert foghagymáért küldték, ha meg irt Szambo Ferenc, valamint legjobban veheti kegyelmetek, fáradjon érte maga kegyelmed. Ismeg ha mit reám bíz, örömet röstelkedem benne, csak kegyelmed is fáradságát ne szánja most értem. De általjában talán jobban veheti meg kegyelmed. Ezt most kegyelmedre biztam, mert e paraszt ember keveset ért hozzá. Az jó tartást megszolgálom kegyelmednek, asszonyomnak is. Isten sokáig jó egészségben éltesse kegyelmeteket. Irj valami hirt, ki jó. Datum Losini d. 18. Martii, anno 1596. Servitor et amicus

Johannes Soós predikátor.

Külcim: Reverendo Domino Paulo Thesaurario fideli preconi verbi divini Ecclesiae Domini, quae est Kőszeghini Dom. et fratri in Christo Jesu charissimo.

Ezen levél alatt hasonlókép e megjegyzés áll: „az eredetiből, mely birtokunkban van.“

C.

Kincses Pál, kőszegi predikátor levele Soós János, loosi predikátorhoz, szemére vetvén néki, hogy ő is aláírást hajhászó lett, 1596. március 29-ről.

S. P. D. Et servita sua ultro citroque commendat.

Fitoss Lenárt bizonynyal írta Zriny uram ő nagysága ispánjának, hogy pribékké lettél, jó uram! Ha nem hiszed, hogy pribék vagy, ihon a levelének a mássa. Tégy róla, ha bánod. Mind az által más bizodalman vagyon kegyelmed felől, mind addigh, mig amoda nem subscribálsz, a hova nem illik, se nem méltó. Várom vala Ujvárról hozzám kegyelmeteket, jeles halakat is készítettem vala bizony reá, de nem jöve erre kegyelmetek, kit bizony igen bántam. Hetfőn csak előttem szaladtatok el Bükrről, kin is igen bánkódtam. Im egy éneket küldöttem kegyelmednek. Ennékem is ugyan hozták. Kegyelmed vegye jó neven tőlem. Ezt csak igen hirtelen irhattam. Vale etc Kőszeg 29. Martii anno 1596.

R. D. V. Amicus et Frater

Paulus Thesaurarius.

A szöveg alatt Ganauf jegyzete: Az eredetiből, mely birtokunkban van.

D.

Kincses Pál kőszegi predikátor levele, Reczes János, csepregi seniorhoz, szemére vetvén néki, hogy a meghatározott napon nem jött Kőszegre visitálás végett, 1596. April 5-ről.

Gratiam et pacem a Deo Patre per Deum nostrum Jesum Christum precatur et officia sua commendat atque offert.

Hallottam és értettem jó Reczes uram, hogy ugyan hirem nélkül akartatok ide én hozzám jönni és megvisitálni, hogy én is véletek subscribáltam volna a Concordia nevű formulának és mind asszonyomtól ő nagyságától, mind a várostól meg is követtétek volt. Ha énnékem is megirtatok volna és hiremmé adtátok volna, bizony én magam is törekedtem volna, mind asszonyomnál ő nagyságánál, mind a városnál, sőt tanácsul is adtam volna, hogy az ide való bejövételre szabadságot adtak volna kegyelmeteknek. Kegyelmetek talám nem tudja, de midőn csak fülhegygyel meghallottam volna is és tudtomra lett volna, törekedtem benne. mind az én kegyelmes asszonyomnál követe által, mind a városnál személyem szerint, ugy annyira, hogy valamit a város és asszonyom ő nagysága azután irt kegyelmeteknek, annak mind én vagyok a kutfeje (kevélység nélkül legyen mondvá tőlem), kit meg is bizonyíthatok, ha szükség. — Két darab papiroson egy levelet irtam vala Dominus Petrus Komárinak; kire a többi között azt írja énnékem, hogy a minémű választ adott a kegyelmetek levelére megírja hamar-nap a mását, mi-hent kegyelmetekkel szembe lehet és végezhet. De azon bár ne aggódjatok, mert annak én nálam is vagyon a mássa és a több leveleitek is kezemben vagyon. Hanem a mint Péter uramnak is meg irtam, meg ügyeztetétek sokakkal magatok, hogy az hagyott napra ad 2-m diem Aprilis el nem jövétek Kőszegre, kivel mint ha kisebbséget tettétek volna Nádasdy Ferencz uramon ő Nagyságán is. Mert ha olyan jó akarattal vagyon ehhez a visitaciohoz, a kiben jártok az Isten parancsolatjából, a mint a levelekben ide irtatok, kiben én bizony nem is kételkedem. Hát annyival inkább illet volna szorgalmatosan járni benne, hogy ne szegetetnék kedve ő nagyságának, hanem lenne az ő nagysága akarata szerint. És a mit ő nagysága felől irtatok cselekedetötökkel is meg is bizonyítanátok, hogy egyebeknek is kedvét ne szegnétek, mind azoknak tudniillik, a kik hallják és olvassák ő nagyságának ilyen jó, kegyes és kegyelmes akaratját. De hogy el nem jövétek a hagyott napra gondoljátok-e mit beszélnek felőletek? Annak pedig a gyalázatja az ur ő nagyságára is megyen és magatokra is esik valami benne.

Te Reczes János azt irtad asszonyomnak ő nagyságának, hogy semmi válaszdod nem volt levéledre ő nagyságától és azért mult el egyik okáért az áldott visitatio. Nám még annak előtte megkövetted akkor is hirem nélkül pedig, hogy a visitálásra való ide jövetelt megengedje kegyelmednek ő nagysága, a mennyi ő nagyságán is áll benne, nám akkor is megengedte ő nagysága és jó nevén is vette kegyelmedtől: hát nem vethetett volna kegyelmed ő nagyságára. Sőt ha meg nem engedte volna is ő nagysága, csak magamnak irtatok volna, én magam is kész voltam volna mellettetek törekedni ő nagyságának, kit meg is bizonyítottam. Jóllehet kegyelmed inkább megnyerhet mindent ő nagyságától én nálam-

nál. Más az : volt azért milyen választok a várban is : Poteris abire. Mint egy Z r i n y i uramtól ő nagyságától is Lénárt uramnak és György uramnak : Potestis abire. Jóllehet a minémü választok lett itt a várban, a nem asszonyom ő nagyságától volt, mert nem volt itthon is, mikor a levelet küldöttétek volt ő nagyságának, mert ha itthon lett volna, akkor is ugyan azon választ tette volna a minémü választ azután is adott. De ha semmi választ ő nagysága nem adott volna is erre a leveletekre, az én kegyelmes asszonyomnak még annak előtte való engedelme szerint mért nem jöttetek el a hagyott napra? Hiszen nem asszonyom ő nagysága hagyott napot, hanem ti hattatok ő nagyságának napot. Mert asszonyomtól ő nagyságától még annak előtte meg volt az engedelem. Azt még régen meg nyerte volt Reczes uram, kegyelmes asszonyomtól ő nagyságától, hanem csak a hagyott nap héjja volt. Immár pedig a napot is meghattad volt, mert az kegyelmeden állott. De ha még annak előtte meg nem engedte volna is ő nagysága, abban bizony semmi ellent nem tartott volna ő nagysága, sőt inkább akarta volna, ha kegyelmetek eljött volna. Sőt akarta volna, ha olyankor ő nagysága is itthon lett volna, mikor kegyelmetek eljött volna. Mert az ő keszténysége szerint, alig várna ő nagysága, mind ő nagyságos és tekintetes fiaival itt K ő s z e g e n, az én kegyelmes uraimmal és patronusimmal egyetemben, hogy jó végre vinné ezt a dolgot az ur Isten, a kiben elindult kegyelmetek, kit engedjen meg ő szent Fölsége az ő szent fiáért. Ha pedig olyankor itthon nem lett volna ő nagysága, a mely napra ide jött volna kegyelmetek, annyi kenyere, bora vagyon ő nagyságának, hogy akár egy hétig is mind az ő nagysága kenyere, bora mellett várta volna meg kegyelmetek, még haza jött volna. A város is pedig nem hagyta volna kegyelmeteket. Bizony én is ő nagysága nélkül, ha egyéb lehetett volna benne, a dologhoz sem szólottam volna, még haza nem jött volna. Mert azt akartam volna, és ennekutánna is azt akarom, hogy ő nagysága, mind az ő nagyságos fiaival egyetemben és a város is kicsinytől fogva nagyig jelen legyen a közönséges szent gyülekezetnek helyén, sőt nem bánám, ha jelen lehetne N á d a s d y F e r e n c z uram ő nagysága is, és sokan egyebek is, mind urak, nemesek, predikátorok. A gyülekezetben könyörögnénk, először az ur Istennek, és minden dolognak vége levén, végeznénk azon el is. Azért vagy volt itthon ő nagysága akkor, vagy nem volt, a mely nap a leveleket küldötte kegyelmetek, tudniillik 1-ma die Aprilis, vagy adhatott ő nagysága választ vagy nem : az előtt nám ő nagyságától választok is volt.

A várostól is azonképen választok jól volt, hogy tudniillik aperta porta, lata via, ha mi dolgotok vagyon vélem itthon találtok. Azert a kegyelmetek írása szerint a hagyott napra, azaz másod napra (holnap egyen ott leszünk) el köllött volna jönni kegyelmeteknek. Itthon is ta-

lálta volna másod nap kegyelmetek asszonyomat ő nagyságát is, mert megjött vala ő nagysága. De midőn a hagyott napra el nem jövétek, azután való napon asszonyom ő nagysága kiküldé hozzám leveleteket, hogy mint mondok hozzá? mihez tartsa magát? Jöttök el vagy nem? ha értek és tudok valamit benne? Megizeném ő nagyságának, hogy noha énnékem sem meg nem irtátok, sem meg nem izentétek, mi szándéktok vagyon reám, de minden dolgot értek. És a mint értettem, ő nagyságának igazán megizentem. A mellett könyörgöttem ő nagyságának, hogy igen hamar mindgyárost levelet küldjön utánatok, valahol megtalálnak benneteket, hogy leveletekre emlékeztessen és hívjon ő nagysága benneteket. Mert én nagy józansággal, könyörgéssel, imádkozással, böjtöléssel várom kegyelmeteket. Ő nagysága azt megcselekedte, drabantja az ő levelével faluról falura keresett benneteket, végre Csepregebe ment és otthon találta kegyelmetet meg a levéllel A mit irtál ő nagyságának imhol az is kezemben vagyon. Nincsen elegendő mentséged. Ments immár magadat a köszegi tanács előtt is. Talán elfeledkeztél róla, hogy a tanács előtt is meg kellene magadat mentenöd. Mert a köszegi tanács azt sem tudja, hogy hova lettetek. Az holnap a cras, cras azt mondják, hogy talám fél holnap is, a vagy egy egész holnap is léssen. Mentséged pedig jobbat keress magadnak, hogy nem mint a kit irtál asszonyomnak ő nagyságának; mert bizony én annak kevés helyt adok, okait ugyan pedig im szemeddel látod. Avval se mentsd pedig magadat, mint asszonyom ő nagysága előtt, hogy nagy ünnep vagyon előttetek. Mert ha eszes emberek voltatok, az ünnepet az előtt gondoltátok volna meg. Minek előtte a leveleket irtátok az előtt láttátok volna meg, ha az ünneptől, ki még 14. die Aprilis léssen el juthatok még e Kóhalomról Kőszegre ad secundam diem ejusdem mensis, mennyi földet járt bé Krisztus urunk a tanítványokkal, és ama sereggel, kik felmentek véle ad 14. diem Aprilis, az az Virágvasárnapra Jerusálemben a pascha ünnepére (szólok e szerint a mint most a Husvét napja esik és a mint ti jártatok) még pedig nem kocsin, hanem gyalog? Vagy talán azt vártátok, hogy hintót küldjünk érettetek. Asszonyom ő nagyságától az is meglehetelt volna, csak meg irtátok volna. Ugyan is Krisztus urunk egy hitván vehes számárt hozata és azon mene Jerusalembé Máth. 21. De jámborok akar ugyan főfő lovakat is küldöttünk volna is bé jönni, azon sem mult volna el. Ha pedig egyebet nem akartatok volna benne tenni, ha nem ugyan számaron akartatok volna is béjönni, talán még azt találtunk volna valahol. Azért ha a köszegi tanács előtt menteni akarjátok magatokat, más mentséget gondoljatok. Asszonyom ő nagysága előtt pedig eléggé meg jegyzettétek magatokat, akarván mondani, Isten bocsássa mondásomat, meg mentettétek, mentsétek immár a város előtt is magatokat, ki tudja, ha énnékem igazán találták meg irni, talán meg is csö-

mörlöttétek volt a sok részegségben és tobzódásban? És azért sem jöhettetek el. Talán a fejetek is fájt reggel 2-da die Aprilis, addig laktatok 1. die Aprilis naponnap estig. Talán mikor a levelet irtátok is, részek voltak, mert immár volt délután két óra, mikor a posta a leveleket hozta K ő s z e g r e. Egy óráig gyalog is el hozhatta volna a posta a leveleket ide K ő h a l o m r ó l. Talán nem csak a fölöstökömnök, de még az ebédnek is utánna irtátok, mind egy hora 12, avagy prima, mikor immár részek is lehettetek, ha jó idején hozzá kezdetek előbbi szokástok szerint. Vajha reá arányozhatnék, bizony igen nevetném.

Avagy mentsétek avval is magatokat, hogy a hova 1-ma die Aprilis leveleket irtatok volt részegségtekben, más nap az nem jutott eszettekben, józan korotokban. Ha eszettekben jutott is talán más eszettek jutott akkor, hogy tudniillik nem kellett volna azt írunk, hogy holnap ott lézünk. Mert előttünk vagynak a sz. innepek, Virágvasárnap, nagycsötörtök, nagy péntek és husvét napja, ki miatta 1. die Aprilis, ma, az az secunda die ejusdem mensis, nem érünk oda, mert messze vagyon K ő h a l o m K ő s z e g h e z, hogy nem jutunk ma oda, hanem jer, térjünk haza felé és tanuljunk predikálni az innepekre. Vajjon mivel mentenők magunkat, ha utánunk írnak. Azt írjuk asszonyunknak ő nagyságának, hogy válaszunk nem jöve ő nagyságától, és azt is meghallottuk volt, hogy nem volt otthon ő nagysága. Más az hogy az nagy ünnepek is előttünk vagynak, hanem az ünnepek után megyünk osztán oda. Köszönöm és meghálálom az én könyörgésemet, secundum 35. Psalmum, melyet meg nem irhatom, mennyiszor mondtam el mind éjjel nappal a die 1-ma Aprilis usque ad 4. diem ejusdem mensis, és még élek, mind addig dicsérem véle az Istent. Az ő psalmusok közül ezt kiváltképen választottam, és evvel dicsérem a gyülekezetben ezután gyakrabban én is az Istent, el kezdvén holnap énekeltetni a templomban tudniillik virágvasárnap.

Te Reczes János eleitől fogva avval fenyegettél, hogy ki subscribálsz engem Kőszegről: én avval semmit nem gondolok, ha véghez viheted, mert ha innen engem subscribálsz, engemet ennél is föllebb helyre viszen az Isten, és kenyért is ád. De te néked olyan fő helyen, mint a hol te lakol, a kenyérnek a héját sem vetnék másutt a te papságodért, és ha egyszer onnan ki subscribálnának tégedet, olyan gazdag jövedelmő helyt, bizony sehol sem találnál az országban.

Ugy nézz azért ama meszlenyi synodusában végeztetett VI. canonra, hogy ha meg egyesülhetünk Isten által, a ki minémü helyt érdemel, talán mindennek olyan adatik. Ennékem a köszegi Ecclesia, vallom és bizonyitom, hogy érdemem fölött vagyon. Holott maga felén jövedelemem vagyon, mind a kövesdi papnak, mert én nem vagyok Demás avagy mercenarius. Azért én nem fenyegetek, mert én nem vagyok

olyan nagyható ember, mind kegyelmed; de azt mondom, hogy vagy a fejem elvész a Krisztusnak ama mondása szerint Math. 10, 39, vagy bizony egyességnek kell lenni közöttünk. Ha pedig a nem léssen, meg léssen, a ki azt fogja mondani: Hoc quod feci factum nolim. Jőjjetek el azért bátor az innepek után, jőjjetek valamikor akarjátok, a tennen fogadástok szerint, és lássátok, mi dolgotok vagyon vélem. Mert ha el nem jöttök, bizony reátok irok Nádasdy Ferencz uramnak ő nagyságának. Csak hogy ha igaz járatbéli emberek vagytok, az előtt egy héttel énnekem is meg írjátok, a mely napra el akartok jönni, hogy készületlen ne találjatok, mert ha készületlen találtok, kezdetek talán csak hijában fáradni, itthon nem találván. De ha hozzá készülhetek, ha egy ember avagy kettő subscribált confessiotoknak, bizony meg látjátok, hogy én is subscribálok. Isteni félelemmel, tisztelettel, becsülettel és jó lelki ismerettel akarok pedig subscribálni, nem úgy mint némelyek ti közöletek. Most is bezzeg, subscribáltam volna, de nem én rajtam, hanem ti rajtatok mulik el, hála légyen az Istennek, meglássátok, hogy azután is ti rajtatok ne muljék, mert ha ti rajtatok mulik el, az én lelkemet a ti kezeteiből kérje az Isten elő.

Te Reczes János, nám, mikor egyszer Szilra jöttél vala is hozzám visitálni a csufondárusokkal, czimbalimusokkal, részegesekkel, nám akkor ennékem is levelet küldöttél, nem csak a városnak, még pedig feleségem Bodon helyre küldötte a levelet utánnam, holott akkor is isteni szolgálatban voltam én foglalatos, mikor ti részegeskedtetek és még almáriomomat is addig feltörtétek még haza mentem, hogy meg lássátok micsoda könyveim vagynak. Nám akkor is haza mentem, nem el szöktem előttetek. Ne félj bár hogy most is el szökjem előtted, ha most is egy héttel előbb megírod, a mely napra hozzám akarsz jönni. Mert én is attul fogva többet tanultam, úgy annyira, hogy tisztességemre szembe merek veled állani, ha mind az egész ország előtt kell is, és meg tudok olyanoknak felelni mint kegyelmed. Azért ha fel tettél úgy jádzál reá, hogy ha el nem jössz fogadásod szerint, bizony tisztességedben jár: és ha engemet is itthon nem találsz, csak meg meg irjad ám azelőtt egy héttel és leveleddel megtalálj, bár ennékem is soha tisztességem ne legyen emberek előtt, hanem az orczámra pökjenek. De ugyan igen kérelek, hogy husvét után egy holnap előtt meg légyen, hogy a holnap, azaz a cras egy holnapot ne tegyen, ám ha fél holnapot téssen is, azt megengedem a szomszédtságért kegyelmednek.

Isten velünk, senki ellenünk. Data ex Kőszeg 5. die Aprilis anno 1596.

kegyelmed

szomszédja

Paulus Thesaurarius, minister.

Egy álmodt láttam Reczes János az elmúlt éjjel virradtafelé, mikor háromra járt az óra, kit egész életemben soha el nem felejték, rövid nap azt is megírom kegyelmednek igazán pedig.

E.

Kincses Pál levele Reczes János, csepregi seniorhoz, megkövetvén multkori levele miatt és bocsánatot kérvén. 1596, ápril 10-kéről.

Gratiam et pacem a Deo patre per Dominum nostrum Jesum Christum precatur et officia sua debita commendat iterum atque offert.

A mennyiben illik és méltó, mint tisztelendő uramat megkövetem, tisztelem és becsülöm. Még nem estem kétségben a kegyelmednek én hozzám való jó akaratjában. Az én kegyelmedhez való jó akaratomban is még kegyelmed kétségben ne essék. Még kegyelmetek miénk, mi még kegyelmeteké vagyunk. Mert a minémü pártütés közöttünk vagyunk, és a miatt sok számtalan botránkozás, még kegyelmeteknek is fáj, mint szintén mi nekünk, sőt senki oly keresztyén ember nincsen ez egész országban, a kinek szive nem fájna rajta. A pápistáknak ha volna igen nagy öröme rajta és a hitben egyéb ellenségünknek, kegyelmedet azért a minapi levelemben (kit 6. die Aprilis küldöttem) egy szálnyira sem kimélhettem. Azért mert a 1. die Aprilis én tudom mivel álmodtam, és ha az Isten a hagyott napra elhozta volna kegyelmeteket, megláttam volna, ki miképen subscribált és ahoz képest én is hozzá tudtam volna magamat tartani, minek és mint kellett volna subscribálnom. Mert én rajtam el nem mult volna és ezután sem mulik el. Et quod differtur non auffertur. Más az, mert egy álmodt láttam vala ad 6. diem aprilis verradulón ez elmúlt szombatra verradulón. Immár pedig pénteken estve meg irtam volt alkalmast részét a kegyelmed levelének, a mit másodsor megint akarok vala írni a szakonyi predikátornak is.

Azt is ugyan azon estve megolvastam vala, ki még éjjel álmodban is jutott vala, maga az is csak álom vala. De az előtt, a mit irtam vala, az is csak álom vala. De az utolsó különb álom vala. Ugy végeztem el osztán szombaton reggel hozzá kezdvén a levelek írásához. A mit a kegyelmed levelére (kit asszonyomnak ő nagyságának irt volt maga mentességére kegyelmed) és a szakonyi predikátor levelére akarék írni, megküldöm azért a kegyelmed levelét ugyan azon nap, a kit kegyelmednek irtam. De a Péter uram levelét, kit ő kegyelmének irtam vala, virágvásárnap küldöttem el. Az kegyelmednek küldött levelemben megirtam, hogy a mit álmodtam, megküldöm igazán írva azt is kegyelmednek.

Péter uramuak ugyan azt is megirtam, micsoda állatot álmodtam és hogy azon kegyelmedet értettem.

Avval immár szabad volt kegyelmed, ha magára vette kegyelmed vagy nem. A 1. die Aprilis usque ad 6. diem ejusdem mensis mind é m ö t t e n s mind a l u t o m b a n valamivel álmodtam, im megküldöttem mind igazán írva kegyelmednek, kinek igaz ítéletét az Isten előtt a tennen lelki esméretetökre hagyom, ez világ előtt pedig nyelveteknek vallására és az Istennek ígéjére, és annak kivánságára, melyet az egész Ecclesia előtt tartozom bátor megbizonyítani, ha azt adja Isten, hogy legitime generalis Synodusunk lehet, az hol mit ellene vétettem kegyelmednek, és immár a kegyelmedhez tartozandó predikátor uraimnak, sőt Nádasdy Ferencz uramnak ő nagyságának is, mind az egész keresztényeknek, azt ennékem kegyelmed és egyebek megbocsássanak. És mindeneket az Isten tisztességeért, az ecclesiának épületeért és a lelkeknek idvességeért, az én uram Jezus Krisztusért, kérek mindeneket, hogy ennékem ilyen szegény porhamu, bűnös embernek megbocsássanak, ha mit vétettem. Kiról az egész ecclesia előtt nem szégyenlem kegyelmedeket megkövetni. Az én kegyelmes uramat, Nádasdy uramat is és mind e világot. Non nobis, non nobis, sed NOMINI Tuo do Domine gloriam etc. Mert te tudod ur Isten és sok keresztényekkel is megbizonyíthatom, hogy azt én, az én álmodat a kivel álmodtam a 1. die aprilis ezt a levelet is, és azt is, kit Nádasdy Ferencz uramnak ő nagyságának irtam oly sirással és könyhullatással irtam, hogy mint ha a 1. die Aprilis elvettem volna búcsúmat e világtól. Mert áttalán fogva e miatt nem csak a mikor volt ennékem több részem e világban, hanem csak a mikor valami kicsinyt ettem avagy aludtam, És most is így vagyok az én dolgom. Még pedig csak a szájomban vető falat sincsen néha. Hanem eljönnek néha valamely barátim is olyankor a kik vigasztalnak, biztatnak és bátoritnak. Az Isten fizesse meg nékiek, ha én meg nem szolgálhatom. Bizony a mely anya hetven hétszer e világra szült volna, ha meghalt volna, azt ugy nem siratnám, mint a mi szegény Ecclesiánknak állapotját, mert látom a sok eláradott botránkozásokat. Et haec sunt initia dolorum. Jaj hát ennékem, ha nem predikálok. Nem tudom, ha immár az Isten nyakamat akarja el szakasztani, avagy mit akar velem avagy én általam cselekedni.

Reczes uram, evvel immár két árkus papiroson két darab írásom vagyon kegyelmednél, harmadik a lészen ezenel a kit arrul irtam, a miről én álmodtam a 1. die Aprilis usque ad 6. diem ejusdem mensis.

Ila az én kegyelmes uram Nádasdy Ferencz uram ő nagysága érette küld, mind a hármat oda vigyed avagy küldjed, mert immár ő nagyságának is megirtam és fejemet kezében adtam mind feleségestől, gyermekestől, könyörgök csak azon ő nagyságának és kegyelmedek is

könyörögjön mellettem, hogy ha valamit vétettem az én álmomban ő nagyságának és az egész kereszténységnek ellene, ennékem kegyelmezzen meg ő nagysága, az én szegény nyomorult fejemnek, feleségemnek és gyermekimnek, kit tudják megszolgálni ő nagyságának. Ha pedig én meg nem szolgálhatom, légyen Isten helyében ő nagyságának és fizesse meg mind e világon s mind a másikon. Reczes János, hidd meg, hogy a mit álmodtam, bizonyos vagyok benne. Ha az egész ország előtt meg nem bizonyíthatom, a fejemmel éjtem meg. Azért a mi mentől jobb azt végezze kegyelmed mind az ur ő nagyságával, mind Lénart urammal, mind pedig a több uraimmal és barátimmal, ki légyen az Istennek tisztességére, az ecclesiának épületére és a lelkeknek idvességére. Én elvettem búcsúmat a világtól, hanem mindenestől csak erre vetettem magamat és ha a fejem immár utánna vész is, nem gondolok véle. Azt mondják én nékem némely tanácsadóim mint Sz. Péter a Krisztusnak: Uram nem könyörölsz-e magadon? nem szánod-e, nem keserüld-e magadat? azonképpen feleségedet, gyermekedet? De én azt mondom azoknak: hogy nem emberek, hanem ördögök, a kik énnékem azt sugják, mert én tudom, mivel álmodok és ha engemet az Isten bátorit, ha mind e világ ijesztene sem félnék, énnékem úgy tetszik. Az én levelemre immár eleget hallgatott kegyelmed; hanem csak erre várok immár választ. És ha a meg lészen, a mit ígértem meg kegyelmednek, megígértem az urnak ő nagyságának is, küldje meg osztán avagy vigye meg kegyelmed ezekkel a levelekkel egyetemben ő nagyságának is. Tudom, hogy érette küld ő nagysága, mert immár levelem által meg találtam ő nagyságáét róla. Jó választ várok kegyelmedtől, mind bizodalmas és becsületes tisztelendő uramtól. Az Isten éltesse immár kegyelmedet és mind ezeket adja minden jóra.

Data ex Kőszegh 10. die Aprilis Anno 1596.

Tegnap nem küldhettem el ezt
kegyelmednek, hanem ma, azaz
11. die Aprilis.

Kegyelmed szegény alázasos
szolgája és káplánja
Paulus Thesaurarius minister.

Gamauf kézirat gyűjteményéből
közli: Gruber József.

Az itt közlött igen érdekes és több tekintetben történelmi beccsel bíró levelek közül, a mint hamarjában visszaemlékezhetem, csak a D. alatti látott ez ideig világot, (Fabó Andr. Beythe István életrajza. Megbővített lenyomat a „magyar akadémiai Értesítőből. Pest. 1866. 56. l.) a nemzeti muzeumban lévő másolat után. Itt azonban mégis célszerűnek láttam közzé tenni e levelet is, és pedig főleg azért, mert e nélkül, az E. alatti levél, merőben érthetetlen volna. — Az illető szakértők ez alka-

lommal is láthatják, hogy a Gruber ur birtokában lévő Gamauf-féle kézirat-gyűjteményt, mint amelyben, másutt fel nem található kincsek is, nem kevés számmal vannak, nagyon jó lenne valamely közintézet számára megszerezni. stb. stb.

Szerkesztő.

2.

Sinai Miklós debreceni főiskolai tanár tudósítja **Domokos Lajost, Mária Theresia előtti személyes kihallgattatásáról, a főiskolai tanulók betiltott legátziója és supplikátziója s általában az országos egyházi sérelmek ügyében.**

Teljes bizodalommal való Nagy jó Uram!

Én mint tegnapi levelemben is említettem, a debreceni tiszteletes professoratus és 4. vener. superintendentiánk instantiájára nézve, a közelebb mult vasárnap, ugmint 9-a praesentis Ő Felségénél kegyelmes és hosszas audientiát nyertem. Méltóztatott patienter meghallgatni Ő Felsege azoknak meritumát s alázatos kérését is. Méltóztatott tudakozni: ha már feljött-e a processus? Feleltem alázatosan, hogy most foly a magistratus előtt; és épen azért instálnak principalisaim alázatosan pro benigna ejusdem relaxatione et ulteriori sui in usu prae habito conservatione. Méltóztatott Ő Felsege kegyelmesen mondani, hogy a collectak tilalmasak levén, bajos dolog volna. Melyre feleltem alázatosan: épen onnat vagyon a bajunk, hogy a felséges dicasteriumok collectáknak vették, holott sem természetére, sem formájára, sem adásának módjára nézve nem az, melyet rövideden meg is világosítottam s megmutattam, hogy egyéb nem, a collegium benefactorinak önként való beneficiumánál, vagyis álamisnájánál, mely a tilalmas collectáktól teljességgel különböz s eleitől fogva gyakoroltatott a keresztyének között s a katholikusoknál is szokásban vagyon. Melyre Ő Felsege méltóztatott mondani, hogy ott is meg volna a tiltva Erre alázatosan feleltem: hogy mégis gyakoroltatik; de a mi módunk ennél is ártatlanabb, mert a mi exmissusink nem járnak házról házra, hanem a predikátoroknál jelentik magokat, testimonialisaikat producálják, hogy igaz járatbeliek, s megtudakozzák, ha vagyon-e valami nállok, a mit a benefactorok számokra kezeknél letettek volna? ha vagyon, köszönettel elveszik, libellusokba feliratják pro sui legitimatione, hogy sem többet, sem kevesebbet nem vettek. Ha pedig nincsen, tovább mennek minden kérés vagy alkalmatlanság nélkül. Ugyanezt cselekszik a tehetősebb nemességnél is. A contribuenseknél vagy szegényebb nemeseknél nem is jelentik magokat. De az efféle depositumok is 30. 40. 50 krajcárbul, 1. 2. 3 forintbul állanak, egész nagy

communításoknál is, mivel a ki akar, csak az ád, és a mit akar, azt adja, többnyire krajcárokon- s garasokonként. Melyre Ő Felsége kegyelmesen méltóztatott mondani : magam elgondolom. És ez a tanuló ifjuság hasznára fordítatik ; mivel a mi kevés fundusaink vagynak, azok nem elegendők, a melyek pedig voltak, mint a máramarosi sóaknákból 5000 kő s ó ex Collatione Apafiana, melyet Felséged dicsőséges emlékezetű nagyattya Leopold császár is kegyelmesen confirmált, mikor Erdély országát általvette és soká ususában is voltunk, leveleink is megvagnak rólok, de azután elvették. Méltóztatott Ő Felsége kegyelmesen tudakozni : mikor vevődött ei azon beneficium? Nem az Ő Felsége idejében-e? Feleltem alázatosan, hogy : nem! Talám — ugymond Ő Felsége — talám az atyám idejében? Melyre feleltem alázatosan, hogy idejét praecise nem tudnám, hanem magamat informáltatni fogom ; mind azon által nem gondolnám, hanem talám még Felséges József császár alatt. Méltóztatott Ő Felsége mondani, hogy nem lehetne-e a benefactoroknak, a mit akarnának, a superintendensek kezéhez küldeni és azok küldenék helyre. Melyre feleltem alázatosan, hogy az káros vólna, mert a benefactorok hol elfelejtkeznének valamit küldeni, hol nem is érkeznének azután járni. és így felényi sem jönne be, mint így : mi pedig ezen beneficiumocskákra ugy reá vagyunk szorulva, hogy e nélkül az ifjuságunk nem subsistálhatna és így az oskoláinknak el kellene romlani, mely Felségednek sem célja. „Miért nem mentek tehát — ugymond ő Felsége, — a mi oskoláinkba, hiszem ott semmi akadály nem tevődik egynek is közzületek : ugy hallom, hogy még egy sem találkozott, a ki ment volna?“ Feleltem : „Felséges Asszonyom! csak Bétsben is egynehányan vannak, a kik just és medicinát tanulnak, Budán is ugy tartom, találhatnak ; de minden tudományt ott nem hallgathatunk, mivel principiumaink különböznek.“ Ujra is iteraltam alázatos kéréseinket, melyre Ő Felsége méltóztatott felelni, hogy lészen reájok gondja. Méltóztatott tovább Ő Felsége tudakozni, hogy az a sok irás mind csak arrul az egy dologrul vagyon-e? Feleltem, hogy arrul, mivel reánk nézve ez igen nagy momentumu dolog : hanem az utólja felé instálnak principalisaim és reflectálják Felségedet alázatosan azon alázatos instantiájokra is, melyet 1773-ban Felséged kegyelmes lábaihoz letettek és Felséged méltóztatott is eránta kegyelmesen azt igérni, hogy nem fogja a porban hevertetni s kéri Felséged kegyelmességét. Melyre Ő Felsége kegyelmesen azt felelte, hogy hát még sem vettünk reá választ? Nem Felséges Asszonyom! sőt azt sem tudjuk, ha elő vevődött-e a cancellarián Legalább sokszori tudakozódásink után is a protocollumban mindenkor azt a feleletet vettük, hogy ott róla semmi sem tudatik. A honnat egyebet nem gondolhatunk, hanem hogy még csak a protocollumban sem inducáltatott; azért ujra is alázatosan instálunk Felsegednél, méltó-

tóztasson azon alázatos kéréseinket kegyelmes szívére venni. Méltóztatott Ő Felsége kegyelmesen felelni, hogy *expresse* fogja magát informáltatni éránta, hanem emlékezik reá, hogy abban igen sok féle dolgot egybeszedtünk. Igaz, — mondom — Felséges Asszonyom, mivel igen sok is a mi panaszunk. Mi akarnánk, ha annyi nem volna. Mondhatom Felséged előtt, melynek Isten tanubizonysága, a ki felettünk vagy on és látja szívemet, melyet Felséged nem láthat, hogy valóságot mondok, hogy mindenfelé és mindenekben anyira szorongattatunk, hogy már majd kicsin hitűek vagyunk, és ha az a reménség nem táplált volna bennünket s még most is nem táplálna, hogy valahára Felséged fog rajtunk könyörülni s protegálni, egészen elcsüggedtünk volna. Méltóztatik pedig Felséged maga kegyelmesen elgondolni, hogy a kicsin hitű embernek mitsoda kedve lehet a tulajdon maga dolgainak folytatásához is? Az olyan elhagyja magát, keveset gondol dolgaival. Melyre Ő Felsége méltóztatott felelni, hogy az természeti dolog. Erre feleltem, hogy az ilyeneket szegénység követi, melyből kinek vagy on nagyobb kára, mint a fejedelemnek? és így az ilyen szorongattatások magának Felségednek is felettebb károsok. Méltóztatott Ő Felsége mondani, hogy nem gondolta volna, hogy mégis efféle panaszaink lehetnének! Melyre feleltem, hogy én azt elő nem beszélhetném, egész könyveket írhatnánk rólok. „Hiszem — ugymond Ő Felsége — egész könyveket is irtok: hanem megvallom, hogy a *communis instantiáktól* idegen vagyok; miért *particularisokban* nem adjátok elő bajaitokat?“ Feleltem: azt minden *casus* alkalmatosságával cselekeszszük; de majd semmi haszna sincsen; de meg, vagynak sok oly sérelmeink is, a melyek mindnyájunkat érnek és a melyeket *privato nomine* nem is *repraesentálhatunk*. Mi akár *in particulari*, akár *in communi* szükséges, a Felséged szolgálatit *promoveálnunk*: sem tehetségünket, sem vérünket nem kiméljük; azért ugy tartjuk, hogy Felségednek mi is mind *in particulari*, mind *in communi* ártatlanul detegálhatjuk bajainkat.

Ezek vóltanak a nevezetesebb kegyelmes beszédei Ő Felségének hozzám ezen alkalmatossággal, és az én azokra tett alázatos feleleteim, mert mindent nehéz is volna megírni. Lehettek volna még többek is, a melyekről lehetett volna szólni: de látván, hogy már a félórának majd egy minuta hijja sincsen, miólta tartóztatom Ő Felségét, hogy kegyelmes *patientziájával* vissza ne éljek, mind a most beadott *instantiak*, mind az 1773-diki éránt való kegyelmes *gratiáját* ujra is alázatosan kikérvén, szokott *térhdajtás* után kijöttem. Már a felséges *cancelláriára* is kiküldetett, honnan fog *pro opinione* igazittatni a felséges *consiliumra*, a mint látom. Azután, miben fog maradni a dolog, még nem tudom. Az tanácsoltatik egy helyről, hogy igen jó volna Pozsonyba lerándulnom és ott a felséges herceget és méltóságos *Judex Curiae* urat ő *Excellentiáját* s

másokat is plenarie informálnom, hogy jó opinioval bocsátódjon vissza és itt is a mellett jobban lehetne segíteni. Költséges ugyan és az időm is felettébb szoros, de hogy semmit is ily nagy momentumu és így indult dologban el ne mulassak, ha mind nagy hátramaradásommal is: megcselekeszem. Meg fogom a venerabilis superintendentiának is küldeni ezen notatiokat, hogy miben vagyon a dolog.

In reliquo Uri favoriban ajánlott maradok az Urnak alázatos szolgálója
Nic. Sinai mpria.

Kivül a cimezés ez: De Vienne a Monsieur Monsieur Louis de Domokosa Present par Ofen a Pest.

P. S. A dolgot a hogy vólt, úgy irtam le, az Urak concludáljanak belőle magok bölcsessége szerént; az eventus legjobban megtanit a conclusiora. N. S.

A debreceni főiskola könyvtárában levő másolat után közli

Rácz Károly.
ref. lelkész.

Eredeti levelezések.

1.

A bécsi protestans theologiai fakultás köréből.

Bécs, 1874. Télhó. 25.

A mult év szomoru emlékezetü leend évlapjainkban! Fakultásunknak az egyetembe való bekebeleztetése levoksoltatott a felső házban. Nyilvános titok, hogy ez, a kormány iránti engedékenységből történt. Manus manum lavat. Én pillanatig sem tévóváztam, akkori prodekánusi állásomban, félhivatalos alkalommal kinyilatkozatni, hogy a közvélemény, bel s külföldön, konkrét tények szerént szeret itélni s a jogegyenlőség elleni ezen sérelem, különösen a tudomány terén, többet árt az osztrák szabadelvűség reputatiójának, mint a menyit a cifra reformbeszédék s alárendelt rétegü reformtörekvések használhatnak!

Ezen kívül még egy más, váratlan csapás méretett protestans tudományos intézetünkre a mult tavasz elején. Ugyanis, egy miniszteri rendelet által, a magyarországi hallgatók, minden fakultási jótéteményből kizárattak! Azonban, a nemes és szelid indulatu kultuszminiszter által, még az őszi félév kezdete előtt egyszerűen visszavonatot ama „elhamarkodott“ rendelet.

Ez idén, valamint az egyetemen, úgy fakultásunkon is apadt a magyarhoni hallgatók száma; magyar református egy sincs, pedig mindig különös tekintettel vóitunk tul a lajtai ifjaink iránt. Részemről a nyilvános colloquiumot mindig magyar nyelven tartottam azokkal, akiket a

németségbeni járatlanságuk talán elijesztett volna a colloquiumtól. Az írásbeli jutalomfeleletek kidolgozása, az illetőknek, ugyanazon oknál fogva, indítványom folytán, latin nyelven engedélyeztetik.

Az utóbbi négy év alatt három remek művel gazdagodott könyvtárunk, a rendes 400 frt budgeten felül. A Bullarium romanum lioni kiadása, amely a bekötésen kívül majdnem ezer frankba került; továbbá Stephani Thesaurus graecus, melynek értéke több mint 500 forint, s ez év kezdetével: Monumenta Hungariae historica, a magyar akademia ezen legujabb nagyobbszerű kiadványa 37 kötetben, amelyért mintegy 150 forintnyi a kiadás. —

Ugyan, mi nézettel vannak ott a szőke Tisza partjain, a német birodalom s Róma közt fenforgó nagy processus iránt? Én ebben nem látok kevesebbet, mint a 16-dik század harcának teljes megújítását. Vajha hamis jósló lennék e harc végső argumentumait illetőleg! mert szeréntem, vér és vas leend annak vége. Lehetetlen, hogy protestans ember e harcban, egész szívből és teljes lélekből az ősz császár s a német nép mellé ne álljon. Nekem úgy látszik, hogy midőn Rómának a józan ész arculverő s a modern államjoggal merőben ellentétben álló praetensioival szemben, a keresztyénség, az evangéliom s a vallásos szellem örök jogának s függetlenségének döntő perceneje állott be: akkor szükség, hogy elnémuljon a theologiai irány, a politikai pártszínezet s a nemzetiségi érdek! Meglepő s megdöbbenő tapasztalatra adott alkalmat polyglott Bécsünk e tekintetben! Valamint magyar honfitársaim egy része, ugy a szláv nemzetbeli rokonim egynehánya is elragadtatik majd bizonyos germanophobia, majd az orthodoxia ama fonák s ferde fogalma által, mely őket gátolja a kérdéses harcnak objectiv világtörténelmi, hogy ugy mondjam szent önzéstelenségű szempontból való felfogásában. Az ángol nép itt is bebizonyítá nagyszerű s az Isten országában világraható álláspontját és hivatását. Neki indul az egész ország, egy meeting által ünnepélyesen hitvallást és tanubizonytságot tenni arról, hogy sympáthiája azon népet illeti, melynek kebelében a reformátzio világra jött, s hogy ezen nép ügye, jelenleg épen ugy, mint ama hős hajdanban, a szabadság ügyének summája; hogy a római ultramontanizmus nem ugyanazonos fogalom a keresztyénséggel és vallásossággal, végre hogy ama vakmerő dolyfős igény, melyszerént minden megkeresztelt ember a pápának alattvalója, alaptalan s Isten és világ előtt örökké semmis!

A protestantizmus sorsa, rögös utakon járni, — mondá egykor Radvánszky Antal, a bányakerület felügyelője. Ámde a három millió lélekből álló magyarhoni protestans egyház, eddigelé a rögös utakon is emelt fővel s nyílt sisakkal járt! Véletlenül mindez megfordult eszemben, midőn azon elleneállhatatlan benyomásról elmélkedém, ameiyet az

angol protestantizmus legújabb imponant nyilatkozata Russel Károly le-
velében, a német népre gyakorolt.

Isten s az ő szent lelkének közossége velünk!

Dr. Szeberényi János.

Hiszem, hogy velem együtt a legőszintébb örömmel olvasták ezen becses tudósítást azon számos magyar protestáns lelkésztársak, akiket édes visszaemlékezés s kegyeletes érzés köt a bécsi protestáns theologiai fakultáshoz. Valóban nem csekély kárára lenne a magyarországi protes-
táns lelkészi kar tudományos művelődésének, ha a magyarországi tanu-
lók nem segélyeztetnének s ennél fogva a szegények nem is tanulhatná-
nak többé ama derék tudományos intézetben, amelyben pedig az eddigi
hallgatók többségét magyarországiak alkották. Nagyon megérdemelné
ez ügy, annak idejében egyházi főnökeink s főhatóságaink kitünő
figyelmét.

Azon nézetben vagyok én is, hogy ama nagy küzdelemben, amely
a német császárság és Róma között kitört és folyvást nagyobb nagyobb
mérveket ölt, vallását szerető protestáns ember egyáltalában nem Róma
hanem Berlin mellett állhat, s valóban csak sajnálni lehet, hogy miként
másutt, úgy nálunk is megindultak már irodalmi téren a mozgalmak,
melyek a hívő protestánsokat Róma felé akarnák terelni. — Egy részről
Róma hívei harsány hangon hirdetik, hogy az öreg német császár és
Bismárk, Istennel s vallással semmit nem gondoló, elvetemedett szabad
kőművesek, akik ha győznek, vége lesz a keresztyénségnek stb.; más
részről az evangyéliomi pozitív alapokat ostromló modern protestánsok,
a socialdemokraták, materialisták s többefélék, legalább a német föld
több pontján azzal dicsekesznek, hogy a német császár, akarja nem
akarja, az ő emberök, nálok nélkül nem győzhet soha, s a mozgalomnak
melynek élén áll, elébb utóbb ők lesznek urai. Csekély nézetem szerint
egyiknek sincs igazsága, s különösen a socialdemokratákkal s más efé-
lékkel bizonyosan előbb fog szövetkezni Róma, mint a német császár, s
arról is meg lehetünk győződve, hogy a mélyen vallásos protestáns angol
nemzet rokonszenvét éppen nem a nihilista, hanem az evangyéliomi pozi-
tív alapokhoz s a reformatio elveihez és vívmányaihoz hű protestáns
németek birják. Bármiként legyen a dolog, anyi bizonyos, hogy a zür-
zavar már is igen nagy s nem csuda, ha igen sokan szédelegnek és in-
gadoznak vagy mély aggodalomba merülnek. Egyik derék külföldi német
Protestáns egyházi lap, a jelen év elején különös nyomatékkal kifejezte,
hogy akár Róma, akár Berlin fog győzni, a valódi protestantizmus min-
denesetre szenvedni fog.

Vajha megmaradna a mozgalom saját valódi medrének partjai kö-
zött s ne lenne vér és vas a kérdés megoldója; mert ekkor, nagyon hi-

hető, hogy az illetők, épen Róma ösztönzése folytán is, a legnagyobb erőfeszítéssel fel fogják használni az alkalmat a szadovai és szedáni napok megbosszulására s a jelszó vóltaképen nem ez lesz : Róma Berlin ellen és viszont ; hanem ez : Páris és Bécs Berlin ellen ! stb. Ki tudja, hogy ekkor, mily váratlan szörnyek fognak feljöni a harcok tengerének mélységeiből ! Ez időt sokan már-már közelgetni látják s aggódva sohajtanak fel a hajdani Róma egyik költőjével : Imminet armorum rabies, ferrique potestas Confundet jus omne manu ; scelerique nefando Nomen erit virtus ; multosque exhibit in annos Hic furor.

A jövődő Isten kezében van ; de bármi történéjék is, az eredetéhez és mivóltához hű protestántizmus, épen ugy nem szövetkezhetik Rómával s annak csalhatatlan pápájával és jezsuitáival, mint azon léha liberalizmussal és nihilizmussal, a mely azért sem hisz semmit, mert Róma hívei hisznek még valamit. Az olyan ember, aki azt mondaná, hogy neki mint liberalis és kor színvonalán álló protestánsnak isteni kijelentés, pozitív vallás s ezen alapuló morál, felekezeti iskola és többféle már csak azért sem kell, mert ezekhez az ultramontánok is ragaszkodnak, — az vesse el az élő Istenrőlí hitet is, sőt hirdesse, hogy kétszerkettő nem négy s tagadja meg a számtan minden alaptörvényeit, mert hiszen az ultramontánok ezekhez is határozottan ragaszkodnak. — Tehát a végletektől és szenvedélyes tuzásoktól mindenkor is ugyan, de különösen válságos napjainkban határozottan óvakodnunk kell !

Mindez semmi egyéb, mint egyszerű és igénytelen, de őszinte nyílt válasz a fent közlött becses levélre.

Szerkesztő.

2.

Nyílt levél,

a tiszántuli ft. egyházkerület január 10-diki közgyűléséhez, i s k o l a -
ü g y b e n.

Mélyen tisztelt főt. közgyűlés!

Midőn a magyar protestáns egyház egyik életfeladata nevelő és tudományos intézeteinek ezen egyházkerület által is kiválóan képviselt ügye van szőnyegen, körülményeim miatt nem vehetvén részt a köztanácskozásban : bocsánatot kérek, ha a meg nem jelenhetés egyszerű indokolása helyett szavazatomat küldöm be a következőkben.

Tudva van, hogy a protestans, illetőleg reformált egyház és iskola ügyeivel Pesten foglalkozó testvérek, leginkább az állam szabadságának eszméjéből kiindulva, élesen hibáztatják ezen egyházkerületet, az egyházi és iskolai ügyekben tanusított magatartásaért ; mely szerintök, a

körülmények számba nem vételét s az állam fejlődési igénye mellett a korszellem és világnézet haladásának ignorálását bizonyítja.

Mennyi igazság van e hibáztatásban nem vitatom, mert engemet nem a maguknak igazat tulajdonító egyéni vagy testületi vélemények, melyek igen sokszor gyarlóknak és szenvedélyeseknek bizonyulnak, hanem a magyar protestantismus tevékenységének, a hit és erkölcs tisztasága, őszintesége mellett, a szabadság és mivelődés érdekében fenntartása érdekel.

Való, hogy a kormány iskolaügyi törvényjavaslatát, nem fogadjuk el úgy a mint adatott, mert talán a kormány sem kívánja, hogy a protestáns egyház, mely semmit nem fogadhat el vizsgálatlanul, oly fontos ügyben, mint az iskola, mely a szellem és szabadság bölcsője, biztosítékait s szellemi fegyverét, melylyel az államot is szolgálni hivatva van, elvetve, az iskolaügyi törvényjavaslatoknak, melyek részére kedvezőtlenek : könnyelműen meghódoljon.

Más részről a protestáns egyház s közelebbről tiszántúli egyházkerületünk sem lehet és maradhat a kormányval szemben a teljes bizalmatlanság álláspontján. Nem azért sem, mert a kormány iskolaügyi törvényjavaslatában sok oly igazság, kiválóan pedig rendszeresség van, melyet ha bizonyos mérvben elfogadunk, az inkább előnyünkre, mint hátrányunkra szolgál.

Ezen elismerés mellett is, bármily jóakaratot s egyetemi álláspontra emelkedést mutasson a kormány iskolaügyi összes javaslata, azt és oly tekintet nélkül kívánni a protestánsoktól, hogy adják át az iskolák feletti rendelkezést egy bár törekvő, de a protestantismust megnyugtató mulittal nem bíró, a szabadság műveleteiben még meg nem erősödött kormánynak : ez az én csekély nézetem szerint, a helyzet méltányosságával meg nem egyeztethető.

Mig Magyarországon a rom. kath. tanintézetekben, melyeket a protestantismus elnyomására alapított, s állami szempontból is igazságtalan rendszernél fogva, az állam tart fenn, ha mindjárt közjavadalmakból is, nem vesz magának bátorságot a kormány, hogy iskolaügyi törvényjavaslatát fogadatosítsa ; addig ne várja a protestánsoktól, hogy iskoláik vezetését egészen az ő rendelkezése alá bocsássák akkor, midőn a protestantismusnak Magyarországon a közmivelődés s az állami élet szabadságának tisztázása s erősítésére nézve is, megvannak s még soká meglesznek betöltendő kötelességei.

Azonban e nézet fenntartása mellett is, mint már kifejezém, mereven az ellenzés és tiltakozásnál maradni : szerintem célhoz nem vezet. Meg kell bizonyos pontig alkudnunk a körülményekkel. Elmenni azon határig, meddig Magyarország kormányának mivelődési igényei stb. protestáns egyházunk helyzete s biztosításával szemben méltányosan

kiterjeszthetők. És mindenek felett, erők egyesítésével, hasznosításával megbizonyítanunk azt, hogy a magyar protestantismus, mint a hazai művelődés régi bajnoka, nemcsak hogy meg tud lábán állani ma is, de lelkéhez forrott ügyszeretetével iskolái irányával az államélet s művelődésre nézve továbbra is egyik legbiztosabb és önzetlenebb tényező.

A népiskolai szervezet mennyiben kerül most tárgyalás alá, nem tudom, de ha kerülné: igénytelen nézetem és ohajtásom a népiskolai vallásitanítás gyökeres átváltoztatása az ó testamentomi Nabugodonozorok tanításának kiküszöbölése stb. De hát aztán miből tanítsunk? Szerintem, az egyházkerület e részben hozandó határozat folytán, nyílt felhívást tenne közzé kisebb nagyobb vallásos kézi könyvek írására. A mely pályázati módon beküldött tankönyv, komoly bírálat alapján, megüti a mértéket: annak használata az egyházkerület minden iskolájában kötelezővé tétetik. Itt tájékozással ki kellene mondani azt, hogy a meglévő hitcikkek vagy dogmák, mily mérvben adassanak elő, nem a kisebb gyermekek számára irt könyvekben, melyekbe nem kellene mindent beszorítani, mint eddig, hanem a nagyobbakéban. Mert ha igaz az, hogy a protestans vallásos élet közöttünk hanyatlóban van s ezen komolyan segíteni akarunk: akkor már az alsóbb iskolákban kell és mielőbb az evangéliomi protestáns hitbuzgalomnak tisztultabb és szebb jövődjét előkészítenünk!

A gymnasiumra nézve a kormány törvényjavaslatával szemben, a protestantismus nem adhatja fel az önrendelkezést. Ezt határozottan ki kell mondani az egyházkerületnek. De miért kívánná ezt s állítna még gymnasiumi tanfelügyelőket is a kormány, midőn pártértekezletén még a népiskolai tanfelügyelet is szükségfelettinek mondatott ki.

Hanem midőn kimondjuk, hogy magunk rendelkezünk: munkához kell fognunk, hogy magyarán szólva, még az ellenség se leljen bennünk hibát.

A gymnasium feletti önrendelkezés követeli a tanári képezde felállítását.

Szerintem ez a bölcsészeti tanfolyammal kapcsolatban halaszthatatlan.

Előbb való ez a jogakademiánál, melyet ha erők nem engedi, bizvást az államnak engedhetünk.

Nekünk az ifju elméknek az igazságban növelése és gyarapításával, ha többre nem telik, be kell érünk.

Adjunk erős, életképes, a bölcsészeti jog és igazság kebelén nőtt tagokat a haza és társadalomnak: több hasznot tettünk, mintha a külső jogismeretet taníttatjuk.

Csekély nézetem szerint, oly értelemben mint venni szokták, nem szabadna, hogy protestáns vagy római kath. jogakademia legyen. Én nem szeretem, ha a jog fogalmilag bár, felekezetinek nyilvánítatik.

Ezen állítás azonban nem zárja ki, hogy a protestetans vagy római kath. stb. felekezet ne állíthasson jogakadémiát az állami mellett, hason joggal és berendezéssel. Az állam csak örülhet, ha minél többen bár különböző tekintetekből, a tudomány és mivelődés ügyeért áldozatok tétetnek, intézetek állíttatnak.

Hanem nekünk s az összes magyar protestans egyháznak Magyarország mai helyzetében a jogakadémia fenntartása nem oly életszükség, mint a tanárképezde s bölcsészeti tanfolyam, melyet én teljesen szerveztetni, a legjobb szellemi erővel ellátni, egyházkerületünk sürgős feladatául tekintem

Ha azonban a közmegállapodás a jogakadémia berendezését, felállítását a kormány tervszerint szükségesnek látja : egyházkerületünknek testvéri egyesülésre kellene lépnie a Tiszáninneri egyházkerülettel, Debrecennek Patakka, hogy egyik helyen közös erővel a bölcsészet és tanárképezde, a másikon a jogakadémia legyen. A kettő pénzereje a meglévőkön kívül még néhány tanár beállítását megbírná s egy év alatt, meddig a mostani állapot fenntartatnék, a két egyházkerület ezt megtehetné. Hát Eperjes, hol szinte jogi tanfolyam van s az evangélikus testvérekkel az iskola ügybeni egyesülés nem kisértethetnék meg? A két dunai ref. egyházkerület, Kecskemét, Pest, Pápa megint úgy tehetne, s így teljes és bizalmas solidaritásba egyesíttetnének azon benső érdekek, melyek mindnyájunk előtt, Debrecenhez vagy Pesthez tartozunk : egyforma szentséggel bírnak s melynek ideje már, hogy minden oldalról feltevések és bizalmatlanságok feláldoztassanak!

Ez az én igénytelen nézetem, mely irányban adva szavazatomat, a főt. egyházkerületi közgyűlés tanácskozására a szeretet Istenének áldását kérvén, mély tisztelettel maradtam

F.-Bányán, január 8. 1874.

alázatos szolgája
Czelder Márton.

3.

Ungi levelek.

A „Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező“ nt. szerkesztőjéhez.

I.

Cseppely, 1874. január hó 15.

Nagy tiszteletű szerkesztő ur! Megvallom, leverőleg hatottak reám önnek ama sorai, melyek a „Figyelmező“ mult decemberi füzetében „A t. olvasókhöz“ cím alatt jelentek meg. — Leverőleg; mert ismét meg-

hiusulva látom ama régóta táplált reményemet, hogy az u. n. „modern egyházi reformok“ embereinek oly sokszor tuzásba menő, s magát a szorosán keresztyéni álláspontot is ignoráló törekvéseivel szemben, — mi, kik nem értünk egyet velök, valahára egy nézeteinket hiven tolmácsoló, emellett komoly irányu s tisztességes hangu heti közlönyt állithassunk. — Nagytiszteletü szerkesztő ur az idézett cikkben elmondja ugyan röviden mindazt, a mi a megindulni hitt hetilap elmaradására nézve felvilágosításul szolgálhat. — De, bocsásson meg, e felvilágosítás mind nem elég arra, hogy engem, s velem együtt sok másokat megnyugtasson, s a lap megindításának tervét ez évre megint elejtsük. — És mert erős meggyőződéseim, hogy 3 millió magyar protestáns között csak akad még 600 olyan ember, a ki nem tartja közönyösnek magára nézve azt, hogy vajon az irás alapján szervezkedett protestáns egyház tagja legyen-é, vagy egy nem tudom miféle ujevangelium követője: — épen azért azt hiszem, hogy egy heti lapot, a magyar protestáns evangéliumi egyház sok felől megtámadott ügyének védelmére, mentől előbb szükséges lesz Debrecenből megindítani. — Természetesen, minden ilyen vállalatnál legfőbb a pénz kérdése. Pénzt kell hát mindenek előtt szerezünk. De miként? ez a legelső kérdés. — Én javaslok egy módot; hogy célszerű lesz-é, az idő fogja megmutatni.

Azt tartom, az ellenféltől is kell tanulni — ha lehet — valamit. — Ime, a „reform-egylet“ emberei ott a másik táborban aláírási rovátot nyitottak lapjuk hasábjai közt „theol. könyvtár“ létesítésére. És, bár igen jellemző a dologban, hogy a jövőveteményes kertjeinek, a theol. seminariumoknak növendékeiből telt ki a létszám egy tetemes contingense, — mind a mellett elérték céljokat, a mennyiben a szükséges szám mégis csak összekerült. — Nem tehetnénk-e mi is így? Köteleznők p. magunkat mi is aláírásiag évenként 12 forint fizetésére, tessez fel 3 évre. S feltéve, hogy 600-an lennénk, a bejövendő évenkénti 7200 o. é. forintból állithatnánk egy tisztességes, egyháznk napi kérdéseivel foglalkozó heti lapot, s azonfelül egy kisebb terjedelmű (2—3 ivnyi havi terjedelemmel) s főként tudományos theol. jellemű folyóiratot, mely havi füzetekben jelennék meg, épen úgy, mint most a „Figyelmező“. 7200 forintból, — úgy gondolom, kitelnék e két közlöny nyomdai s postai költsége, s a mellett a két szerkesztő, s a főbb dolgozó társak számára is jutna néhány száz forint, és ez, ha nem épen rendes díjazása, de mégis némi anyagi kárpótlása lenne fáradságuk s feláldozott idejüknek. Legalább nem lennének annak kitéve, hogy mint nt. szerkesztő ur megjegyzi, éveken keresztül kellő jutalom nélkül fáradjanak, s magok és családjuk számára mintegy szántsándékkal inséges jövőt készítsenek. — A pénz beszerzésének legcélszerűbb utja lenne tehát, szerintem, az aláírás 3 évi kötelezéssel. E három év alatt az aláírók évenként egy

heti lap, s egy jó vastag kötetet tevő prot. tudományos folyóirat birtokába jutnának, a mi teljességgel nem lenne drága vásárlás, a mellett, hogy a magyar prot. egyház ügyének is nagy szolgálatot tennének az által. — Ha 600-on felül is jelentkeznének aláírók, vagy évenkénti előfizetők, — az így bejövendő összeg is a szerkesztők jutalmazására s általában a lap beltartalmának értékesebbé tételére fordíthatnák. — A három év leteltével pedig, ha a vállalat minden tekintetben megfelelt céljának, azt hiszem nem lesz szükség egy újabb aláírás megnyitására, mert előfizetők kellő számban fognak jelentkezni egy üdvösnek bizonyult lap és folyóirat fentartásának érdekében. — Ismétlem, nem lehet, nem szabad felhagynunk jelen zavaros helyzetünkben, egy az eszmék tisztázását józan irányban eszközölni törekvő heti lap és folyóirat megindításával. — A megindítás létesíthetésére nézve én módot ajánlottam, s nt. szerk. ur nem fog megneheztelni érte, ha felkérem, hogy a „Figyelmező”-ben egy rövid felhívás folytán kísértse meg ezt. Jó lenne talán külön aláírási íveket is nyomtatni; azok nem kerülnének sokba, s gyorsabban célhoz vezetnének. — Én, bár jelenleg egy, alig 110 lelket számláló kis egyháznak 400 forintnál többet bajosan jövedelmező lelkészi állomásán vagyok, kész leszek az előleges költségekben is részt venni, s a mellett az évi 12 forintot is azonnal beküldöm, mihelyt az aláírók száma a 600-at megüti. — Ha azt akarjuk, hogy ki ne mondja ránk az utókor kárhozható ítéletét, miszerint összedugott kézzel néztük el evangéliumi pozitív alapokon nyugvó prot. egyházunk bomlását, — úgy bizonyára tennünk, áldoznunk is kell valamit. Szégyen lenne reánk prot. lelkészekre, ha szorosabban nem szövethetnénk a fenyegető veszély leküzdésére, s épen mi maradnánk vesztég, mikor körülünk s velünk szemben annyi elleneségek elem szervezkedik egységé.

A debreceni nagyon tisztelt tanár urakról pedig, kik a heti közlöny megindításával nem tudni mi okból hagytak fel, — legyen szabad feltennem, hogy nem fognak félrevonulni a küzdelem elől, mihelyt annak lehetősége az aláírások útján biztosítva lesz. Nagytiszteletű szerk. úr bizonyára nem fog késni őket a vállalatnak megnyerni, s velők a szerkesztői s főmunkatársi teendőikön megosztozni. Én, és a velem rokon gondolkozásuak csak köszönettel fogunk tartozni önöknek, ha e fontos ügyben az első lépéseket megteendik. — Nagytiszteletű szerkesztő urnak pedig adjon az Isten erőt, egészséget, hogy közhasznu életének napjaiból ezután még többet szentelhessen egyházunk közboldogságának előmozdítására, mint a mennyit eddig szentelhetett.

Ezek után megemlítem még, hogy f. hó 6-kán lelkészi értekezletünk is volt Szürthében, egyházmegyei világi ülnök tek. Kovács Károly ur házánál, ugyancsak az ő ideiglenes elnöklete alatt. Mindössze (39 közül) vagy huszan jelentünk meg; de az eszme-cserék

életképe és értéke, nem a szám nagyságától függ. — Több üdvös és életrevaló javaslatok tétettek, s azok felett aztán nagyon tanulságos viták fejlődtek ki. Én legalább meg voltam elégedve az értekezlet eredményével; mert a mellett, hogy sok jót hallottam, tanultam is — ha épen nem igen sokat — de mindenesetre valamit. Köztünk is akadt reformer; és pedig kettő, ifj. Szabó Endre palágyi, és Németh Imre n.-dobronyi lelkészek személyében, de nagyon elcsépelte érveik nem voltak képesek bennünket annyira inspirálni, hogy mint óhajtották — „fiók reformegylet“-té alakultunk volna. Kivált Makay Dániel ungvári lelkész, a prot. egyesület célját fejtegető velős beszédével, maradhatósan sarokba szorítá mindkettőjüket. — Egyébiránt nem tagadom, nekem is volt velők egy kis szóváltásom. — No de legyen elég ebből ennyi. — Ha ráérek, legközelebb többet is elmondok ez összefoglaló nevezetesebb mozzanatai felől. — Most még csak azt jegyzem meg, hogy a vendégszerető házigazda szivességéből barátságos ebédrel fejeztük be vitatkozásainkat, s este felé osztottunk szélylyel.

Már épen be akartam fejezni jelen leveletemet, midőn a „Prot. e. és i. Lap“ f. évi 2-ik számát megkaptam. — Van benne egy cikk, még pedig vezércikk „A protestáns ügyszó“ címmel Dapsy László urtól. — Ajánlom nt. szerk. ur figyelmébe! Engem, megvallom, e cikk első felében lévő néhány sor, a szó teljes értelmében megbotránkoztatott. Szemünkreteti azokban Dapsy ur, hogy mily nagy hibát követtünk el mi protestánsok, midőn derűre-borura opponáltunk a magyar felelős kormánynak is; (a mennyiben az általa összeállított táblázatból kitűnik, hogy a protestáns többségű vidékek ellenzéki képviselőket küldöttek! Óh, jaj nekünk!) s bár — ugymond — „érintetlenül kívánja hagyni, hogy ez ellenzéki eskedés mennyi befolyással volt a jelen válság előidézésére, nem különben a magyar önkormányzat meggyengítésére“, mégis oda csapja fejünkhöz, mint bűnös tetteink (!?) keserű következtetését, ama leverő s szerinte, reánk nagyon megalázó tényt, hogy ma „egyetlen egy protestáns sincs a magyar kabinetben! míg az 1867-ki magyar kormány tagjai közt három protestáns férfi volt, és pedig a legbefolyásosabb tárcák birtokában.“ — Mintha mondaná: Szerencsétlen magyar protestánsok! minek voltatok ti ellenzékiek? ime nincs már protestáns miniszter egy se, ezzel pedig vége van a protestantizmusnak Magyarországon! Óh sirjatok, s ne legyen vége a ti vezekléseiteknek! — Körülbelül ide megy ki D. ur logikája. Nem, tovább megy ennél is. Szerinte, mi idéztük elő, ha csak részben is, hazánk jelen válságos helyzetét, s meggyengítettük a magyar önkormányzatot; nemcsak, de miután nem teljesíti többé egyházunk Magyarországon az ő egészséges államalkotó missióját, — nem vagyunk méltók az életre, és szerencse s hálát is adhatunk érte a gondviselésnek, (sic!?)

hogy nálunk a róm. kath. egyház, mint valódi nemzeti egyház fogja fel ezt!

Ime, ily arcu-ütést kell a magyar prot. egyháznak némely, egetvivő ujkori titántól eltűrnie, és pedig valószínűleg (felteszem D. urról, hogy protestánsnak tartja magát; hiszen hogy is vehetne magának más-különb ennyi vakmerőséget saját egyházát becsmérteni!! Divat ez ma minálunk!) egy protestáns (?) embertől, egy magát „protestánsnak“ hirdető közlönyben. — Talán a „Magyar állam“ küldte át ezt a cikket Ballagi uréknak? Lehet; ma sok különös történik a nap alatt; aztán megírva van: Sapiensis est etc. — No de legalább ezzel egy újabb körmét vettük észre ama bizonyos cotteriának, mely hivatva érzi magát a magyar prot. egyház vezérlő geniusává emelkedni. — Mindenesetre szomorú dolog, s a mai khaotikus állapotaink között is nem utolsó jelenség, hogy egy ilyen szellemű cikket „protestans“ címet viselő lapban olvashatunk. — Lehet, hogy akadnak sokan, a kik D. urnak pártját fogják, s még hozzá elfogult, megkövesült felekezetieskedést, az idők új szellemét (!) megérteni nem képes észbeli korlátoltságot is vetnek szemünkre azok, a kik reformátori, sőt világtörténelmi fontosságuk érzetében elég kegyesek minket, egyházboldogító törekvésekkel, s egyszerű eszünk által fel sem fogható halhatatlan gondolataikkal üdvözíteni, s e képen a kárhozattól megváltani. — Legyen akárhogy; nekünk nem lehet tovább is tétlenül néznünk azok törekvéseit, a kik szemünk láttára bontogatják egyházunk falait, és még hozzá gunyosan szemünkbe nevetnek. — Itt az idő, hogy szorosabb egyesülés által ellene hassunk amaz eszmezavarnak, a melyet némelyek — úgy látszik szándékosan növelnek, hogy annál könnyebb legyen érdekeikre nézve a halátszat. — Egy komoly, a pestivel ellenkező irányu prot. heti lap kell azért mindenek előtt. Ez fogja képezni ama focust, hol mindnyájan találkozhatnak azok, a kik a positiv evangéliumi alapokon álló magyar prot. egyháznak hívei, és a kik nem szégyenlik a Krisztusról való tudományt, s meg nem tagadják a mestert semmiféle kakasszóra.

Ha Isten éltet, s nt. ur megengedi, — a jövő hónapban ismét felkeresem becses folyóiratát — igénytelen soraimmal.

Homolya István,
ceppelyi ev. ref. lelkész.

Őszinte örömmel s elösmeréssel olvastam e nemes buzgalmat lehellő sorokat. Különösen ez év elején nagy számmal jöttek ily tartalmu levelek hozzám, hazánk több távol vidékeiről is. — A heti lap megindítását én is folyvást szükségesnek tartom, és ha ez, akár Debrecenben, akár másutt minél hamarább megindul s a mi ohajtásunk és elveink szerint fog működni, — részemről csak a legnagyobb örömmel fogom üdvözleni. Tettleg fellépni s ténylegesen működni azonban e fontos ügyben, nekem sem eröm, sem időm nincs jelenleg; mert magának e folyóiratnak fentar-

tása, szerkesztése s kiadása elég gondot ad. Ez év különben is a legmostohább évek egyike minden tekintetben. Ha az Isten jobb időket ad, jövő ősszel én is tüzetesen szólok az ügyhöz. — Ami pedig a mi nagytudomány és kiváltságos szabadelvű modern barátainkat illeti: ők, már eddig is sokat retiráltak s eközben ki-ki látszott részint a tájékozatlanságuknak, részint a különféle mellékérdekeknek lólába reverenda alól.

Ez év végeig pedig, hiszem, hogy egészen elfújja a szél rólok a tündéri ködfátyolt s természetes és otthonias prózai alakjokban üdvözölhetjük őket.

Szerkesztő.

4.

Helvetziai levél.

Bázel, jan. 28. 1874.

Reformtörékvések. Felolvasás. Papválasztási törvény. A neuchateli szabadegyház. Egyetemek.

Szomorú napokat élünk ma már a szabad Helvetziának egyik csendes és hiteles városában is. Mindig akadnak egyes kalandor emberek, kik e népet is, mely pedig anyira boldog és megelégedett hitében, s mely annak napról-napra nyilvánosabb tanujeleit adja, — lelketlenül felzavarni s boldogító hitétől megfosztani törekednek. Szolgáljon erre nézve előpéldául a következő eset.

Lang Henrich, zürichi lelkész s a schweizi reformpárt egyik hőse, nem elégedve meg azon babérokon nyugodni, melyeket a dicsó lelkületű puritán reformátor Zwinglinek, ma már nagyon is modernizálni szerető városában aratgatott, hódítási vágya őt a csendes Bázelbe is elcsalogatá; azon missiói eszmékkel foglalkozva, hogy majd most már valahára a báseli orthodoxokat is az egyedül idvezítő reformerek tanára fogja terelni. Kedvenc eszméjét megvalósítandó, tartott is a múlt év egyik napján a báselieknek egy felolvasást. Hogy mi volt tartalma e felolvasásnak, őszintén be kell vallanom, hogy ezt legjobb akaratom mellett sem vagyok képes e sorok olvasóinak elmondani. Anyit azonban mondhatok, hogy Lang ur nagyon is elfeledkezett arról, hogy a tiszteletreméltó lelkészi karnak, ő is még mindég egyik tagja. Olyan forma volt e beszéd, mint a minőket nálunk a kutkáváján, követválasztások alkalmával, egyes korteskedő szájhősök szoktak tartani. A különbség a kettő közt csak az, hogy Lang nem politikai, hanem egyházi, lelki kortes. Korteskedett mint egy hatalmas demagog. a reformerek hada számára. Hanem térítési szándéka kivételére sok tekintetben nagyon is kedvezőtlen helyet s még kedvezőtlenebb s okatlanabb utakat s módokat használt. Kiméletlenül kikelt a báseliek ellen. Nevezte őket orthodoxoknak, pietistáknak s horrendum! sötétség-fainak. „Itt az idő jó báseliek, hogy valahára már ti is felébredjete, mert különben az idő szelleme (talán reformszellem?) kiméletlenül halad el alvó fejeteke felett.“ (Ezek Langnak saját szavai.) Az előadásnak lett is anyi eredménye, hogy az itteni reformerek közzül egy pár, küldöttségileg elment Lang urhoz tisztelegni, kíváncsiak lévén, hogy mi módon lehetne tehát nekik a Lang által ajánlott bölcsességkövét feltalálni? Hogy minő választ nyertek tőle, azt én részemről nem tudom; de aligha nem az ő keze munkálkodását kell azon lépésben keresnem,

melyet a napokban egyes nyughatatlan lelkületű emberek tettek, midőn folyamodványt nyújtottak be a városi tanácshoz egy új divatu reform istenitisztelet tarthatására. Hogy az eredmény minő lesz, az még a jövő titka. Tény az, hogy miután Bâselben ily gondolkozású lelkész egyetlenegy sincs, Lang szívesen felajánlá magát, olykor-olykor ily divatu istenitiszteletek tartására.

Hogy Bâsel lakossága az igazi vallásosságnak folytonosan kézzelfogható jeleit adja, arranézve nyilvános példaként áll előttünk a nem rég nagy izlés és csinnal épített „egyleti csarnok,” valódi vallásos színezetű előadások tarthatása és a keresztyéni hit ápolása végett. E csarnokban tartott a napokban a zürichi evang. felekezeti tanítóképezde ifju igazgatója Bachofner, egy ügyes s igazi vallásos eszméktől áthatott beszédet: „a felekezeti tanítóképezdek fontossága és szükségessége” felett. Bevezető beszéde a tanítóképezdek régibb s újabb történelmi fejlődése körül forgott, nem hiányzott a humor sem, midőn mondá, hogy a költészet és festői művészet, a népnevelőket nem mindég a legkedvezőbb színekkel szokta előállítani. Méltán emlité fel, hogy a népnevelés általánosabb s nemesebb értelemben, csakis a reformáció korával kezdődik. Meleg szavakban emlékezett meg a hallei nagy paedagógról Franke Hermanról, mint a kit a tanítóképezdek első megalapítójául lehet tekinteni. A forradalmi időszak elmúltával kezdődik igazán a nagyobb fokú érdekelttség a keresztyéni nevelés nemes becséért. Rousseau álomképei az „ártatlan természeti állapotról” csakhamar mint árnyképek, mint hamis utópiák tűntek fel. Pestalozzi, az ő soha ki nem alvó szeretetével és nemes lelkületével az ifjuság iránt, egész életén át törekedett ugyan az ifjuság nemesebb nevelésének egy tarthatóbb s boldogítóbb alapot teremteni; csakhogy ifjui életében hiányzott még a teljes belátás arra nézve, hogy a tiszta és meghamisítatlan evangyeliom mily jótékony befolyással lehet az iskolára nézve. Csak későbbi éveiben lett előtte világossá az, mit ő már régen anyira óhajtvá keresett, és mégsem találhatott fel. Azt azonban Pestalozzi is egész határozottsággal állítá, hogy a gyermekek mindenek előtt a szülők sajátjai, nem pedig az államéi, mint ezt Fichte anyira vitatá.

Az utolsó évtizedek az iskolai kérdéseket is szokatlan mozgásba hozták. A realis és történelmi tananyagoknak az iskolai oktatásbai bevezetése nem volt ugyan valami új. Már maga Franke felvevé az általa felállított tanítóképezdek és iskolákba a képzési anyagok e nemét; csakhogy most nagyobb, s lehet mondani csakis egyedüli súlyt akartak fektetni a képzés ilyenmő anyagára, aminek azzán meg is lett a szomorú következménye, amint a 48-ik évi viharos korszak mutatá.

Korunkban, dacára azon törekvéseknek, melyeket az állam némely országokban, egyes állami tanítóképezdek felállítása által megfeszített erővel elkövet; mégis az iskolai élet terén, mintegy ellankadás észlelhető. A durvaság és erkölcstelenség nagyobb mérvben mutatkozik, mint valaha. Élő példa erre a párizsi commune! És kinek szokták mindezt felróni hibául? . . . az iskolának. Ha a dolgot komolyabban szemügyré vesszük, lehetetlen is sok esetben igazat nem adnunk, mert kénytelenek vagyunk beismerni, hogy a valódi erkölcös és igazi vallásosságtól áthatott tanítók mellett, nagyon sok méltatlan és vallástalanok is találkoznak. Annál fájdalmasabban esik aztán a vallásáért és

felekezeti jogaiért lelkesül nitudó egyháznak, midőn látja, hogy az állam maga is, az iskolákat, ily vallástalan, vagy pedig holmi ujkori reformféle eszmékért rajongó tanítókkal igyekszik betölteni. Csoda-e aztán, ha ily körülmények közt az egyház, mely tagjai lelki és erkölcsi javát lelkiismeretesen szíven hordozza, nem engedi iskolái vezetését kezéből kiragadtatni? Bizonyára nem. Ez elvallástalanodás s ezzel együtt erkölcsstelenedésnek elejét veendő, alakultak Helvetziában is egyes felekezeti vagy magán tanítóképezdek, milyen itt jelenleg 5 van, u. m. Básel mellett Beuggen (a legelső) Schiers (Kanton Graubündenben) Bern (Muristalden), Peseux (Neuchatel, francia nyelvű) és Zürich (Unterstrass).

Schweiz magántanító képezdei, az evangéliom egyedül boldogító alapján állva, igyekeznek az ifjuság nevelését vezetni; nem pedig a politikában főszerepet játszani, mint ahogy fájdalom! ma már az állami tanítóképezdekben sokhelyt anyira utálatos módon és mértékben üzetik. S amidőn ezek, az egyház s annak positiv hitével öszhangzanak, nem igyekeznek tanítványaik szívébe, a lelkési kar irányában gyűlöletet és idegenkedést csepegtetni, aminek szomorú következményeit utoljára is az iskola érzi meg. Hanem sokkal inkább elismerik a lelkési gondoskodást és főfelügyelet az iskola felett s így aztán ketten öszetett erővel igyekeznek, ugy az iskolában, mint annak falain kívül a népnevelés előmozdításán.

Ime itt adám vázlatban — elég hüen a hallottak után — e kitünő beszéd tartalmát. Ha a mű talán nyomtatásban is megfogna jelenni, bátor leszek még e folyóirat hasábjain arról terjedelmesebben is írni.

Az elmúlt héten történt meg kanton Bernben is az uj pap választási törvény keresztülvitele; melynek értelmében minden község saját papját, minden hat évben ujjolag megválaszthatja, vagy pedig szabad tetszése szerint elbocsáthatja. Nem egyéb ez, mint nálunk egykor divatozott s a papi hivatal méltóságát anyira lealacsonyító papmarasztás. Ilyeneket művel tehát már mai nap Helvetziában a radikális kormány. Másutt ilyenmű intézkedéseket, mint korszerűtlen és tarthatatlanokat eltörölnék; itt pedig előveszik. Na de hiában így kellett ennek lenni, így kívánta ezt a reform-párt. S a kormány ezáltal észrevétlenül, saját akaratja ellenére, hatalmas lökést adott itt egy szabadegyház képződésének, melyet ugyan én részemről mindég a legnagyobb örömmel tudnék üdvözölhetni! Ki tudja tehát vajjon e lépés nem fog-e oda vezetni, mint épen a szomszéd (Neuwchatel) kantonban, t. i. teljes elszakadására az egyháznak az államtól? Aligha nem!

Mint általában mindenütt, ugy Helvetziában is évről-évre apad a theologusok létszáma; bár örömmel jegyezhetem fel, hogy a básieli egyetem egy pár év óta inkább szaporodást mutathat fel; míg a szomszéd zürichi és berni épen enyi idő alatt, felényinél is kevesebbre szállott le. Minek lehetne ez örvendetes szaporodást másnak tulajdonítani, mint a básieli egyetem határozott s kitartó positiv irányának és tudós tanárainak; míg másrésről minek lehetne a két szomszédos egyetem theologusainak oly csekély száma leszállását másnak róni fel, mint azon negativ iránynak melyet azok ma már a theologia terén elfoglálnak. De legvilágosabban beszélnek a számok. Básel e semeszerben 46 theologust

számol, míg Zürich 21-et; Bern pedig 19-et. Még pár évvel ezelőtt megfordítva állott a viszony.

Hogy pedig a negatív irány menyire tulsulyt nyert már e két egyetemen, erre nézve világos például szolgálhat az, hogy Zürichben, egy ottani derék theologiai docenst, Wörnert, csak azért nem tesznek meg rendes, vagy pedig rendkívüli tanárrá, mert a pozitív irány embere; dacára annak, hogy maga a tanulóifjuság egyrésze már többször folyamodott mellette. A berniek még tovább mentek, mert nálók még csak docens sem létezhetik és olvashat már ma, ha csak nem az ő hitvallásokat követi. Ez aztán ama vallási türelem, melyet pedig a reformerek hada anyira szeret hangoztatni!

Márk Ferencz.

Egyházi krónika.

Németország: Visszapillantás a pápaság által támasztott mai zavarok eredetére. A német császárság s Poroszország önvédelme, ellenségei és szövetségesei, stb. Strauss halála.

„Forr a világ bus tengere óh magyar!” mondhatjuk folyvást költőink egyikével, ha az európai szárazföld egyházi sőt általában társadalmi életére tekintünk. — Annak idejében több helyütt említve volt, hogy amidőn a pápa 1873. július 18-dikán, az ő csalhatatlanságának már megállapított dogmáját a vatikán egyik termében épen hirdeté, még be sem végezheté munkáját, midőn a terem hirtelen elsötétült, Róma felett iszonyu vihar zört ki mennydörgéssel s vilámlással és a pápa reszketve promulgálta az isteni kijelentésnek keresztelt új tudományt. Bármiként történt légyen ez a dolog, anyi tul van minden kétségen, hogy Róma és az ő jezsuitái a pápai csalhatatlanság képtelen dogmájával, formaszérent hadat üzentek a lelkiösmeretszabadság, a tudomány, az államok önállósága, a civilizáció s az ujabkor minden nemesebb és felsőbb érdekei ellen; egy iszonyu vihart támasztottak, amelytől kiváltképen a protestantizmus elsöpertetését vagy földig való leverettetését várták s óhajtották. A jezsuiták azonban, miként hajdan ugy most is jóltudták azt, hogy az általok támasztott viharban pusztán szellemi erővel soha célt nem érhetnek. Testi fegyvereket is kellett tehát mozgásba hozni, és pedig olymértben, milyenben azt a tervezett merénylet nagyszerű volta kívánta. Még be sem végződött a vatikáni zsinat s már ki volt csinálva és elhatározva Napoleon hadi támadása a poroszok ellen. 1873. július 13-dikán, tehát öt nappal a vatikáni végzetes nap előtt, már ezt mondá a papi hatalom alatt álló Eugénia császárné: „végre csakugyan nyertem egy kis háborut, amely rövid, de dicsőséges leend.” Az öreg Thiers hiában intett mérsékletre; mások hiában kérdezték aggódva vajjon készen van-e a harcra Franciaország; Leboeuf a hadügyminiszter azt felelte, hogy „tul a rendin is készen vagyunk, hyperpret! egészen az utolsó harizsnyagombig.” Augusztus 2-dikán Saarbrücken porosz városnál, győztek a franciák, megnyerte Lulu a tüzkeresztiséget s a vén katonák könnyeztek örömkömben harci nyugodtsága felett. Mindez eddig igen jó előjel lett volna Napoleon és Róma céljaira nézve s tudva volt az is,

hogy mihelyt a franciák egy értékes győzelmet fognak nyerni, O l a s z - o r s z á g és A u s z t r i a - m a g y a r o r s z á g tüstént hozzájuk csatlakozik. Az is tudva volt, hogy ha e nagyszerű harcban a poroszok legyőzöttek, a protestáns egyházra évtizedeken keresztül megaláztatás és szomorú sors vár Európában. Ez lett volna Rómának egyik hadi jutalma. — Így fogták fel e dolgot külföldön nemcsak a német, hanem az angol és amerikai protestánsok is s csak magyar hazánkban találkoztak és pedig nem kevés számmal oly protestáns írók, tanárok, lelkészek, tanítók, akik az őszintén vallásos öreg porosz király csufolásában mutogatták szabadelvűségüket s nyilván a poroszok legyőztetésében várták s óhajtották a történetek igazságkiszolgáltatását!

A francia-német háború iszonyai végett értek, de a csalhatatlan pápaságnak világalomra erőlködő törekvései s a német császárság és protestantizmus elleni támadásai épen nem szüntek meg. E folytonos, és Róma hierarchiájának szervezeténél fogva ezer meg ezer karu támadás ellenében, Poroszország illetőleg a Német császárság eddigelé a törvényhozás és diplomácia útján védelmezte magát. Így jött létre 1872. mártz. 11. az iskolafelügyeleti törvény, amely szerint mindenféle nyilvános és magán tan és nevelőintézetek feletti felügyelet az államot illeti s az ezen felügyelettel megbízott hatóságok és tisztviselők az állam megbízása alapján végzik tisztöket. Vége lett tehát a merőben és kizárólagosan egyházi iskolafelügyeletnek, de azért a papok nem lőnek feltétlenül megfosztva az iskolafelügyelőségtől, sőt sokan meghagyattak abban; a cél voltaképpen csak az volt, hogy az iskola, állam elleni izgatásokra ne használtassék fel. Ugyancsak a fentnevezett 1872-dik évben június 18-dikán lőn megállapítva egy törvény, melyszerént a jezsuiták s az azokkal rokon szerzetesek, a német császárság területéről kitiltatnak. Végre a múlt 1873-dik évi ápril és május havában, öt rendbeli törvénycikk alkottatott Poroszországban, az állam és egyház egymáshoz i viszonyára vonatkozólag. E törvények, amelyeket annak idejében ezen folyóirat is részletesebben is ösmertetett, minden felekezetre egyiránt tartoznak ugyan, de tagadhatatlan, hogy a római katolika egyház belügyeibe vágnak a legmélyebben s nem csak a pápaság közvetlen befolyását és rendelkezését megsemmisítik, de magának a poroszországi római kath. egyháznak autonómiáját is igen lényeges dolgokban erősen fenyegetik, úgy hogy egészen független szabadelvű lapok s tekintélyes protestáns egyesek is aggodalommal tekintettek az említett törvények szigorú végrehajtásából előállható zürzavarokra. — A csalhatatlanság dogmájából s a pápaság fentebb említett igényeiből önként következik, hogy az említett törvényeket nemcsak maga a pápa, de annak hívei is semmisknek tartották s a poroszországi püspökök múlt évi május 26-kán, az államiniszteriumhoz intézett beadványukban ünnepélyesen kijelentették, miszerént ők nincsenek azon helyzetben, hogy a fentemlített törvények végrehajtásához segédkezet nyújtsanak. Természetes, hogy a kormány sem engedett semmit sőt kijelentette, hogy a püspökök ezen passiv ellentállásának megtörése végett, minden törvényes eszközt fel fog használni. De a csalhatatlan pápáról sem lehetett feltenni, hogy legkisebbet is tágítson, s ez mint tudva van, önmagához hiven, egy nálunk is jól ismert levélben, amelyet darab ideig költöttek gondoltak, kijelenté a többek között, hogy mindenki aki megkeresz-

telve van s így maga az öreg protestáns német császár is, formszerűen a pápa hatósága alá tartozik! Az ilyen beszéd már a lehető legszelidebb kifejezést használva is, csakugyan azt mutatja, hogy a pápa utolsó gyermekére jutott. Azonban pápájok intését híven követték a porosz püspökök is, aminek következtése az lett, hogy a törvény iránti engedetlenségök miatt, több ízben pénzbírságra büntetettek, ujabban pedig Ledochovszky poseni érsek formszerűen fogságra vitetett. — Az előadott rendkívüli viszályok folytán Poroszországra nézve kikerülhetlenné lett a kötelező polgári házasságnak s a polgári anyakönyveknek törvényes behozatala is. Ez utóbbit is azonban, olyformán szándékoznak megállapítani, mint az iskolafelügyeletet; t. i. ezentul is vezethetnék lelkészek az anyakönyveket, de nem az egyház, hanem az állam megbízásából s az egész anyakönyvi ügyre nézve, mindenben az államnak tartoznának engedelmessé válni. Méltó a figyelemre, hogy midőn a polgári házasság feletti országgyűlési tárgyalások folyamán, egyik ultramontán képviselő Schorlemer azon nézetnek adott kifejezést, hogy a polgári házasságból származó gyermekek a bün átka alatt születnek, Bismarck azt kérdezte tőle, hogy hát vajjon éppen ő maga a képviselő ur is, nem a bün átka alatt született-e? Ha ezt, ugymond, tagadja, akkor, mindamellett is, hogy a keresztyénség fő-fő védelmezőjeként lépett fel, nem csak a politikában járatlan, de nem ösmeri a keresztyénség egyik legfőbb üdvigazságát sem. Bismarck tehát e ponton is bizonyosságot tett arról, hogy ő, ragaszkodik az evangyéliomi keresztyénség alapigazságaihoz.

A folytonosan növekvő zürzavarban és küzdelemben másik teendőül az látszik a porosz politika előtt, hogy a fent emlegetett májusi törvények pótoltságának különösen az által, hogy részletes intézkedések tétessenek azon esetekre, midőn a lelkészi és püspöki állomások törvényes ítélet következtében üresen maradnak. E tekintetben nem a kormányi kinevezés, hanem a népválasztás van kilátásba helyezve a lelkészi hivatalokra nézve.

A nagy harcban, melyet a porosz királyság illetőleg német császárság Róma ellen vív, természetes, hogy Róma mellett állanak a világnak minden ultramontánai. Ezek közül a németek az ujjabb időkben mindent elkövettek, hogy a február elején megnyílt birodalmi gyűlésen győzelemre juthassanak s e végre mint legujabb tudósítások mutatják, néhol formszerűen szövetkeztek a social demokratákkal, tehát készen vannak lángra borítani, gyökerestől felforgatni nem csak az államot s mai társadalmat, de a családot és birtokviszonyokat is! Természetes, hogy Róma mellett áll s a legszenvedélyesebben izgat a német császárság ellen a belga és francia klerus és klerikális sajtó is. Ezekkel szemben a porosz kormány már kijelenté, hogy ha a dolog így megy, a háboru ismét kikerülhetetlen. — A német császárság mellett állanak pedig Rómával szemben általában a német protestánsok, a liberálok és konzervatívok különböző árnyalatai, a még most kicsiny értékű s 50,000-re alig tehető német ókatholikusok, akiknek püspökét Reinkenst a porosz kormány formszerűen elösmerte s éppen úgy díjazza az állampénztárból, mint a protestáns general szuperintendenseket s el nem mozdított római klerikus püspököket. Végre a német protestantizmus mellett áll és pedig nagy határozottsággal a szabad, kálvinista angol nép. A Londonban, mult január hó 27-dikén tartott nagyszerű népgyűlésen, számos szónokok

győzelmesen hirdették azon igazságot, hogy a német császárnak egyáltalában nincs szándékában üldözni s elnyomni a római katolika vallást és annak hiveit, — s viszont, hogy az, amire a pápa törekszik, egyáltalában nem a vallás szabadsága és az egyház java. hanem a népek és országok feletti korlátlan hatalom, és pedig mind szellemi mind anyagi dolgokban. A nagy gyűlés népe valahányszor a szónokok a német császár és Bismark nevét említék, mindanyiszor nagy lelkesedéssel üdvözölte őket s ünnepélyesen kijelentette, hogy az angol nemzet a Róma elleni küzdelemben, határozottan a német császárság mellett áll. Ott állana Helvétzia is; ámde ezt, mindenféle belviszályok anyira tépik és szakgatják, hogy európai ügyekbe vajmi kevés befolyása lehet. — Genfben Hyacinth atya, akit nem anyira ó, mint református katolikusnak lehetne nevezni, folyvást nagy népszerűségnek örvend. Legközelebb pedig Dominiko Pannelli, hyddai érsek is (in partibus infidelium) formázerént a Hyacinth genfi gyülekezetéhez csatlakozott. Tehát már törvényes eredetű püspöki méltóság is van az ó katolikusok között! — Jelenleg Ausztria, Olaszország, Spanyolország Brazília, kisebb nagyobb mértékben mind küzdelemben állanak Róma ellen s e helyzet a porosz politikára nézve kedvező! A jövő az Isten kezében van!

Amint már a magyar lapok is hirdették, a nagyhirű Strauss David meghalt Ludwigsburgban, szülőházájában, (Württemberg) s eltemettetett ugyanott, minden egyházi szertartás nélkül. Ő sokkal őszintébb és határozottabb jellemű ember volt, mintsem magát, ösmeretes elvei mellett, bármelyik keresztyén felekezet tagjának tartotta volna. Született 1808. január 27. Pályáját nemsokára bővebben fogjuk rajzolni.

Franciaország: A reformált egyház nemzeti zsinatának második ülészsaka.

A franciaországi ref. egyház general-synodusának 1872-diki első folyamáról annak idejében tüzetesen szólánk. Ezen zsinat végzeményei, melyek az egyházszervezetet állapítják meg s a ref. egyházi tagság feltételeül egy rövid hitvallást is állapítanak meg, a kormányhoz terjesztettek fel megerősítés végett. A modern liberálok mindent elkövettek, hogy a zsinati végzemények államilag megsemmisíttessenek; de célt nem érhettek, mert a legfőbb döntő körökben azon nézet uralkodott, hogy egyházat vagy felekezetet valaminemű hitvallás nélkül képzelni sem lehet. A zsinati végzemények némi csekély módosítással állami megerősítetést nyervén, a mult év novemberében, Párisban ismét összeült a zsinat, a kivitel és életbeléptetés megindítása végett. Ezen új ülészsakban már a modernnek megsem jelentek, ami a többségnek legkissebb bűt sem okozott s miután szilárdul fenáll az alaptörvény, melyszerént a francia ref. egyháznak sőt bármely egyes gyülekezetnek is jogosult tagja csak az lehet, aki nyiltan vallja az egyház alaptanait: ennél fogva sokan természetesen és bizonyosnak tartják, hogy a francia moderneknek, lesz elég őszinteségük és bátorságuk tényleg kilépni az egyházból, melynek leglényegeseb alapelveit nem osztják.

Ausztria: Protestans lelkészek fizetésének javulása. — Új egyházi törvények kilátásban.

Az osztrák kormány és törvényhozás ujabban is kétségtelen jelét adta a protestáns egyház iránti jóakarátának az által, hogy a lelkészek évi jövedelmének 800 frt minimumra való kiegészítése végett, a jelen évre is megszavazta az állampénztárból a 25,000 frtot s általánosan úgy vélik, hogy ezen segély ezentul állandó és rendszeres fog lenni. — Folyó évi január 21. már beadattak a képviselő házhoz azon egyházpolitikai törvénytervek, melyek némely ponton a porosz törvényeknél is erősebbeknek tartatnak. Mások azonban nem sokat biznak a megvalósuláshoz. Annak idejében felfogjuk jegyezni a dolog kimenetelét.

Könyvészet.

Német nyelvtan a magyar nyelvhez alkalmazva; magyar és német példákkal s gyakorlati feladatokkal ellátva. Irta Emericz Dávid felkai ev. lelkész. Második kötet. Debrecen, 1874. Ifj. Csáthy Károlynál. 8 r. 150 l. 80 kr.

A francia nyelv levélszeréni önképzése. P. Nagy Sándor debreceni főiskolai tanár. 41—42 lecke. Pesten Aignernél. Debrecenben Szerzőnél. Egy levél ára 30 kr.

Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1874. 17-dik évfolyam. Kolozsvár. 8. r. 151 l. 50 kr. — Benne van az 1—55 lapokon a szilágy- szolnoki egyházmegyének s ebből ismét különleg, Biró Károly által megírva, a tasnádi ref. egyháznak érdekes története. — Vajha követnék az erdélyi példát, a magyarországi egyházmegyék is!

Namen und Verwendung der Jesuiten, welche von 1730—1773 in den siebenbürgischen Ordenshäusern wirkten. Nach gedruckten Jahrescatalogen der Ordensprovinz Österreich, zusammengestellt von K. Fabritius. Különnyomat az „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“ XI-dik kötetéből. Nagy 8 r. 88 l. Egyháztörténelmi forrásértékkel bíró jeles gyűjtemény.

Tudnivalók a közvetlen adók, bélyeg és illetékekből. A magyarországi lelkészek és tanítók használatára összeállította Kersebits Károly m. k. pénzügyi titkár. Pécs. 1874. 12 r. 77 l. Ára 60 kr.

Kovács Lajos debreceni ref. tanítóképezdei tanár ur, tanítók, nevelők és szülők számára vezérkönyvül, gyermekek számára pedig olvasó könyvül szolgáló Bibliái történeket bocsát közre; egy példány ára 50 kr; —

Kiss Áron nagy-körösi tanítóképezdei s népiskolai igazgató ur pedig, ily című munkára hirdet előfizetést: „A dalékok a hazai nevelés és oktatásügy történetéhez.“ A mű megjelenik folyó évi Május 1-ső napján. Előfizetési vagy megrendelési díj 1 frt, mely szerzőhöz küldendő Nagy-Körösré.

Mindkét vállalatot a legőszintebben ajánljuk a tisztelt közönség figyelmébe és pártfogásába.